

Tóth Sándor:

A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára

A Balatoni Múzeum 1986-ban újjárendezve megnyílt, főleg építészeti töredékekből álló középkori kőtárában néhány római és újkori emlék is szerepel, mintegy időrendi keretétül a kiállítás magvának. Az utolsó szakaszban a helyhez kötött templomi felszerelés példájául — két keresztelő-medence (40, 54) mellett — harangcsonk (39) is helyet kapott. E kőtárrész Keszthelynek a 14. századdal kezdődő kiemelkedését is szemlélteti. Az Árpád-kori emlékek nagy része — ideértve a kőtárban csak képekkel megjeleníthető darabokat is — zalavári; Keszthelyt még szörvány sem képviseli. E kor anyagát két-két kútfigura és sírkő, továbbá egy határjel tartkítja (12, 14, 16, J, 29). A zalavári együttes kötődik a régibb középkori és római előzmények kérdéséhez.

A kőtár tárgyainak jónéhánya kétes vagy ismeretlen eredetű, a fele pedig közöletlen. Még a kiállított zalavári együttes egészét sem tárgyalták soha. Az anyaggal kapcsolatos régészeti, hely-, építészeti- és művészettörténeti kérdésekre — már amennyire ezek felmerültek — gyakori az egyoldalú vagy éppenséggel hibás válasz.

Ez az anyag — tekintettel összefüggéseire is — a vidék kulturális örökségének nem mellékes részét képviseli. Az alábbiak célja a jobb megismerés és megértés révén növelni e rész megbecsülését.

I. Előzmények (1—7)

A középkori kőfaragást sok szál fűzi az ókorhoz, amelynek számos megoldása tovább öröklődött vagy utóbb felújult. Míg az átörökítés csak egyes területeken (pl. Itáliában) képzelhető el, a felújítás mindenütt, ahol voltak antik kőfaragványok. Ezeket használhatták átdolgozva, de eredeti alakjukban vagy új faragványok mintáiul is. A továbbélő vagy felújult megoldások emellett maguk is terjeszthettek ókori formákat. Mindebből fakadóan a valóban antik formák kiválasztása és középkori származékaik helyes értékelése — főként provinciális és hiányos művek esetében — gyakran áttekinthetetlen feladat.

Ismereteink Pannonia területének kőfaragványairól a római kortól is hézagosak, az első évezred további részére nézve pedig alig vannak.

A 6. századra legfeljebb néhány darab keltezhető (PKG 313, 316, 393. t.; THOMAS 579—80, 585), talán folyamatos továbbélés jeleként. Már csak felújulással lehetne számolni a 9. században, de a frank Pannoniához biztosan köthető kőemlék nincs. A folyamatosság a 11. századdal, a magyar kereszténység kiépítésével áll be újra. E korból van olyan (szerémségi) kő, amelyen az ókori dísz és ennek másolata egyaránt látszik (NAGY 84. sz.), de jóval több lehet a behozott antikizáló forma. Az arány nem igen állapítható meg, mert sem a helyi másolatok mennyiségét, sem a behozatali külföldi forrásait nem ismerjük pontosan.

A kőtárban van olyan római kő, amelyet utóbb átfaragva használtak (7). A kötél dísz (4) önmagában nem köthető korhoz. A lábazat (3) és az egyik fejezetdarab (2) rómainak látszik (vö. KISS VI. 38—9., 64., XV. 80. sz.). A másik (1), ha kompozit rendszerű volt, a Dunántúlon sohasem elterjedt típust képviselt (az egyetlen említhető kétlevélsoros párhuzam 9—12. századi lehet: GEREVICH 145, c 78. t.). A gyámkőtöredék (6) ókori típusú, de részleteiben középkorias.¹ A domborműcsonkon (5) a vázához lépő négy lábú állatpár ókori, főleg a sírszobrászatban elterjedt képtípus, amely továbbél a középkorban is.² A lemezpár közé ágazott kötél dísz a kő késői antik vagy korai középkori eredetére utalhat.³

II. Zalavár (8—25, A—J)

A dunántúli magyar kereszténység a 9. századi előzményektől nem volt független. Az összefüggésre utaló fő adatok, amelyek részben írásosak, részben régészeti, Zalavár határára vonatkoznak.

A Zala vidékén 840 táján a Nyitráról elűzött, frank alattvalóvá és kereszténnyé vált szláv úr, Pribina, birtokjavadalmat kapott, amely utóbb tulajdona lett. Birtokán várat és benne Mária-templomot építtetett. Ezt 850-ben Liupram salzburgi érsek, a terület illetékese szentelte fel. A vár települési körzetében létesült Ker. Szt. János temploma és még egy, amelynek építésére maga Liupram (†859) küldött kőműveseket, festőket, kovácsokat, ácsokat. Ezt Szt. Adorján mártírnak szentelték, aki itt volt eltemetve (CBC 50—5: 10

—2. fej., 129: a javadalmazás kelezése; a vár: *munimen, castrum*, a települési körzet: *civitas*. Ez nem arra vall, hogy a név viselője ókori vértanú lett volna. Ezért figyelemre méltó az ír—skót egyházi hagyomány 9. századi, pannoniai származású Szt. Adorjánja, aki társaival a normannok áldozata lett May szigetén.⁴

Pribina 860 körül halt meg, birtokát a várral, amelyet ekkortájt kezdtek Mosaburnak nevezni, fia, Kocel örökölte (CBC 56—7: 13. fej., 139: Pribina halála). Salzburg dunántúli jogait a szláv iszterizáló nyelvet bevezető és 869/70-ben Rómában pannoniai püspökké tett görög Method rövid működése Kocel területén csorbította⁵, a magyar honfoglalás pedig elsöpörte. A salzburgi jogigény azonban még sokáig fennállt. Egy erről tanúskodó hamis oklevél és ennek több 10—11. századi átírt Szt. Adorján nyugvóhelyét apátságként nevezi.⁶

Az 1200 körüli Pozsonyi Evkönyvek szerint „1019. Szt. Adorján mártír egyháza felszenteltetik” (SRH I. 121—2: kelezés, 125: 1019. *dedicatur ecclesiae S. Adriani M.*). A zalai apátság két 1347 előtt, részben krónikás forrásból hamisított alapítólevelének egyike (PRT VII. 494—5) azt közli, hogy Szt. Adorján egyházát, amely (a) Zalában van, 1019-ben István király parancsára szentelték fel, másika (uo. 479—80: 1024-re) azt, hogy a kolostort ugyanő, elkülönítve, alkalmas szigetre helyezte.⁷ 1340/1-ben a monostor testében sekrestyéül használt Mária-kápolna volt: itt támadt az a tűz, amelyben oklevelek is elégték (uo. 490, 519 — kelezés: 451; VR 162).

Zalavárnak eleinte a megyésispáni vár körzetét nevezhették.⁸ Az apátság alighanem az 1440 utáni beháborús időkben vált erőddé.⁹ Végvár volt, amikor 1931 óta ismert alaprajzát 1569-ben G. Turco fölvette (jó fénykép: DERCSÉNYI 5).¹⁰ Épületéről egyidejűleg három leltár is tájékoztató (MKA Urbaria et Conscriptioes 55. fasciculus 56).¹¹ Konventje ezidőtájt feloszlott (PRT VII. 189—93), de az épület megmaradt várnak a török idők végéig (sok 17. századi adatát említi IVÁNYI 165—7, 175—9). 1685—6-ban még felújították, de 1700-ra lakatlanná vált (uo. 178—9), és 1702-ben felrobbantották (PRT VII. 218). Az apátság javait 1715-ben a göttweigi bencések kapták meg (uo. 227—30), akik utóbb Zalaapátiban építettek zárdát (uo. 257—9: 1753-tól), majd templomot (uo. 278—80: 1777—81, vö. 263—4, 271, 373—5 is), és 1873-ig maradtak birtokban (uo. 335—45). A várrom, amely 1736-ban teljesen elhagyott volt (uo. 242), e korban legfeljebb kőbányául szolgált (pl. a templomalapokhoz: uo. 278).

1841-ben, újabb kőbányászás után (KOLLÁR 9—10), a várról és néhány belső épülettöredékről még felmérés készült (uo. 12 után; HENSZLMANN IV. t.; kézirat változatát közölte Prokopp Gy.: Kehr Vilmos 1841. évi rajza és tudósítása a zala-

vári várromról. MÉ XIII—1964, 230—2), amely nagyjából megfelel Turco legalább 160 cm hosszú *passus* (kettőslépés) alapján szerkesztett rajzának; 1881-ben a helyszínen ásató RÓMER (b 147r: gyenge, ceruzával vázolt alaprajz) már csak morzsákat látott (c 188—9).¹² Az újabb várszigeti kutatások nagyobb és más alakú térség körítőfalait mutatták ki, de a Turco-rajz épületeinek helyzetét csak látszólag tisztázták: a hivatkozás az említett falakon belüli toronyalapozásra és néhány más épületnyomra (először Á. Csemiczky—Sós: Neue Angaben zur Frage der Kontinuität der Mittelalterlichen Festungssysteme in Mosaburg-Zalavár. *Arheologia Polski XVI—1971*, 353—8, a megfelelő feltárási adatokkal) nem meggyőző (1. kép).¹³

A templom Turconál torony nélkül kb. 22,5—24x9—10 m külméretű (ha a *passus* 160—70 cm). A hosszház déli részén (az északi toronyfal vonalában) támaszsor húzódik. Az északi fal támpilléres. Kapu a déli fal keleti részén nyílik. A szentély nagy, a hosszháznál alig keskenyebb apszis. Az 1841-es alaprajzon hosszház nincs, az apszis pedig jóval kisebb.¹⁴ 1881-ben 8,85 m hosszú, 1,32 m vastag, alácölpözött, észak-déli irányú alapfalat találtak, négy támpillérrel. Két végétől kelet felé kiszedett alapozás nyomai indultak ki, de az északinak a vonalában padlóreszletek is voltak (RÓMERc 177—8, 180, csak négy pillér: 182, 186, 188—9; vö. RÉCSEY 61—2). A falvonulatot vélhetően éppen az apátsági templom nyugati lezárásának, de ez Turco rajzán támpillér nélküli, és jó részt toronytól takart.¹⁵ Mindebből csupán a templom nagyságrendje adódik egyértelműen, alaprajzi megoldása és építéstörténete nem. Így építéstörténeti értékeléséhez alig van alap.¹⁶

A kolostor Turco rajzán elég szabálytalan. A templomra merőleges két épületszárny déli végét csak kerítésfal köti össze. Az udvarban támaszsor, amely kerengőre utalhat, csak a templom oldalán látszik. A két szárny nem egyforma hosszú: a nyugati, amely a kaputoronyig terjed, nem éri el a déli kerítés vonalát. A kaputorony falait a megfelelő helyen az 1841-es alaprajz is jelzi. Ezen a keleti szárny a déli várfalig nyúlik, és osztott.¹⁷ 1881-ben viszont a keleti és a déli oldalon észleltek épületszárnyat, míg a nyugatin a várfalig terjedő udvart véltek felfedezni, melléképületekkel (RÓMERc 179, 189; vö. RÉCSEY 61). Ezek az ellentétes adatok éppoly kevés biztosit mondanak, mint a templomra vonatkozók.

A vár körzetében eddig négy helyen tártak fel szakrális épületmaradványt. Északra magán a Várszigeten és távolabb a Kövecses nevű helyen, északkeletre Récéskúton, délnyugatra pedig Borjúálláson (térkép a négy szigettel: SÓSh 157). A négy templomból három jóval kisebb volt az apátságinál. A borjúállási nyilván fából épült, jelentős cölöpszerkezet nélkül: alakját főleg a római tég-

lábból rakott padló és a sírok hiánya jelezte. Építése egyértelműen a 9. századra tehető: temetőjét ekkor nyitották, és a 11. században már nem használták (Müller R.: Karoling udvarház a Zalavölgyben. Élet és Tudomány XXXVII—1982, 1431—3). A kisebb várszigeti a sírleletekből ítélve nem épülhetett a 11. század előtt (SÓSa 267—73, b 274—8, c 160—80). A legkisebbet, a kövecsesít ásatója a 9. századra tenné, de a temetőben csak későbbi leletek voltak (SÓSh 14—7, alaprajz: Plan 3—4). Récéskúton, ahol a megtelepülés hasonló időtartamú lehetett, mint a Várszigeten, és az apátságának megfelelő nagyságú, kb. 21x12,5 m-es, többször átépített templom állt (méretek: RADNÓTI 24, 26; periodizált alaprajz: uo. 25; SÓsd I. t., e 54; DERCSÉNYId 4), a helyzet bonyolultabb.

Ez a templom háromhajós volt, egyenes záródásba írt három apszissal és pilléres, kívül-belül falpilléres oldalfalú hosszházzal. Különvált ettől a nyugati szakasz, amelyhez dél felé kiugró épületrész járult. E rész bizonyára nem keresztelőkápolna, hanem lépcsőház volt, így karzatos felépítménnyel lehet számolni.¹⁸ Az a cölöpépítmény, amely mind az épület körül, mind azon belül nyomot hagyott, állványnak — és nem kő-fa templomnak — tekintendő még akkor is, ha alaprajza hiányos: a kérdést az dönti el, hogy a cölöpgödörökre rakódott törmelékreteg („R”) fedte a falak alapozási kiszélesedéseit, tehát ezeknél későbbi volt (TÓTHa 623—4 — az ott leírtakat az alábbiak részben érvénytelenítik —; vö. SÓsd 73—7, 81—3, 86, e 57—71, 74—7, 79—84, 96—101, f 96—105; DERCSÉNYId 3—4; SZÓKE 75, 77—84, 87; SÓSG 117, 119—23, 130—8).¹⁹ A kőtemplom 9. századi építését a korai sírok, de még inkább az alapozási szintviszonyok valószínűsítik, az állvány 1000 tája előtti keltezésének viszont akadályai vannak: így ez felújításhoz készülhetett, bontásra, falazásra egyaránt szolgálva.²⁰ A templom első és második alakjának különbsége a közölt adatokból nem világlik ki.²¹

Változások később is voltak. A pillérközöket jórészt elfalazták vagy leszűkítették. Egyidejűleg feltöltődés is végbement, a 14—15. századra a korábbinál kb. 80 cm-rel magasabb szintet eredményezve. Végül, a templom zömének eltűnése után, a nyugati szakasz közepénél toronyfélélet, keleten pedig — nyilván felhasználva a főszentélyt — kápolnát emeltek. E részek bizonyára a török időkben pusztultak el.²²

Két olyan kő van a múzeum anyagában, amely e templomból — éspedig késői lelőhelyről — származtatható. A lyukas közepű (9) talán ugyanaz, amely az északi mellékhajójában feltárt kút legtetőjén volt (RADNÓTI 28—30, II. t.; SÓSe 56, 90, V. t.); kis nyílása (alaprajzra jelölve: BKM 14) merítésre aligha volt alkalmas.²³ Az oszlopconk (8) hasonló anyagú és átmérőjű párja Récéskúton lát-

ható (1. 21. j.; méretek: h. 88, Ø kb. 59 cm; a kettőt már DERCSÉNYIc 100 egymáshoz fűzte). E bizonyára római eredetű törzstörédek — két lábazzal együtt, amely ma nincs meg — arra utalhatnak, hogy a korai récéskúti templomnak oszlopos szerkezete is volt.²⁴

A további törédek zöme néhány ismert lelőhely alapján (24b, D, H, J) a várszigeti kolostorhoz köthető, bár díszített köelemek több zalavári templomban is lehettek.²⁵ A kövek többsége a korai, néhány pedig a késői Árpád-korba utalható. Amazok anyaga (G kivételével?) márvány, emezeké homokkő. Közbülső korba illik a vörös homokkő síremlék (16), amely hosszú feliratával inkább a márványok felé vonzódik. Ezek között néhány elkülönül (10, 18, I), a többi viszont csoportosítható. A fő csoportot jellemző középszerű szalagból alakított fonatkörök jellemzik, többnyire alakos kitöltés nyomaival (19—23, B—C, G—H, J). Néhány padlóelem négyzetes mezőben állatalakot vagy palmettadíszot mutat (25, E—F). Két darabot egyforma tagú hármas szalagok fonata díszít (24, D). Két másikon (17) csak felirat van. A szürke homokkő faragványok emberalakos darabok (12, 14, A, vitatható korú: 15) és fejezetek (11, 13).

Más kapcsolatok a régibb emlékkörben már a betűformákból adódnak. Csak a vörös sírkő (16) különül el több betűidomával a márványoktól, amelyeken az írásmód szinte egységes (17, 20—1, 24, E—F; G ide sorolható; némi eltérés: J). A padlóelemeket a madár (F) és a palmetták (25) hasonló alakítása is a fő csoporthoz köti (vö. 22—3, C, H). Ebből nem hiányzik az egyforma tagú hármas szalag sem (B). A félkörös indítás a küszöbkövet (24) és a különös stílusú síremléket (J) fűzheti egybe. Az újabb kövek közül az alakosak összevethető részleteikben (hajtó köríves elemei: 12, 14, szem, fül, bajusz: 12, A, kéz: 14—5) kapcsolódnak egymáshoz. A fejezetek, amelyeknek egyike (13) nem adatolt eredetű, motívumaikban ezektől és egymástól is elkülönülők.

A fonatdíszes márványok távoli, de többrétű rokonságban állnak a dombói apátság köveivel.²⁶ A helyben rokontalan oszlopfőconk (18) hárombordás szárú, lapos közepű volutáival társíthatók egyező szerepű fejezetformák,²⁷ de palmettaujjak is, dombói frízdarabokon (NAGY 47., 57. sz.). Emezek díszje a jól ismert veszprémi, pilisszentkereszti kétsoros motívum (GEREVICHa XCVIII—IX. t.; Tóth S.: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. VMMK 1., 1963, 120—1. k.; GEREVICHd 5—6., 8., 12. k.) csökevényes származéka.²⁸ Két másik, a teljes motívumhoz közelebb változat (ÁK 80—1, 2. k.; TÖRÖK 9—12., 24a. k.) a tihanyi és a szekszárdi apátság alapítási adatai (ÁKO 12., 16. sz.) szerint I. András és I. Béla király (1046—60—3) korára keltezhető.²⁹ I. András alapított kolostort Visegrádon is (SRH II. 503), ahová a már-

vány sírlap (*J*) szétágazó körközi növénydísze köthető (vö. ÁK 97—8, 5. kép). A dombói kövek e három hely emlékeitől se függetlenek.³⁰ De vannak párhuzamaik Titelről is,³¹ ahol I. László király (1077—95) korában létesült prépostság (Győrffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963, 240—1). Egy dombói fejezet bánmonostori rokona (l. HORVAT 177) pedig 12. századi lehet.³²

A fő zalavári csoport közelibb rokonai másfelé vannak. A kör és négyszögsarok közé ékelt, kifelé növvő, lehajló félpalmettapár (*C, H*, csonk: 23) két zselicszentjakabi lábazonon a fő dísz.³³ A délin vízszintes területű félpalmettapár töredéke is látszik, mint (más helyzetben) egy zalavári kövön (*21*). E lábazatrészlet ujjazási módja a zalavári köveken szokásos (*19—23, C*).³⁴ Ezek más szerepű lehajló félpalmettapárja, amely a kerettől a széles közép-résű szalagokból formált körök közé nyúlik (*20, 22*), székesfehérvári, alighanem félkész faragású sírládafedél oldalsó darabján tér vissza — talán állatalakos fő mezőkkel (*G. Entz—E. Szakál: La reconstitution du sarcophage du roi Etienne. AHA X—1964, 15. k.*). E fedél, amelyből megvan az oromrész darabja is, stílusban összefügg a fennmaradt szarkofággal, ahol hasonló körfonatokat másféle formák kísérik (l. uo. 2—3., 13—4. k.).³⁵ Az az átlós rovátkolás, amely ennek elején (uo. 6. k.) az angyalszárnyakat és a lélek pályáját jellemzi, főleg Dombón és körében terjedt el.³⁶ A sírládat írott adatok nem kelteznek. A zselici apátsági templom építését viszont igen: az 1060-as évekre (Kumorovitz L. B.: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. Tanulmányok Budapest múltjából XVI. Bp., 1964, 43—81; SRH I. 364).³⁷

A zalavári márványokat ENTZ — elsősorban a fehérvári sírláda és aquileiai párhuzamokra hivatkozva — 1040 tájára keltezi (főleg: b 44—5). BOGYAY a zömöt az 1019-es felszenteléshez köti, de a küszöbkövet (*24*) a 9. századra teszi (pl. i 17, 23). NAGY hasonlóan határol el fonatos dombói motívumokat más ottaniaktól (*19—20*). Többnyire 9. századnak tartják a megfelelő szalagdíszek itáliai példáit is — Aquileia esetében a zalavári alakos körfonatok rokonaival együtt.³⁸ Van is karoling kori emléke pl. ezek jellemző, kifelé növvő, sarokkitöltő félpalmettapárjának (*J. Hubert—J. Porcher—W. F. Volbach: Frühzeit des Mittelalters. München, 1968, 155. k. — Egino-kódex*). De ugyanez a velencei Szt. Márk templom padlómozaikján nem lehet a 11. század végénél régiebb.³⁹ A küszöbdísznek pedig van párja az ausztriai St. Lambrechtben is, ahol 9. századi épületnyom nincs, és kolostor a 11. század közepe után létesült (ÖK XXXI. 15, 141, 151, 216. k.).

A kérdéses motívumok minden példáját 9. századnak tartani ezek szerint éppoly indokolatlan, mint a megfelelő zalavári, dombói faragványok

között évszázados korkülönbségeket feltételezni.⁴⁰ A keletkezési kort nem kétes vonatkozású adatok vagy sokáig élő motívumok vitatott keltű, távoli példái, hanem a közeli stíluskörnyezet megállapítható összefüggései határozzák meg. Ezek pedig — amint az idézett írott adatok és formai párhuzamok mutatják — az 1050 utáni időkre vallanak a szóban forgó emlékekre nézve mind Dombó, mind Zalavár, mind Székesfehérvár esetében. Így a fehérváriak faragása is inkább I. István király (1001—38) vagy fia, Imre (†1031) szenttéavatásához (1083), mint temetésükhöz illik.⁴¹ A zalavári márványok zöme, tekintettel a zselicszentjakabi rokonságra, kevéssel korábbi lehet. Régebbre legfeljebb két sajátos motívumú darabot tehetnénk (*10, I*), de 9. századi vagy 1019 körüli keltezés mellett ezek esetében sem szól komoly érv.⁴²

A többi zalavári kő rokonsága áttekinthetőbb. Az érthető részében közhelyszerű sírfelirat (*16*) 12. századi írásmódú.⁴³ A későbbi kövek közül a kapufriz (*11*) a pápócihoz (MMT^{4—5} 85., 132. k.) hasonló, de gótikusabb díszű kiugró építményre utal.⁴⁴ Pilaszterfejen a háromrészes levél talán egységesebb formák Jákón példázott széttagolódásából (vö. BOGYAYb 12., 35. k., MAROSI 109, 215, 378. k.; a szakaszoláshoz és az időrendhez l. TÓTHb 422—5) ered. A kis fejezet (*13*) ritka típusú dísz gyulafehérvári darabra emlékeztet, ahol az alakos elem más szerepű (ENTZa 49. k.).⁴⁵ Az emberalakos darabok — amelyekből kettő (*12, 14*) a legelső hazai kerek szobrok közül való — a jákinál régiebb stílusfokhoz aligha köthetők.⁴⁶ Mindez a zalavári késői román kövek 1225—30 tájától nem túl távoli keletkezésére vall.⁴⁷

A márványok gazdag szentélykialakításra utalnak. Nagy részük mellvédlapokból származhat, többjük padlóelem, egy-egy darab kis fejezethez, ill. (*B*) oltárhoz tartozott. A küszöbfelirat szentély kapujához éppúgy illik, mint temploméhoz. E berendezéssel a korai sírkő is összefüggethet. A késői emlékek közül a kapufriz takaratlan homlokzatra, a dombormű (*15*) falfelületre való. Az oszlopfő vakárkádós architektúrából eredhet. A vízköpő (*12*) kútfélére utal. Társa (*14*) talán kútkáván ült. 1230 körül tehát a templomon és azon kívül is kiterjedt felújítás folyhatott. E töredékek és a vörös sírlap nem hétköznapiabbak, mint a márványok. A kövek tehát az Árpád-kori kolostor rangos kultúráját tanúsítják.

A 11. századi kezdet azonban homályos. A vársgizeti templom épülhetett 1070—80 táján, de éppúgy lehetett 9. századi eredetű, annál is inkább, mert a múlt században megfigyelt részletek felfoghatók a Turco rajzán szereplőnél régiebb forma elemeinek.⁴⁸ Annak mindenesetre, hogy az 1019-es felszentelési adatot, amely nemigen utal kolostorra, a 11. században megújított récéskúti templom-

ra vonatkozassuk (vö. GYÖRFFY 325, 350), nincs akadály. A fentiek után csaknem biztos, hogy ez volt a korai Szt. Adorján-templom, amely pedig már a 9. században apátságivá válhatott. A hely szakrális szerepe megmaradt a késői középkorig, de egyre gyengült, miközben a Vársziget erősödött. E váltást az okozhatta, hogy a szent fő kultuszhelye — bizonyára apátsági keretek között, de talán 1019 után — a Várszigetre került, ahol a 9. századi titulus a Mária-kápolna címében öröklődhetett. Így az 1024-re szóló hamis oklevél jogilag érdektelen megjegyzése a monostor megfelelő elhelyezéséről áttelepítés emlékét őrizheti, ami az új alapítvány háborgatásának meggátlását célzó királyi intézkedésre következhetett be.⁴⁹

III. Román stílusú szórványok (26—36)

A romanika korában a kőfaragást világi célra továbbra is ritkán, de templomdíszítésre már falvakban is sűrűn alkalmazták. A templomokban megnőtt a fő épületszerkezetekhez kötött faragványok szerepe, rendszereződtek, majd megritkultak a díszítő formák alkalmazási területei. A stílus kötöttebb, de gyorsabban átalakuló volt, mint az előző korokban. Emlékei között mégsem mindig könnyű eligazodni.

A kor kőtárbeli emlékeinek Zalaváron kívüli származási helyei kevésbé jelentősek. Néhány ismert lelőhelyű darab (30—2) hajdani, homályos rendeltetésű Szent György-hegyi épülethez köthető.⁵⁰ A többi, kivéve a profán célra és nyilván a határba szánt vörsít (29), falusi templomokból eredhet. A badacsonyi kövek (36) elpusztult, egyhajós, apszisos épületből valók (alaprajz: KOPFÁNYa 87), amely egykor parókiális templom lehetett.⁵¹ A taliándörögdi (35) a falubeli egyház elődéhez (vö. GENTHON 376; MRT 158) vagy a határban álló romtemplomhoz (uo. 157—8, 36. t.; MM I. 120, 318—9, II. 87—9. k.) tartozhatott.⁵² A két somogytúri (26—7) más-más, de egyaránt elűnt templomhoz fűződhet.⁵³

E kőtárrész darabjai szerepük szerint is sokféle. A feliratos vörsi kő kiválik közülük. Belső részlet — kis boltozatból — a bordanyaláb (33). A kapuzatrészek (27, 36) homlokzati elemek. A dörögdi kő jókora hosszával inkább falpillérre (talán diadalívére), mint kapuzatra való. A kötél díszesek (32) ablak- vagy fülkekeretről eredhetnek. Az oszlopdarabok (30—1) és az ívrészletek (28) bent vagy kint egyaránt elképzelhetők. Az oszlopláb (34) nyilván kisarchitektúra töredéke. A somogytúri dombormű (26) talán berendezési elem volt.

Mindezek többsége 1220 tájánál régiebb. Az utóbbi való az élre: két füzéres növénye Pécs 12. századi kövei (SZÖNYI 403., 524., 560. sz.), alakos fonatköreinek típusa és közbeékelődő félpalmettapárja viszont Dombó (1. 26. j.), ill. Zalavár (20, 22) felé mutat, így aligha 1150 utáni (vö. 53. j.: Tard). Hasonló korra vall az ívrészletek soktagú, a négy-

rétűekkel (Dombó: NAGY 16. sz.; Gyulafehérvár, timpanon: MMT⁴⁻⁵ 25. k.; Újlak-Ilok, pillér: HORVAT 178) rokon osztási elvű szalagja.⁵⁴ A szűkkörű oklevéladást bővítő vörsi felirat III. István király (1162—72) főembereit említi.⁵⁵ A kis lábazat 12. századi típusú (vö. SZÖNYI 304. sz.). A Szent György-hegyi kövek ódon formái lehetnek 1200 körüliek.⁵⁶ A túri lábazon (27) e korra utal a gyémántdísz,⁵⁷ bár a bélétagolás, amely egyező a halicsi déli kapun (Szt. Pantaleon-templom; vö. MAROSI 137—8; TÓTHb 401—2) és hasonló az 1174 előtti gurkin (K. Ginhart — B. Grimschitz: Der Dom zu Gurk. Wien, 1930, 19—20, 27, 31, 44, 12. k.), régiesebb.

Néhány töredék biztosan 1200 utáni. A bordanyaláb, amelynek fő rokonai a jáki mellékhajóban vannak (1. BOGYAYb 46. k.), tág körben csak 1200 után elterjedt technika ismeretét mutatja (1. Viollet-le-Duc: Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle. IV. Paris, 1861, 85—95, VIII. uo., 1868, 7—12 — *tas de charge*). A badacsonyi bélélet hármás féloszlopsorához hasonló vagy száz év eltéréssel tűnik fel a falsíkra merőlegesen Pilisszentkereszten (kerengő; GEREVICHd 12, 66—7. k.) és kissé ferdén, gerincékkel, Sopronban (kapu; vö. Dávid F.: A soproni ó-zsinagóga. Bp., 1978, 57—8, 67—9, 46. k.; Dávid F.—Gergelyffy A.: Az Országos Műemléki Felügyelőség falkutatásai 1973—1974. Magyar Műemlékvédelem 1973—1974. Bp., 1977, 471. k.). A dörögdi dísz két előzménye: nyeles fűrtre boruló félpalmettapár az esztergomi palotakápolnában (oszlopfőn: GEREVICHa XXI. t.), az ehhez alaprajzilag kötődő jánoshidai templomon pedig a déli kapun üres felületekkel körülvett levélcúcsokra biggyesztett fejek (1. MAROSI 103, 122—3, 160, 253. k.).

IV. Gótika, reneszánsz, barokk (37—54)

A gótika korában a kőfaragás szerepe módosult. Az épületekhez főleg pusztán tagozatos darabokat állítottak elő, a díszítés szerepe formailag és műfajilag egyaránt leszűkült. A művészet a kőfaragás terén is kezdett kiválni a mesterségből. Ez a megoszlás később csak elmélyült. A három stílus-korszak tág formavilágát a kőtárban nagyrészt a mesterség szintjén álló munkák képviselik.

E korszak fő kőtári lelőhelye Keszthely. Négy tétel (41, 48, 53—4) elfogadhatóan kötődik ide, az ötödik (39) a szűkebb vidékre utalhat: Fenék a város pusztája, a somogyi Berény a Zala-torokhoz közeli. Rezi (51) határos Keszthellyel, Salföld (46) a távolibb Balatonfelvidéken van. Egy esetben (40) Keszthely és a Duna menti Szalkszentmárton jön szóba.

A késői középkor Keszthely vidéki birtoktörténetében a főszereplő Tátika és Rezi vártartománya.⁵⁸ 1378-ban mindkét vár a Lackfiaké volt

(Dl. 6525—6). Bukásuk (1397) után Zsigmond királytól Eberhard püspök kapta meg 1401-ben Rezit (ZO II. 300—6), 1406-ban pedig — zálogosokra következő (1. Mályusz E.: Zsigmond-kori oklevéltár. II, 1. Bp., 1956, 2192., 3471. sz. — 1403—4) — Tátikát is (uo. 5118. sz.), megtartva ezeket haláláig (1419).⁵⁹ Újabb birtoklási fordulatok után 1427-ben három Gersei Pethő testvér (László, Pethő, Dénes) kapta Zsigmondtól Rezit (Dl. 92718, beiktatással: 92724), 1437-ben kettőjük (Dénes 1429-ben már nem élt: uo. 102971) Tátikát (GyKOL IX. 641; 1438-ban Albert királytól is: ZO II. 493—6; mindkettő beiktatással).⁶⁰

Keszthelyt Zsigmond Eberhardnak Tátikával, de 1421-ben rokonainak (főleg János püspöknek: uo. 427—8), majd a Pethőknek már Rezivel adta.⁶¹ Ezek birtoka 1469-ben már két tagban volt: Pethő (Péter) fiainak (János, György) panasza szerint osztályosuk, Miklós (László fia: l. pl. Dl. 93283: 1458), keszthelyi részükön hatalmaskodott (uo. 93404). 1491-ben Fenéket II. Ulászló király mégis mindnyájuknak adta (GyKOL II. 43). A birtok eleven góciának ekkor már rég Keszthely számított. 1359-ben falu (*villa*: ZO I. 601—2), 1403-ban mezőváros (*oppidum*) volt, sőt, 1409-ben Eberhard városnak (*civitas*) mondta (uo. II. 366). 1359-ben királyi népek és vendégek (*populi et hospites*), 1398-ban saját esküdtbíróóságuk alá tartozó polgárok vagy vendégek (*cives seu hospites*) laktak (uo. 278—9). Lőrinc-napi (aug. 10.) vásárát 1483-ban említik (Dl. 93560).

Templom 1443 körül, amikor mindegyiket kifosztották, három volt Keszthelyen: Szt. Mártoné, a parókiális, Szűz Máriaé, a ferences és Szt. Miklósé (Dl. 94032; ügyvédi nyilatkozat). Ezek közül ma kettő van meg: a volt ferences a főtéren és (újjaépítve) a Szt. Miklós temetőkápolna a déli városrészen (vö. MRT 90). A Szt. Miklós-nyeged és a két másik templom helyzetét térkép mutatja (K2 41: 1769). 1247-ben még csak Szt. Márton kápolnájáról beszéltek, Szt. Lőrincével együtt (HO VI. 46—7). Amaz 1368-ban már parókiális egyház volt: papja a pápának panaszolta, hogy a templomának alárendelt Szt. Lőrinc-kápolnát elfoglalták a ferencesek (MREV II. 199). A ferences kolostort, nyilván a kápolna helyén (amelynek címét az említett vásárnap tovább őrizte), mégis létrehozták a Lackfiak, amint ezt főleg a szentély címeres zárókövei (MM I. 407, II. 458. k.) igazolják.⁶² A hajó középső zárókövére két nádszál között vadkacsát (CSEMEGI 140) — alighanem Gersei Pethő címert — faragtak.⁶³ 1503-ban Miklós özvegye, Margit tetemes összeget hagyott végrendeletileg a ferenceseknél folyó munkákra, külön említve a készülő ezüst építményeket (*edificia argentea que fiunt*; Dl. 93710, zalavári konventi átírásban: 93704; vö. ENTZd 254—6).

Kúriája (kőháza) a földesúrnak Keszthelyen bi-

zonyára már 1421 előtt volt: Albeni Rudolf lemondása (1435) szerint a birtokot János püspök ezzel szerezte (*curia seu domus murata*; GyKOL IX. 629). A következő 70 év adatai ugyanerre, de más építményekre is vonatkozhatnak.⁶⁴ 1512—3-ban János fia Ferenc (vö. 63. j.) a Szt. Miklós-templomnál új kőházat építtetett 4/4 telken; nagybátyja, György kikötötte, hogy osztozáskor számára azonos méretűt hasítsanak ki (Dl. 93768).⁶⁵ 1520-ban György és fiai (Antal, György), továbbá jobbagyuk, Méhes Márton kúriájáról esik szó: az előbbiekre aug. 24-én a János és fia, Ferenc birtokrészén élők, az utóbbira szept. 9-én Miklós fia Ferenc emberei támadtak (Dl. 93820—1). 1548-ban Antal kúriáját említik (CP 52. 361v).

Az újkort a két vár alig érte meg. Tátikát 1522 előtt, Rezit 1550 táján felújították⁶⁶, de 1589 őszén György fia János fia Pál (Antal fia Ambrus halála után ágának férfiörököse) szerint mindkettő romos volt (GP Z 297; ez év tavaszán török támadás érte a vidéket, l. Takáts S.: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp., é. n.², 318). Ekkor már rég megvolt a keszthelyi erőd, amelyet a kolostorból alakított ki János fia Ferenc fia ifj. János (l. 66. j.), amint ezt maga állította, dunántúli birtokait testvére, Gáspár özvegyének és fiainak (Kristóf, Mihály) engedvén át (T—1: 1573).⁶⁷ Az említett kúriák 1600—50 között már inkább csak emlékként élhettek. 1614-ben Gáspárnak (János fia Pál fia; l. GP M 727: 1604) más házhelyet ígértek őseié helyett, amely a várban vagy erődben (*in castro seu fortalitio*), alkalmatlan helyen volt (uo. Z 320a), 1649-ben László (Gáspár fia; l. uo. 341: 1625, E R—37 10: 1647; vö. 63. j.) a magvaszakadt Zsigmond puszta kúriáját kapta III. Ferdinánd királytól (uo. 11 et NB).⁶⁸

A kolostor-erőd, a kor fő birtokosi lakóhelye, lassanként kicsúszott a család kezéből. 1618-ban, amikor Ferenc fia (ifj.) János utódai birtokaikat vissza akarták cserélni, erről Kristóf lányait, Kátát (Bakács Sándorné) és Sárát (Darabos Jánosné), továbbá István (Mihály fia) özvegyét értesítették a kolostor-örhelyen (*claustrum seu praesidium*: GP Z 324). Az özvegy részén 1626-ban Bakácsné és Sára lányai (Kata: Sárkány Miklósné, Judit: Lengyel Lászlóné, Krisztina) osztoztak (uo. 345). Utóbb László, használva a bélai (l. 68. j.) Gergely és Ádám (más István fiai) dunántúli örökségét is, nagy várbeli részt szerzett, de ezt 1678. máj-ban özvegyének, Thököly Máriaának ítélték (E R—37 41). A bélaiak a családi vagyon visszaperelték (1678. dec.: GP Z 557b), de a várbeli rész nem maradt az övék: az özvegytől és új férjétől, Nádasdy Istvántól hűtlenség folytán a kamarához, majd (némi kerülővel) herceg Eszterházy Pál nádorhoz került (E R—37 50: 1686—92).⁶⁹ A váron már 1600 körül többször építkeztek (T—1: 1608).⁷⁰ László a maga lakrészét jelentősen bőví-

tette (E R—37 98). 1626-ban és előbb két, 1686—7-ben három szint helyiségeit említik.⁷¹

1700 után minden megváltozott. Pethő János (Ádám fia, 1706 óta gróf; 1. GP M 902) 1712-ben zálogba adta a keszthelyi várhoz tartozó birtokait Festetics Pálnak (uo. 805), akitől azok 1719-ben Bakó Farkashoz kerültek (uo. 865). 1723-ban a kolostor újra a ferenceseké lett (BONTZ 208—9; Dornyay B.: Keszthely és egykori vára múltjából. BMKÉ 1941, 2 26; E R—37 162; GP Z 906; vö. 69. j.). Festetics Pál fia, Kristóf, visszaváltotta a magvaszakadt gróf birtokát (1738: GP Z 1076), sőt, megszerezte a fő Pethő-örökösök jogait, majd, ezekre nézve a királyiakat is megkapván Mária Teréziától (1741: uo. 1157), 1742-ben beiktattatott (uo. 1167). 1744 végén megváltotta az Eszterházy-részt is (E R—37 95—6), véget vetve az évszázados széttagoltságnak.

A Festetics-uradalom első összeírása (1741: GP Z 1140) szerint a plébániatemplomtól nyugatra földszintes majorsági kőház állt. A határban volt négy malom. Az egyik ezekből hercegi, a másik háromból csak egy (a felső), amely nem volt egészen az uradalomé, épült részben kőből. A rég elpusztásodott Fenék ismeretlen titulusú temploma, amelyről középkori írott adat nincs, még állhatott, de nyilván nem működött: az egyházközpontok nem említették (l. CV 1746, 1748).⁷² Az új úr először malmot építtetett, amelynek tervmásolata vagy felmérési rajza (2. kép) a kőtábla-felirattal (53) zömében egyező szöveget mutat.⁷³ A majorságnál, ahol az említett kőházat Bakó Farkas építtette faépület helyén (GP Z 1075; megváltva 1739-ben: uo. 1089)⁷⁴, Festetics Kristóf 1745-ben fogott kastélya építésébe (helyszínrajz a templommal: K2 40), amelynek törzsét a déli, kiugró bejáratú rész ma is örzi (emeleti alaprajz: uo. 102).⁷⁵

A templomokra az újabb idők nem sok jót hoztak. 1788-ban felozlatták a ferencesek rendházát, és hamarosan a plébánia kapta meg templomukat, amelyhez 1878-ban tornyot építettek (BONTZ 201, 212—6, 219—20). A szerepét veszített Szt. Márton-templomnak előbb a testét, majd 1880-ban a tornyát is lebontották (uo. 203—6; vö. MRT 94).

A többi lehetséges lelőhely közül a salzföldi a kőkúti pálos kolostort jelenti⁷⁶, amely 1263 előtt létesült (l. Guzsik T.—Fehérvári R.: A magyar pálosrendi építészet kialakulása. ÉÉ XII—1980, 197—8), és 1487-re megszűnt (Documenta artis Paulinorum. Szerk. Tóth M. 2. Bp., 1976, 388—9), noha 1475-ben még bíborosi búcsúengedélyt kapott (uo. 1. Bp., 1975, 215; csak regeszta), ami építkezésre utalhat. Berény helyett inkább szomszédja, Szentgyörgy jöhetne számításba: itt volt Festetics-birtok (1723-tól: GP C. Simighiensis 453)⁷⁷, és régebben templom is (DI. 12800: 1424). A szalkszentmártoni uradalom (a Festeticseké 1790—1852 között: GP C. Pesthiensis 31, 36, 39—

40; Fcs. 4. cs. 7. tétel) területén, amelyhez jóideig más község határok részei is hozzátartoztak (uo.: 1816), jelentős gótikus templom nem ismert.

A biztosan vagy talán keszthelyi emlékek legrégibbje, a monogrammos zárókő (41), amely a ferences templomban lévők kisebb mása, és így esetleg a Turco rajzán (vö. 12., 67. j.) jelölt, a hajóboltozatnál (vö. 63. j.) korábbiak vélhető szentélyrekesztő része volt, a Lackfiakra utalhat. A Pethők egyházi műpártolását címerükön kívül a keresztelőmedence (40: 1465) és a harang (39: 1509) mutathatná — ha bebizonyosulna, hogy helybéliek.⁷⁸ Biztosabbak a család profán építkezéseinek a jelei. A reneszánsz ablakkeret darabok (48) nemcsak lelőhelyük, hanem stílusuk alapján is az 1512—3-ban létesült ház — emlékszerűen ritkán megragadható épületfaj — elemeinek tartozhatók: tagozatsoruk Devecserben 1526-os évszámhoz fűződik (KOPPÁNYc 207—9), de a szárkő vízszintes kimaszakasza az ottaninál régiesebbnek ható lezárasmódú (vö. uo. 188, 206). A rezi kő (51) is megfelelhet az említett várfelújítási adatnak: hasonló (bár tagoltabb) konzolvégek Sárospatakon vannak (FEUERNÉ 116. k., 222). A malomfelirat (53: 1743; vö. 73. j.)⁷⁹ Festetics Kristóf felfogásának hű tükre. A későbbi keresztelőmedencét (54), amelynek típusa reneszánsz eredetű (l. 78. j.: Menyő), talán fia, Pál († 1782) adományozta (lk.).⁸⁰

Salföld késői gótikus emlékeivel főleg a hálóboltozati zárókő (47) hozható kapcsolatba, amelynek bordatípusa ott azonos méretben ismétlődik (Zsiray L. — Sch. Pusztai I.: A salzföldi Mária-Magdolnáról elnevezett pálos kolostor. VMMK 6., 1967, 252). E típus jellemzi azt az egész kört, amelybe a salzföldi mű fő vonásai beleillenek, így a nagyvázszyi Szt. István-templomot is (l. Koppány T.: Későgótikus építészeti emlékek a Balatonfelvidéken. VMMK 2., 1964, 189—96). Itt a hajó hálóboltozatának lyukas zárókőve (GENTHON 202. k.) a kőtári példány pontos megfelelője. A mérnökönknak viszont (46), amellyel a függőleges keretdarab (44) tagozott része egyező vastagságú, e körben nincs rokona.⁸¹

A többi tisztán tagozatos kő nem rendkívülibb. A karéjos töredékek (42) formálásmódjának az említhető 1420—30 körüli pozsonyi (rekonstruált karéjú) párhuzam (A. Fiala: A pozsonyi (Bratislava) régi városháza. MZsKK 264—5, 63. k.) alighanem igen késői képviselője. A két egyenes ablakkeretdarab (43) a szárkő révén az 1350 tája után elterjedt tagozásmód dátumhoz nem köthető budai várnegyedi példáihoz fűződik (vö. L. Gerevich: Mitteleuropäische Bauhütten und die Spätgotik. AHA V—1958, 242—7, 265—6, 269, 272—3). Az áthatásos tagozatú ajtószemöldök-vég (45) csővári rokona kissé eltérő típusú áthidaló 1482-es évszámával keltezhető (Feld I.—László Cs.: Gótikus és reneszánsz épületmaradványok a csővári

és a solymári várból. MÉ XX—1981, 82, 85). A pillérrészen (52) még az átlós oldalak indítása se jellegzetes: a forma megvan Devecserben (OMF tvrt. 22147, felmérések 46), de Keszthelyen, az egykori ferences szentélyrekesztő pódiumához szolgáló ajtón éppígy, és alig eltérően Esztergomban, 1200 körülnek látszó kövön is (MAROSI 194, 201).

A domborműves darabok mind különlegesek. A legrégebbesebb a szőlőindás (38). Talán hasonlóan felfogott, XIV. századi, festett indadisz Gyulaférvárról említhető (ENTZa 36, 116, 152. k.). A szőlőtökére felfeszített Krisztus (37) nálunk kivételes ábrázolása (vö. LCI IV. 492—3) a berethalmi oltáron sokalakos kép (1515) főszereplője (I. H. Krasser: Die BIRTHÄLMER Altartafeln und die siebenbürgische Nachfolge des Schottenmeisters. Studien zur siebenbürgischen Kunstgeschichte. Bukarest, 1976, 196, 68., 71. k.). A csonka reneszánsz frizen (49) az átlós, egymást keresztező edénypár 1500 körül már alkalmazott motívum (Török Gy.—Osgyányi V.: Reneszánsz kőfaragványokról. MÉ XXX—1981, 96—101). Ám a mű újabb: a síkot fedő, szerves anyagra utaló forma széleivel szamosújvári címerekre (az egyik 1540-es évszámú; I. Balogh J.: Az erdélyi reneszánsz.

Kolozsvár, 1943, 103, 283—4, 165—6. k.), felületkitöltőként pedig a sárospataki lakótorony kapujára (FEUERNE 114. k.) emlékeztet. A pillérvég (50) élő test nélkül ábrázolt szárnypárjához 1542-es évszámú pataki példa idézhető (uo. 112. k.).

Az ismeretlen eredetű munkák zöme nyilván környékbeli. A Gersei Pethőknek voltak kőfaragóik, ácsaik, akiket a család hívei is foglalkoztatnak, amint erre három 1500 körüli levél utal (vö. KOPPÁNYc 225). Az egyiket (Dl. 93663: 1497) Pethő Jánosnak írta káplánja, István kéthelyi plébános. A másik kettőt János testvére, György kapta Butkai Pétertől, aki éppúgy Margit asszony végrendeletének végrehajtója volt, mint a címzettek. A levelek kelte körülíli száz év javának adatai és emlékei, amelyekhez hozzátehető a fővárosba került keszthelyi fa Pietà is (Radocsay D.: A középkori Magyarország faszobrai. Bp., 1967, 126, 181—2, 284. k.; vö. BMKÉ 1941, 1)⁸², gyarapodásról tanúskodnak. A török közeledtével beálló nehéz időkben mégis a régibb eredetű kolostor lett a védhető bástya, amelynek épülete a megkésétt XVIII. századi újjáéledés óta is súlyponti helyzetű maradt.

Jegyzetek:

¹ Római, dísztelen példányt Kelemen Márta lelt Balácán (közöletlen). A részletek román stílusú rokonaihoz I. K. Palágyi S.—Tóth S.: A római és középkori kőtár katalógusa. Tihanyi Múzeum. H. n., 1976, 43d. sz. (Jásd, levél); Tóth S.: Még egyszer a ludaspusztai keresztéről. Művészet XV—1974, 9 45 (Felsőörs, szarvas fej). A fej néprajzi vonatkozású, vö. Mándoki L.: Busómaszkok. A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1961. Pécs, 1962, főleg: 168, V. t.

² F. Cumont: Recherches sur le symbolisme funéraire des romains. Paris, 1966⁹, 158—9; A. Schober: Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. Wien, 1923, 62., 75., 80., 139., 235., 239., 294. sz. Későbbi, keresztény szórványok pl. TOESCA 157. k. (Ravenna); E. Panofsky: Tomb sculpture. London, 1964, 187. k. (Leutersdorf); V.—H. Debidour: Le bestiaire sculpté du moyen age en France. H. n., 1961, 44. k. (Charenton-sur-Cher). Példák más műfajú változatokra uo. 218. k. (román falpillérfő); PKG 137. t., TOESCA 184. k. (késői antik padlómozaikok); E. Tóth: Römische Gold- und Silbergegenstände mit Inschriften im Ungarischen Nationalmuseum. FA XXX., 1979, 160, 162, 164 (ókori gyűrű); Das erste Jahrtausend. V. H. Elbern: Tafelband. Düsseldorf, 1962, 165. t. (burgundi csat).

³ A kötélábrázolás tag e típusa pannóniai köveken szokatlan. Tóth E. szerint megvan egy késői antik menzatóredéken (említve: THOMAS 578—9). Gyakoribb V—VII. századi galliai és hispániai emlékeken, I. B. Briesenick: Typologie und Chronologie der Südwest-Gallischen Sarkophage. Jahrbuch des

Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 9, 1962. Mainz, 1964, 83—4 (eredet), 142 (párhuzamok), 145—9 (keltezés), 15., 19., 22., 27—8., 30., 32. t. Itáliai elterjedése későbbinek tűnik (pl. TOESCA 175. k.: Como).

⁴ A Szt. Adorján mártírokról általában: Bibliotheca Sanctorum. I. Roma, 1961, 267—74 (a skóciáról: 267—8); vö. LCI V. 36—8. A skóciai Szt. Adorján egyik ünnepe márc. 4., ami a Martyrologium Romanumba felvett 300 körüli nicomediai vértanú napja is. Olvasmány e napra az előbbi életéről (késői középkori skót imakönyvből): Acta Sanctorum Ungariae, ex J. Bollandi... ejusque continuatorum operibus excerpta... Anno MDCCXLIII. Tyrnaviae, 115—6 (vö. KOLLÁR 17). A vértanúság pontosabb keltezéséhez e forrás nem ad támpontot.

⁵ Method először öccsével, Konstantinnal járt Kocelnél, átutazóban Morvaországból — ahol a bizánci császár küldötteiként mintegy 3 évet töltöttek — Velence felé. Innen I. Miklós pápa († 867. nov. 13.) hívására indultak Rómába, ahol már II. Adorján (867. dec. 14. — 872) fogadta őket. Konstantin-Kirill itt halt meg 869. febr. 14-én. Ez után Kocel kezdeményezésére tért vissza Pannóniába a Rómában pappá szentelt Method, akit a pápa — Morvaországra is érvényesen — felhatalmazott a szláv nyelvű hithirdetésre. Kocelnak püspök kellett: a szentelés végett papját újra Rómába küldte. A visszatérő pannóniai főpapot a salzburgi érsek és püspöktársai zsinati törvényszékük elé állították, elítélték, majd jó 2 1/2 évig fogvatartották. Kiszabadítása felől VIII. János pápa 873 tavaszán több levélben

intézkedett, hol püspöknek, hol pedig — mintegy nyomós érvel — érseknek írva őt. Nem világos, hogy szabadulása után Method volt-e még Kocel udvarában, és ha igen, meddig. 879-ben mindenestre, amikor újabb vádaskodások miatt a pápa — utoljára címezve őt pannoniai érseknek — Rómába idézte, az ügyvel kapcsolatban csak a morva fejedelem szerepelt. Kocel ekkor már feltehetően nem élt. L. mindehhez Konstantin és Method ósláv legendája 15—8., ill. 7—10. fej. (P. Lavrov: *Matyerialü po isztorii voznyiknovenyija drevnyejsz szlavjanszkoj pizmennosztyi*. The Hague — Paris, 1966P, 29—35, 62—6, ill. 73—5; J. Bujnoch: *Zwischen Rom und Byzanz*. Graz—Wien—Köln, 1958, 70—8, 90—4, 172—5, 180—4, — német szöveg, jegyzetek; Pannóniai legendák. Ford. J. Stanislav—F. Kováts P. Bp. — Bratislava, 1978, 65—76, 92—8) és VIII. János pápa leveleit (MGH *Epistolarum* VII, 1. Berlin, 1912, 200—1. sz., *Fragmenta* 16—24. sz.). Vö. CBC 56—9 (12., 14. fej., *Excerpta de Carantanis*), továbbá 12—5, 142—4 (itt Kocel haláláról is).

⁶ Az Arnulf császár († 899) nevében írt hamisítvány (MGH *Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum* III. Berlin, 1955², 184. sz.) Német Lajos király († 876) hiteles 860. évi oklevelén (ua. I. uo. 1956², 102. sz.) alapszik, amely Mosaburgról nem szól. Az említett átiratok kelte: 977, 984, 1051, 1057 (MGH *Diplomatum regum et imperatorum Germaniae* II, 1. Hannover, 1888, 165. sz.; II, 2. uo., 1893, 1. sz.; V. Berlin, 1957, 260. sz.; VI, 1. Weimar, 1953, 4. sz.).

⁷ A hamisság bizonyítva uo., főleg 500—7 (vö. ÁKO 7—8. sz.). 1019: *iussu nostro dedicata est ecclesia beati Adriani que est in Zala*; 1024: *id ipsum monasterium... sequestratum... in insula ad hoc apta locavimus et fundavimus*. Krónikás forrásra főleg az oklevelek elejére vett keltező körülmények valanak: Péter apát „első” jelzője (1024), az utalás az aug.-i fehérvári törvénynapra (1024: *in crastino festi assumptionis Beate Virginis cum essemus in Alba*; vö. GYORFFY 270—1, 296, 320), a felszentelés és a felszentelők említése (1019). Az 1019-es dátum bizonyára azért válik el itt a felszenteléstől (amivel két apátsági kápolnát a hamisító hozhatott kapcsolatba), hogy a kolostoralapításra vonatkozzék. A Pozsonyi Évkönyvekben szerepel mindkét felszentelő püspök halála (SRH I. 125: Bonipertus † 1042, Modestus † 1047). E forrás szerzője talán ugyanazt a szöveget kivonatolta, amelyet a hamisító használt. Bonipert Pécs első püspöke volt (1009-től; I. Szentpétery I.: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Bp., 1918, 42, 44, 55—6), társáról nincs más adat.

⁸ Az ispánság a XI. század eleje utáni évszázadban lett koloniból zalai (HOLUB 23—8). A zalai várnál 1222-ben Róbert veszprémi püspök, 1244-ben IV. Béla király datált oklevelet (Dl. 40004: *in castro Zala*; ÁKO 778—9. sz.: *apud castrum Zala*). Az apátságot már 1261-ben zalavárinak írták (ZO I. 39). A Zalavár nevű területnek 1263—4-ben több birtokosa volt (uo. 41, 44—5; az utóbbi helyen szereplő *Zalawar* földet, amelyet a király a türjei prépostságtól vett vissza, HOLUB — 89 — alaptalanul tette Vas megyébe: oda az adományozott Bahna tartozott). Az ispáni vár nyilván nem az apáti, hanem a királyi részen volt. Ez a vár a XIV. század első felében feltehetően nem működött már (vö. uo. 74—5).

⁹ E feltevés alapja hosszú adatsor. 1439-ben az apátságot Pál argeşi püspök (vö. C. Eubel: *Hierarchia catholica medii aevi*... I. Münster, 1898, 105, II. uo., 1901, 106) kormányozta (ZO II. 497—8). 1441-

ben I. Ulászló király a somogyi ispánságot viselő Marczaliakat utasította arra, hogy a kamara hasznát a zalai apátság javaiból is adják ki (Dl. 92926). 1443. febr. 10-én Rozgonyi Oszvald datált menlevelet Zalavárott (uo. 92941). Aug. 17-én testvére, János fia János, fivéréi nevében is, somlyói várak és zalavári erődjük (*fortalitium*) felét átengedte rokonuknak, id. István fia Jánosnak, aki aznap jóval több birtokát felezte velük (Dl. 13738—9; az előbbi PRT VII. 546—7 is, tévesen 1463-ra téve). Az 1444. máj. 18-i somogyvári törvénynapon előző őszi hatalmaskodás miatt zalavári várnagyokat pereltek, akiknek ügyvédjét Rozgonyi György országbíró látta el megbízólevéllel (Dl. 13782). Ősszel már más zalavári várnagyok hatalmaskodtak, akiket a Marczaliak ültettek be (ZO II. 523). 1448-ban Pál püspököt sikertelenül próbálták visszaiktatni a kolostor birtokába a Marczaliakkal és János nevű apátjakkal (oklevele ez évből: Dl. 36687) szemben (ZO II. 544—6; erödről itt nincs szó, de a kiküldötteket fegyveresek üzték el). Mindezt Marczali Imre védekezése világíthatja meg saját perében, amelyet a fenti törvénynapon a budai káptalan indított 5 éve elfoglalt birtokainak ügyében. Eszerint a Marczaliak a birtokokat bizonyos cseh Panyan kezéből ragadták ki, majd tőlük Rozgonyi Rénold (János fia) vette el erőszakkal, aki Komáron erődöt (*fortalitium*) építtetvén, onnan pusztította a vidéket, úgy-hogy ők jobbnak látták a vitás javakat 4500 forinton megváltani tőle (Dl. 106005). A Rozgonyiak erődépítéséről más oklevél is szól: 1442. szept. 18-án Oszvald megígérte, hogy a *Cheep* nevű váracska (*castellum*) 2300 forint váltság fejében leromboltatja (uo. 92936; Zalavár itt nem szerepel, csak Somlyó mint a fivéréké). Az azonosításhoz. 1474 elején a zalavári várnagy alispán volt (ZO II. 597; nem lelhető a másik idevágó oklevél — I. HOLUB 140: 1473, de 1474: B Index actorum miscellaneorum), bizonyára az apáti szék üresedésével (ZO II. 596: 1472) kapcsolatban: 1474. jún.-ban nemrég (*nuper*) lett kormányzó Aquileiai Angelus királyi orvos (uo. 598—9). Utódának, Telegdi Oroszlános (Leontius) Jánosnak (vö. Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában. I. Bp., 1966, 471, 673, 675—7, 681), aki 1477. jún. 26-án mintegy két éve volt birtokban (MREV III. 247, téves dátummal PRT VII. 550—1; nyilván ő az 1475. szept. 7-én addigi zalai ispánként szereplő *...nes abbas* is: Dl. 17720), 1479-ben saját várnagya volt (uo. 36712, rossz jelzettel PRT VII. 552). 1483-ban Mátyás apát és a konvent panasolta, hogy Szabaron többször bántalmazták a várukba Radáról visszatérő embereket, így Pál kőfaragót, aki várbeli munkájára készülve kovácsnál járt (uo. 554—5). Végül a Körmenyi László vasvári prépostot zalavári bizományosnak elismerő egyik pápai oklevél (1492) kiadása (uo. 559—60; téves dátum, szöveghibák) a monostort a zalai várba teszi (*monasterium... in castro Saladiense*; szokottabb: *in insula Saladiensi*, l. az oklevél párját — MREV III. 322—3).

¹⁰ A többi közlés gyengébb, hiányos vagy átrajzolt, mint a legelső is (Dornyay B.: Fonyód, Szigliget, Zalavár és Tihany várak alaprajzai 1570 tájáról. Balaton XXIX—1936, 68). Vö. Pataki V.: A XVI. századi várépítés Magyarországon. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet évkönyve. I. Bp., 1931, 115—6. A felmért vár aligha volt újkeletű. 1557-ben az apátság bizományos, Mezőlaky Ferenc (előző működéséről: PRT VII. 133—42) csak a külső palánkot tudta újabb építésének, és belső átalakításokról írt; a várfalakat, amelyekből a nyugati a kapu és az egyik bástya között épp akkor kidőlt, régieknek

ítélte (Szalay Á.: Négyszáz magyar levél a XVI. századból. Pest, 1861, 264—5). 1531. nov.-ben (vö. KOPPÁNYC 215—6) 1532 nyarára tervezett házépítésről (*fabrica vel structura domorum facere*) volt szó.

¹¹ Filmről. A leltárak Mezőlaky (I. 10. j.) halála után, felségi kormányzás alatt (PRT VII. 161—91) készültek (1568. jún. 11., 1569. márc. 4., júl. 17.; a legkevésbé jó, az első, ismertette: IVÁNYI 163). Mindegyikben szerepel felső körüljáró és három bástya (*propugnaculum*): a lőporos, az új és a zöld szoba fölötti. 1569-ben az előbbieket között még kettőt (2., 3.) említettek, az utolsóra pedig, amelynek Turco rajzán keleti falkiugrás felelhet meg, a kapuk leltározása után jutottak. A belső kapu után nyáron ennek tornyát, tavasszal a *Ledeldia* nevűt említették (ezt 1568-ban is; Iványinál tévesen *Lededia*); a kettőt, amint a leltári tételek mutatják, azonos. A két első jegyzékben törött (*fracta*) templomtorony alja után a következő hely mindháromban *in turri alcior(i)*, a *Syske* nevű ágyúval. A lőporokészlet 1568-ban még részben a megfelelő nevű bástyán volt, de utóbb már a zöld szoba fölöttin összpontosult. A második leltárban az egyik élelmiszerlelőhely *in turri puluerum*.

A *Syske* után az első két leltár felvevői *in diversis locis*, ill. *in Kyspynce* hat nagy ömlélemzet találta. Utoljára már ezek is a zöld szoba fölött voltak. A két régebbi irat említi még a templom és a konyha melletti (bor)pincét, az előbbi a harmadik is. Ebben a konyha fölötti ház és az előzőben a szalonnás hasonló tartalmú. E két leltárban gabonaszobák is van. A belső várnak a bástyák, tornyok, kapuk után mindegyik leltárban szereplő helyisége a tárház (lomtárféle). Az egyház ládáinak helyét márc.-ban adták meg: a nagyobb szobán belüli boltot (*in testudine intra maiorem stubam*).

Mіндеz — annál is inkább, mert a magánhasználatú helyiségeket a leltárak nyilván nem említik — arra vall, hogy a Turco rajzán a templomra merőlegesen, közfalak nélkül jelölt két épületszárny több osztott belsejű szintre tagolódott. A külső vár épületeit Turco nem jelölte: 1569 tavaszán itt volt a sütőház, baromfiudvarral, amelyet utóbb, nyáron *in alodio castris Zalawar* cím alatt vettek fel.

¹² A bástyák nélküli várnégyszög Turconál 4:5, 1841-ben 3:4 arányú lett (kb.). Kehr rajza és a kinyomatott eltérő léptékű: a várnégyszög azon 24x32, ezen kb. 20x27 öl (KOLLÁR 12: 24x34 öl). Ha az öl bécsi, akkor ez kb. 45,5x60,5, ill. 38x51 m. A kisebb lehet a jobb: RÖMER, aki a déli bástyákat még ki tudta venni, ezek közét „a barázdák középpontjától középpontig” 38 m-nek mérte (c 186). Turco rajza akkor ad hasonló nagyságot, ha mértékegységére kb. 165—75 cm-t veszünk. Modern felmérésekkel egybevetve két rajzán a kapornaki templom (vö. Bogyay T.: A kapornaki bencés apátság XII. századi bazilikája. Bp., 1938, I. ábra; 4) hasonló (165—70 cm körüli), a keszthelyi (vö. MRT 93; CSEMEGI 53; BONTZ 341) nagyobb (180—90 cm = 1 öl) értéket ad. Szabatosabb eredményt csak a turcoi mű átfogó vizsgálata hozhatna. A PRT zalavári alaprajza (VII. 440) forrásérték nélküli.

¹³ Az I. kép SÓS két ásatási felvételét (f 108, 110) és Turco rajzát egyesíti (*passus* = 160 cm). A vár eltérő alakja Sósán abból adódhat, hogy ő kisebb mértékegységgel (148 cm: uo. 107) és nyúltabb aránnyal (vö. 12. j.) számolt. További feltárási adatok a rajzon jelölt falakra: FEHÉRA 48—52, b 238—44, 249—50, 252—7, SÓSB 221—4, 261—4, 267—8, c 11—3, 20, 119—22, 138—40, f 107—11. Az ásatási szelvényeket összehelyező szintvonalas rajz: SÓSG 109.

A toronyra, mint általában az észlelt falakra, főleg a cölöpalapozás nyomai utaltak. Ilyen alapozású volt KOLLÁR (12) szerint a várfal is. Ennek hosszanti szakaszai és körbástyái a feltárt részeken előtűnhettek volna, csakúgy, mint a belső épületszárnyak, a pincék (I. 11. j.) és a vizesárok részletei. A kapu tornya (I. uo.) Turco rajza szerint lehetett a temploméhoz hasonló méretű. Pusztán a méret alapján tehát nem indokolt a feltárt nyomot az utóbbi maradványának tartani. A tágabb körítőfalon belül Sós a XI. századi templomnak és kolostornak eléggé előnytelen helyet juttatott a délnyugati szögletben. Sajnos, időrendileg sem egyértelmű e körítőfal viszonya az apátságához: a két rendszer elemei világos összefüggésben sehosem jelentek meg, és az előbbi északkeleti sarkánál lelt XIV. századi pénz (FEHÉRA 48, 50) legfeljebb a falkiszédés alsó időhatárát adhatná meg.

¹⁴ Mérete a két rajzváltozatot egyező, de helyzete Kollárnál, ahol nyugat és kelet fel van cserélve, fordított. Nyilván a kéziratosságról van szó. A belméret a lépték szerint Kollárnál (vö. 12. j.) kb. 2,65 m (1,4 öl), míg Turconál legalább 6,5 m.

¹⁵ Legfeljebb 6 m hosszú szakasza áll szabadon. A Rómer által lelt padlónyomok is másféle épületalaprajzra vallanak.

¹⁶ Vö. Kozák K. kísérleteit: Félköríves szentélyű templomaink a XI. században. AÉ 93—1966, 51; Eglises à abside en hémicycle dans la Hongrie du XIe s. AAH XXV—1973, 184—5, 192, 202. Kozák alaptalanul tartja a Turco-rajz templom belüli támaszsort XVI. századi építésű várrészletnek. A három leltárban nincs utalás a templom profán használatára. Valószínűbb, hogy a másik támaszsort Turco nem látta már, vagy nem jelölte. A szabolcsi templom, amely formában is, méretben is hasonló, biztosan háromhajós volt: I. Magyarországi műemléki topográfiája XI. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. Szerk. Entz G. II. Bp., 1987, 332—3.

¹⁷ Az eltérés Turco rajzától 1569 utáni átépítésből is adódhat. Ez a lehetőség az adatok egyeztetését (vö. 13. j.) egyébként is befolyásolhatja.

¹⁸ A lépcsőház efféle helyzete a korai bizánci építészetben, ahonnan az alaprajzi típus is ered (Gerasa, Péter-Pál-templom, I. A. Grabar: Die Kunst im Zeitalter Justinians. München, 1967, 435. k.), nem ritka: I. uo. 452—3., 459., 469. k. (Ephesos, Philippi, Pirdop), Kádár Z.—Németh Gy.—Tompos E.: A Hagia Sophia. Bp., 1987, 16. Közél egyező megoldás: Abu Mina, északi bazilika (PKG 241—2). Későbbi példa Ohridából idézhető (Sz. M. Nyenadovity: Arhitektura u Jugoslaviji od IX—XVIII veka Beograd, 1980, 112—4). A baptisteriumokban a medence általában középen van (összefoglalóan: Lexikon des Mittelalters. I, 7. München, 1980, 1425—6). A réceskúti helyiség kezdeti megítélésére nézve az alaprajzhoz I. RADNÓTI 26—7, I. t.; DERCSÉNYI 86. Lépcsővel (és karzattal) az osztófal alapján mindketten számoltak, de Radnóti (az alaprajzra rácafolva) a „baptisterium” kortársának, Dercsényi pedig utódának tartva azt. A középső és a nyugati fal között előkerült négyszögű „kút” (I. még SÓSe 92—3: jegyzetlap és magyarázata; a rétegrajz szintezetlen!) nem tűnik keresztelésre való dolognak. E „kút” az első periódust ábrázoló — és az osztófalat is jelölő — újabb alaprajzon (SÓSB 256, c 40, f 95), amelyet Radnóti korrigált (SÓSG 132), kerek lett, és a sarokba vándorolt (vö. SÓSe uo., 61 is).

¹⁹ Az az ellenérv, hogy a cölöpepítvány nem megkerülési „baptisterium”, hanem „metszi” azt (uo. 135), kétélű: a „kő-fa templomnak” délnyugati sarkára csak a rekonstrukción van (SÓSD II. t., e 63—4,

67, f 102, 7—8. t.; a metszetről a főhajót felező cölöpsor hiányzik). A megfelelő „cölöpnym” az említett kerek jelből lett, amelynek helyén Sós egyszerű gödröt talált (vö. 18. j.). Kimaradt viszont a rekonstrukcióból a 60. cölöplyuk, amely a „tornác” elé került volna (SÓSe 61, 1. alaprajz). Másrészt Sós szerint a „baptisterium” környékén a rétegződés zavartabb volt, mint másutt: a helyiségtől közvetlenül keletre eső cölöplyuk pl. igen mélyen tűnt elő, kb. 40 cm-rel feljebb lévő sír alatt (uo. 62; hogy közben mi volt, arról nincs szó).

Az „R” réteg és az alapozási kiszélesedés viszonya az alábbi metszeteken látszik: uo. 1. profilrajz, 17., 19., 24., 26—7. k. (ha a 22. k. valóban a későbbi „F” réteget mutatja, akkor a tanúfalban bolygatás kezdődött, mivel annak túldalán az „R” megvolt, 1. uo. 20. k.; 78. sír: 65—8, 1. alaprajz; vö. SÓsg 133). SÓS magyarázata: „az alapozási árok alsó szakaszát legfeljebb kissé megfaragták, hogy a cölöpök leverése után a cölöpözésre rakott, szabálytalan, lapos homokköveket mintegy beekeljék az alapozási árok külső falába” (uo. 136—7). Nem könnyű olyan építőmestert elképzelni, aki — nehezítve a cölöpözést az alapárok szélén — ilyen oldást írt volna elő: attól, hogy a templom eltalál repülni, nem kellett félni. Sós többi ellenérve nem lényegbevágó.

²⁰ A nagy törmelékérege nincs jobb magyarázat. Ha csak sírok lennének a IX. századból, még gondolhatnánk korai fatemplomra, bár nem a megjelölt néhány cölöpnym, hanem a temetőben lévő üres föld alján, — amelyet a kőtemplom hosszára és szentélye tölt ki (vö. SÓSe 74, SZÓKE 82—4). Am az említett rajzok (19. j.) szerint a templomfalat az északkeleti részen jóval sekélyebben és mélyebbre alapozták, mint másutt (l. SÓS uo. 90—1 is). Itt volt az a gödörház, amelyet SÓS (d 75—7, e 68, 70) az első megtelepülés fő emlékének tart. A megfelelő falszakaszt nyilván a gödörbe alapozták, amit aligha tettek volna, ha ezt régesrég föld tölti ki. A kitöltést, amelyben állványcölöp beásásával bolygatott sír volt, az „R” réteg fedte. Az állványt az alapfalnál már ez is jóval későbbinek mutatja. Emellett az „R” réteg alatt volt több olyan lelet, amely nemigen tehető a X. század elé (lyukvédő a 78. sírban, cserepek a délnyugati részen: vö. 19. j.; SÓSe 84, 87, XXVII., XXXVI. t.). Azt, hogy az „R” réteg a XI. századnál nem újabb, más dolgok valószínűsítik (uo. 81—3).

²¹ A falak összefüggéseit az első ásatás óta nemigen vizsgálták, így inkább felvetni lehet kérdéseket, mint megoldani. Időrendileg az állvány meghatározásához mellékelte alaprajz (TÓTHa 623) sem mérvadó. A pillérek kérdése (RADNÓTI 26, 28; DERCSÉNYIc 86; SÓSe 90) nem lezárt, és még nyitottabb a nyugati részé (vö. 18. j.). Az északi fal két nyugati külső pillére kezdetben biztosan nem létezett (vö. SÓS uo. VII—VIII. t., g 136). A nyugati szakasz terének viszonyát a hosszaházéhoz az alapfalak kötése (SÓSe 90) még nem adja meg. A kőpadló, amely fedte az „R” réteg nyomait, és az ezen létesített külső járdának szintben kb. megfelelt (uo. 62—5, g 137; a belső burkolat és a cölöpök kapcsolatáról nincs szó), csak a második állapothoz tartozhat. Így törleendő e periódusból az emeltebb szintre valló elemek, pl. a pillértoldások a nyugati szakasz harmadaiban (l. főleg a délkeletiből kigörcbülő, aligha sokkal a padló fölé szánt oszlopdarabot: SÓSe V—VI. t.; DERCSÉNYId 6; vö. RADNÓTI 28).

²² RADNÓTI-nak az átépítéseket illető alaprajzi és leírt (27—9) közlései felületesek (l. az alábbiakhoz

fényképeit is: I—II. és SÓSe V. t.). Az, amit ő az első átépítéshez sorolt, részben a másodikhoz tartozik (l. 21. j.). Valójában ez és a következő köthető a kőpadló fölötti 80 cm-es feltöltődéshez, amelyet Radnóti vastag égésrétegre és későbbi szintemelésre vonatkozó, két tűzvészsel kapcsolatos utalásai jellemeznek (az említett rétegrajz — 18. j. — ezeknek megfelelhet). A belső és a külső feltöltődés (SÓS uo. 76—8, 80) bizonyára nem mindig haladt együtt: az oldalbejáratoknál Radnóti szerint lépcső volt (a délinél jelezve: BKM 14).

A hosszaházipillérek között és a főapszis kezdeténél feltárt falak nem okvetlenül hordtak tömör leválasztókat. Az utóbbi helyen lépcsőalapozás lehetett, amelynek tetejéhez a főhajó 80 cm-rel megemelt padlója csatlakozott (l. e rész hosszmetsetét: SÓSe 71; a mellékoltárokat ezen a szinten még megújították). Az utolsó építkezés újabb szintemeléssel járt. Radnóti keleti toronyról írt, amelyhez pincéül kapcsolta hozzá a főapszist, noha a metszet más mutat. A késői határfalak és támpillérek helyzete valójában a főapszishoz járuló egy szakasznyi toldásra, azaz kápolnára vall. A háromhajós templomhoz alaprajzilag hasonlóan viszonyuló nyugati toronyfélét Radnóti korábbiak, a régi főkapu tágitásával egyidősnek tartotta. A régi homlokfal azonban bent csak útban lett volna. A késői építményt, amely kelet felé folytatódhatott (talán a kápolnához közel feltárt falcsokkig), a vastag feltöltésbe vert cölöpökre alapozták (nyomaikra a nyugati részen SÓS is rábukkant: uo. 84). A végső pusztulás régészetiileg nem keltezett.

²³ A lelet, amelyen Radnóti román stílusú növénydíszet látott, kőhalmon feküdt, a falkoronánál följebb. Mivel e szint az utolsó állapothoz illik, amikor a lelőhely feltehetően beépítetlen volt már, a kő itt talán csak jelölte a kutat. Előzőleg is inkább tengelyrögítő elem, mint kútkáva lehetett.

²⁴ Vékonyabb, de talán hasonló anyagú várszigeti oszlopcsonkról: RÓMERc 166, 169—70, 177; RÉCSEY 61. A lábazatpár DERCSÉNYI (c 100) szerint a főhomlokzat előtt került elő, és római volt. RADNÓTI (28) szerint a kitágított főkapunak (vö. 22. j.) volt féloszloppárja, amelynek lábazata megmaradt. Méretet egyikük sem ad. A lábazatpár (?) alaprajzi jele a nyugati szakasz keleti falán: BKM 14.

²⁵ Récskúton a fentiekben és római köveken kívül (RADNÓTI 28; SÓSe 58, XIX. t.) az egyik mellékapszis feltöltéséből az ismerteket idéző márványlapcsónk is előkerült (RADNÓTI uo.), amelyet DERCSÉNYI (c 98) díszítettnek mond. A kisebb várszigeti templom északkeleti részén csavart oszlop darabja feküdt (SÓSa 272—3, b 276, c 41, XLIII. t.; az alapfalon, nem benne). A Vársziget nyugati részéről bekarcolt díszű kő ismert (uo., XCVIII. t.). RÓMER várszigeti kőleleteivel kapcsolatban (c 171, 177 — oszloptörzs, Ø 11 cm, 180 — „fehér márvány koczka” padlóelem „a templom közepén”; l. 24. j. is) nincs szó díszítésről.

Néhány rég eltűnt, alább nem tárgyalt faragvány szörványlelet volt. Rajz háromról maradt, közülük kettő (felirattal, ill. ruharészlet, lépő lábbal: uo. 192—3, 197) 1862-ben Zalaapátiban, egy (hulláminával: MAKAY 80) 1894-ben az apátsági könyvtárban volt. RÓMER más azóta eltűnt köveket is látott (c 208, 226). 1841-ben a zalavári templom és plébánia körül több kő hevert (KOLLÁR 9). A plébánián volt egy 3 láb hosszú, 2 láb 9 hüvelyk széles (kb. 90x83 cm), csonka darab, amelyen többek közt „esküre emelt kéz” és „máltai kereszt” — rajta hasonló tartású „lovagi” (nyilván isteni) kézzel — látszott (uo. 13; vö. MkkCC; RÓMERc 195,

- 205). L. még a témához Bilkei I.: Római kövek Zalavárról. ZGY 8., 1978, 23—9; a római kőtárban: 39.
- ²⁶ Dombón a széles középrészű szalag szőlőindával párosul (NAGY 36. sz.). Az alakos kitöltésű fonatkör három egyforma tagból álló szalagú (uo. 101. sz.; huroknyom nélkül: 69. sz.). A nyulat megragadó sas négyzetfonatban, frontálisan jelent meg (uo. 28. sz.). Az átlós szálakkal átfűzött koncentrikus körpárok sorára szerkesztett fonatdísz (uo. 9—10., 14—5., 94. sz.) egyszerűbb alakú, mint Zalavárott (24), ahol a nyúl és a sas (C) oldalnézetű.
- ²⁷ Az egyik rokon fejezet (Mohácsról a pécsi Janus Pannonius Múzeumban) közöletlen, a másik (GEREVICHa 276, a képaláírás szerint Pécsről) eltűnt.
- ²⁸ A mintaképeken a díszített tag domború. A második sor egységeit aprólékosan tagolt akaszzkodó elem és ehhez fűzött félpalmettapár alkotja. Az akaszzkodók az első sor összefűző indáit takarják. Dombón a felület lapos, és a második sorra csak szalagszerű, hárombordás, az indákat nem takaró elemek utalnak (l. NAGY 48. és — Crkvínáról — 52. sz. is).
- ²⁹ Mindkét apátság az alapító király temetkezőhelye lett (SRH I. 180, 208—9, 357, 360; vö. KK 119—20). A tihanyi oszlopfőn a motívum a veszprém—piliszentkeresztinél (a domború tag kisebb méretének megfelelően) egyszerűbb, de a második sor, V alakú, egyesülve akaszzkodó szalagpárjaival, így is megfonmáltabb, mint Dombón. A szekszárdi vállkővön teljesebb a motívum, de elütőbb stílusú is.
- ³⁰ Visegrádon a tagolatlan inda az idézett ép vállkőveken és a szőlőfürtös dísz az ezekhez lépcsős ujjazású félpalmettái révén kötődő csonkán (ÁK 99, 6. k.) a dombói formakincs fő párhuzama (l. NAGY 36., 65—6., 83—4. sz.; vö. 26. j.). A tihanyi oszlopfőn a bal oldal levelei Dombón gyakori típussal rokonok (uo., főleg 50—1. sz.). Szekszárdra Dombón főleg az a két darab utal, amelyen a fonatkörbe írt palmetta szára szalagbordából fejlődik (uo. 45. sz.; HORVAT 177). Mindkettőn hasonló kapcsolatú a palmettaforma is, az utóbbi esetében más dombói darabok közbejötté révén (NAGY 38—40., 43—4., 55. sz., vö. a szekszárdi vállkő egysoros díszén a balról harmadik egységet). A szalag e két kövön három-, de más dombói körfonatdarabon (uo. 30. sz.) kétbordás, mint Szekszárdon. Az egysoros vállkődísz függeszkedő középső palmettáinak széteső idomú dombói rokonaik vannak (uo. 90—1. sz.).
- ³¹ Az egyik párhuzam pilaszterfő (S. Nagy: Parallelen des Steines von Aracs in der Wojwodina. ARegia 17., 1979, 98; vö. NAGY 78—80. sz.). A másik, amely bonyolultabb dombói kapcsolatú, vállkő (Ivánfi E.: Titel mint prépostság, káptalan, hiteleshely és vár. Temesvár, 1877, II. t.). Egyik ábrázolása, a nyulat megragadó, emberfejű madár, két különböző dombóival függ össze (NAGY 28., 69. sz.; vö. 26. j.). Stílusában pedig a titeli madártest dombói sasok rokona (uo. 87., 92. sz.).
- ³² Bánmonostoron (Banoštor, Kő) Belus bán, II. Géza király (1142—62) nagybátyja (SRH I. 456; vö. KK 160) alapított kolostort (D. Fuxhoffer... Monasteriologiae regni Hungariae libri duo... auxit M. Czinár. I. Pest, 1858, 242—3), akit hiteles királyi oklevelek 1146—63 között említenek (l. ÁKO 72., 102. sz.).
- ³³ Az északiról Zádor M. (Kaposvár. Bp., 1964, 35) és Nagy E. (Előzetes jelentés a kaposzentjakabi apátság feltárásáról. SomMK I., 1973, 337), a délről Zádor M. (Kaposvár műemlékei és azok szerepe a magyar építészettörténetben. Kaposvár. Város történeti tanulmányok. Szerk. Kanyar J. Kaposvár, 1975, 744) és Magyar K. (Kaposzentjakab. Bencés apátság romjai. H. n., 1981) közölt képet.
- ³⁴ L. 33. j. Zselicszentjakabon a töredéknek az északi oldalfelezőből a sarokdísz fölé nyúló félpalmettája egyszerű és finom vajatú ujjakkal szokatlan.
- ³⁵ Az oromdarabon megvan az oldaltöredék tagolásának kezdete. Az orommezőben a növény felső eleme középszerű, vajatlan. E ritka formaképzés a szarkofág egyik hosszoldali körkitöltő rozettatípusán ismétlődik (uo. 7—8., 10. k.).
- ³⁶ NAGY 64., 68. sz. (ruharészletek); Csemegi J.: Az araci kő. AÉ 85—1958, XLIV—V. t. (ua., madártest); GEREVICHa CXVII. t. (Borosjenő, haltest). Az araci követ elsősorban hosszoldali dísz — négyzetfonat (a madárral) és a két hurkolt körsor egymáson átszöve (Csemegi uo., XLV. t.) — fűzik Dombóhoz (NAGY 28—9., 34., ill. 12., 17., 19., 24., 85. sz.; vö. 31. j.), ahová a borosjenői fejezetet csak kétfarkú szirenjének típusa köti (l. uo. 90. sz.).
- ³⁷ A krónika tollhibájához (*consecratione* helyett *constructione*; vö. KK 122, 185—6) l. a Dömöst illető szakaszt is (uo. 149; vö. a hasonmásban: 71, 105).
- ³⁸ L. pl. S. Tavano: Rilievi Massenziaani inediti. Aquileia Nostra XLII—1971, 101—112. A zalavári küszöbű párhuzamaihoz l. DERCSÉNYIb 87, 89, c 98, III. t. (Ferentino, keltezetlenül); F. Zuliani: I marmi di San Marco. Venezia, é. n., 80, 84—5, 170 (Velece, Róma, Concordia); Tavano uo. 112—4 (Aquileia, Grado). A gradói kő szélén a rokon dombói fonattípus (vö. 26. j.) csonka változata van.
- ³⁹ A főkupolától délnyugatra eső pillérközben (helyszíni megfigyelés). A padló XVIII. századi összképe P. Toesca—F. Forlati: Die Mosaiken von San Marco. Milano—Würzburg—Wien, 1957, 32; a templom építési adatai O. Demus: The church of San Marco in Venice. Washington, 1960, 70—5. Vö. ENTZb 42.
- ⁴⁰ Aquileiára nézve a keltezési véleménykülönbségekre utal pl. ENTZb 42; vö. D. dalla Barba Brusin—G. Lorenzoni: L'arte del patriarcato di Aquileia dal secolo IX al secolo XIII. Padova, 1968, 25. A zalavári küszöbű helyi kapcsolatairól volt szó. NAGY a dombói palmettás díszek jó részét is 1000 előtti-nek tartja, crkvinai leletére hivatkozva (19—21, 23—5; vö. 28. j.), ám ez jóval későbbi. Az említett dombói fonatdíszekre nézve a titeli, araci rokonosság és a Grado—St. Lambrecht—Zalavár összefüggés márvadó (vö. 26., 31., 36., 38. j.). Az egymáson átszótt körfonatpár példáit NAGY hol a IX. (12. sz.), hol a X. (17., 19. sz.), hol pedig a XI. (85. sz., féloszlopfő; vö. 21—3) századra teszi.
- ⁴¹ A sírládát Varjú E. kötötte Székesfehérvárhoz és 1038-hoz, Imre itteni eltemetését utólagosnak állította: Szent István koporsója. MMűv VI—1930, 372—9. Nagy Á., ellenkezőleg, azt bizonygatta, hogy a sírláda a fiút temették, nem az apát: A székesfehérvári XI. századi szarkofág eredete és ikonográfia. MÉ XXI—1972, 165—76. A kérdés valójában nyitott. A királysír kezdeti állapotára utaló adatokra épített érvek elesnek, míhelyt a római szarkofág átfaragását (l. Nagy E.: A székesfehérvári István koporsó keletkezése. MÉ 1954 101—6) a stíluskapcsolatoknak megfelelően a szenttéavatások (SRH I. 126, II. 432—7, 460) időpontjához kötjük. Nem döntő a herceg lelkét mennybe vivő angyalokról szóló történet sem (uo. 431—2, 456; vö. 317 is), mert ezt akár a királyi síremlék ábrázolása is sugallhatta. Másrészt lehet, hogy két sírláda volt: a fedéldarabok nem okvetlenül tartoznak a meglévőhöz, amellyel kivitelben nem egyenrangúak, és stílusban csak lazán érintkeznek (vö. 35. j.).
- ⁴² Az eltűnt, szokatlanul vastag kő (I) akár római is lehetett. A rozettást (10) határozottan ókorinak mondta BOGYAY (h 301), de a legjobb tőle említett párhuzam (ÖK I. 390, 395, 397: Völkermarkt)

- román kapuzat ívmezejében maradt fenn. A hatszögmustra, bár más alakban és díszekkel, XI. századi textileken is előjön: Textile Grabfunde aus der Sepultur des Bamberger Domkapitels. Internationales Kolloquium Schloss Seehof, 22/23. April 1985. München, 1987, 68, 162—5; Riznica Zagrebačke katedrale. Zagreb, 1983, 69, 89, 129 (Szt. László-palást).
- ⁴³ A témához vö. H. Kolba J.: Románkori feliratos sírkőlap. FA XIV., 1962, 111—22. Az ott idézett két 1200 körüli, hasonló tartalmú, de rövidebb hazai sírfelirat (XVIII. t.) hajlékonyabb rajzú, mint a zalavári. Ennek alsó keltezési időhatárát külföldi példák jelölhetik: 1120—40 között minden főbb jellegzetessége (A, H, M, Q, LI-kapcsolat) fellelhető Niccolò mester körében (Nicholaus e l'arte del suo tempo. Ferrara, 1985, I. 133, 142, 359, II. 483, 586, képkötet 119, 135, 239, 257).
- ⁴⁴ Pápochoz vö. MAROSI 103, 141, 352—3. k. A pilaszteres bélétkeret régiesebb, gyulafehérvári példája: uo. 394. k. A 11 cm-es oszlop Ø (l. 25. j.) inkább a bélétkeretbe, mint a kis fejezethez (13) illenek.
- ⁴⁵ Ez a rózsablak vagy az északi apszis kortársa lehet (az építésmenethez l. TÓTHb 415—8). Vö. 44. j.
- ⁴⁶ A szakállformálásra nézve a legközelebb — de jóval szikárabb kifejezésű — hazai párhuzam a kalocsai királyfej (MAROSI 312—3. k.). A szűkebb rokonság ismeretlen. A testformák és mozdulatok hasonló előadásmódja már Gyulafehérvárott megjelent (északi apszis: ENTZA 103—5. k.), de igazán csak Jákon bontakozott ki (GEREVICHa CXXXVII., CCIX., CCXII. t.).
- ⁴⁷ A keltezés viszonyításoktól függ, amelyeknek szempontjából fontos az 1224/5-ös pannonhalmi felszentelés értékelése is: vö. MAROSI 123; TÓTHb 420. Jáka adataiból laza időhatárok következnek: l. Tóth M.: Árpád-kori falfestészet. Bp., 1974, 65—6.
- ⁴⁸ Vö. 14—5. j.: lehet, hogy a rajzon szereplő templom nyomai a múlt századra már teljesen eltűntek. E templom állhatott karoling korinak a helyén: a Vársziget déli részén nem volt jelentős eltérés a IX. és a XI. századra keltezhető sírok helyzetében (l. FEHÉRa 37, 41, II. melléklet, b 213—4, 221, 223, 236, 40. ábra; SÓsb 234—9, 272—3, 275, III. térkép, c 34—6, 42—3, 45—8, 57—61, 151—60, 4., 6—7. térkép, f 109—10, 113—22, 182—4).
- ⁴⁹ Vö. 7. j. A szöveg nagyrészt a kolostori vagyon védelmére vonatkozik, a birtokfelsorolás szűkszavú.
- ⁵⁰ A szalagdíszes oszlopcsonk (31) a hegyről kerülhetett lelőhelyére. A tetőn 1818-ban kápolnamaradvány látszott, amelynek helyén 1932-ben ásátás folyt (Dornay B.—Pénzes Z.: Beudant balatonfelvidéki útleírása 1818-ból. Tapolca, 1935, 26, 60). A feltárt részeket rövidesen szétdúlták (BKrk 213). L. még Erdélyi B.—Sági K.: A magyarországi régészeti légi fényképezés története és a Szent György-hegyi kolostorrom. VMMK 17., 1985, 277—8).
- ⁵¹ Az 1877-ben még felmért templomot (l. OMF tv. 186), amely a következő években lakóépületnek adott helyet, Szt. István vértanú titulusú középkori egyházzal azonosítják hagyományosan (Ádám Iván a badacsonyi pálos kolostor romjairól. AÉ VIII—1888, 64—5, BOGYAYc 509—10). Ilyen címmel 1297-ben Lábod, 1344-ben Tomaj egyháza szerepel (Verbóczy első része II-dik ciklikéjének magyarázattya. Veszprém, 1820, 64—5, — hibás oklevélmásolat, 1724; ZO I. 415—9).
- ⁵² A rom Felsődörögdi 1338-ban közvetlen püspöki fennhatóság alá utalt (és ezzel plébániai rangra emelt) Szt. András egyházával, a mai templom előde az ennek alárendelt Szűz Mária kápolnával azonos (vö. A. Theiner: Vetera monumenta histo-
- rica Hungarum sacram illustrantia. I. Roma, 1859, 749—50, — pápai megerősítés, 1347). 1347-ben a kápolna új, a templom nemrég bővített volt (Ádám I.: A felsődörögdi templomrom. Egyházművészeti Lap III—1882, 213—5, — újkori oklevélmásolat). Ennek négyzetű szentélye áll romosan. A bővebb templom hossza és elődének a mérete tisztázott: Az 1975. év régészeti kutatásai. Szerk. Burger A. Bp., 1976, 87—8; Az 1976. év régészeti kutatásai. Szerk. uő. Bp., 1977, 69—70 (Éry K.—Kralovanszky A.; németül: AÉ 103—1976, 304—5, 104—1977, 275). A kőtári darab mérete, minősége inkább a plébánia-templomhoz illenek.
- ⁵³ BÉKEFI (115—7) a domborművet (26) — lelőhelyéről nem szólva — a túri egyházból (azaz nyilván a temetői romból, a déli faluszélnél), a kapulábazatot (27) viszont, 1787. évi bontási engedély alapján, Alsó-Vörösről származtatta. Ám a forrás nem okvetlenül mérvadó, mert a támpillér, amelyből a kő kikerült, utólag épülhetett, pl. a toronnyal (1832: Magyar református templomok. Szerk. Kováts J. I. II. Bp., 1942, 391) együtt. Vöröshegy a község határ déli részén volt, Babodpuszta (ma Somogybabod) területén (KT 181. téka: 1853, 1858). Az északi faluszélnél volt a sánc (l. uo.), ahol RÓMER hálomása szerint (a XXXVIII, 192) harangot találtak. A CV 1778 szerint (Somogy 115) várromból került elő harang 1764-ben. A falutól délkeletre, a tardsztaai határrész felé, régebben kolostorhelyet tartottak számon, ahol csontokat is találtak (SMFN 79). A megnevezés a pannonhalmi apátság kúriájának emlékét őrizheti: ez előtt állt az 1102 előtt létesült tardi Salvator-egyház (PRT I. 157, 503, 692). A tardi rom 1787-ben katolikus templomtorony építésére volt kijelölve (BÉKEFI 117). Túr temploma az 1180-as évek előtt épült (MREV I. 4—5). Babod középkori elődéről nemigen lehet biztosat tudni.
- ⁵⁴ A hattagú szalag kivételes forma, de az újlaki pilléren ábrázolt oszlopfők szövetszerű díszé sarvámónostori motívumra emlékeztet, amelynek a sokszoros bordázás fő jellemzője, ezt pedig a hozzá társult négyzetfonat világosan Dombó köréhez köti (vö. Magyar K.: Nagyecsed—Sárvár nemzeti monostora. Mv XXVI—1982, 15; 36. j.).
- ⁵⁵ Ompud bán vagy (és) nádor (többféleképp írva) 1165—72 között szerepel Lőrinc (udvar)ispánnal együtt hiteles, jó dátumú királyi oklevelekben (ÁKO 107—8., 111—2., 116—7., 120. sz.). A felirat egyes jellemző betűi (M, H) ekkor már nem újak (l. 43. j.). A kisbetű alakú F és N III. István országából még csak oklevélről idézhető (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. II. Bp., 1896, 307; hasonmás, vö. ÁKO 106. sz.). Az F feltűnik a bulkeszi téglá hasonló jellegű, kissé későbbi feliratán (III. Béla emlékezete. Szerk. Kristó Gy.—Makk F. H. n., 1981, 86, 190, l. k.; az uralkodási évhez megjegyzendő, hogy ilyen e királyi okleveleiben nincs, l. Szentpétery I.: A kronológia kézikönyve. Bp., 1985, 29—30). A későbbi keletkezés mindkét felirat esetében a jogbiztosító jelleg miatt valószínű: efféle oklevélpótlékok nyilván csak addig készültek, amíg a kancellária kevés ügyet foglalt írásba.
- ⁵⁶ A szimmetrikus állatpár (30; hasonló nagyeceni timpanonon: VALTER 187) és a kötél dísz (32) igen régi motívum (l. 5) változata. Az utóbbival talán apácatornai kaputöredékek (említve: KOPPÁNYb 120) henger tagot díszít, kuszább hurkasorai rokinthatók. Az egyik henger tag középeles, ami XIII. századi forma. A szalagból alakított, csomós oszlopdísz (31) bajor párhuzamai 1210 tájától nem távoliak (H. Karlinger: Die romanische Steinplastik

- in Altbayern und Salzburg. Augsburg, 1924, 28—30, 32—4, 37, 119, 126, 128, 41., 47. t., — Moosburg, Reichenhall).
- ⁵⁷ Ez mint lábazatdísz nyugatfrancia eredetű (l. pl. F. Eygun—J. Dupont: Saintonge romane. La Pierrequi-Vire, 1970, 178. k.). Itthon először fejezetek levelein mutatható ki (E. Rév helyi: L'église de Vértesszentkereszt et ses rapports avec l'architecture Hongrois de l'époque arpadienne. AHA V—1958, 27—8., 30—1. k.). Kerettagot kísér a somogyúritól eltérő bélletű csütörtöki (Stvrtok na Ostrove) kapun: Pamiatky na Slovensku. Súpis pamiatok IV. Szerk. J. Lichner. Bratislava, 1978, 181. k.
- ⁵⁸ Várad hegyet — megnevezetlen tartozékokkal — Zlaudus veszprémi püspök a tatárjárás alatt Tadeuka által neki okozott károk fejében kapta meg 1248-ban (CD IX, 7. 662—5). Ugyanó 1257-re keltezett oklevél szerint Tadeuka nevű várát adta székesegyházának (uo. 669—70). 1266-ban, amikor IV. Béla király a birtokot a néhai főpap rokonaival szemben az új püspököknek ítélte, Tadeuka hegyén két vár állt (uo. IV, 3. 322—30). Tadeuka várát 1291-ben Apor mester és Lukács zalai ispán tartotta kézben (ZO I. 101). 1341-ben, amikor Károly Róbert király — IV. Bélára is hivatkozva — Lukács fiaival szemben a püspököknek ítélte a birtok tulajdonjogát, de mindjárt el is cserélte azt a maga számára, Felső-Tadeuka várról és ennek első váráról volt szó (VR 134—7, l. még ZO I. 406—8). Rezi az 1280-as évekig, amikor magánbirtok lett, zalai várföld volt (HO V. 27, VI. 33, 260—1). Vára 1333-ban már állt (Sörös P.: A Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár Árpád- és Anjou-kori kiadatlan oklevelei. TT IX—1908, 168—9).
- ⁵⁹ Eberhardra, rokonságára és a Lackfiak bukására nézve l. ENGEL 412—5, 428—9.
- ⁶⁰ A zalai ispánság 1404—38 között végig a család kezében volt: l. HOLUB 462, 464.
- ⁶¹ Keszthely 1266-ban és 1341-ben nem tartozott Tátikához, de III. András király (1290—1301) alatt uraszkodott rajta Apor mester, aki 1291-ben a várban is részes volt (HO VII. 243—4; vö. 58. j.).
- ⁶² Az építkezést a rendtörténészek a XVI. század vége óta 1386-ra teszik, és István (erdélyi) vajdának tulajdonítják (E R—37 162), aki e tiszttel az év elején viselhette is (l. ENGEL 427, 429). Sírköve fennmaradt a templomban (Engel P.—Lövei P.—Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. AH XI—1983, 25—6, 2. k.). A Mária-titulus 1410-ben tűnik föl (HO IV. 262—3). A templomhely korábbi eredete régészeti igazolt (K2 20—1, 76—7; Vándor L.: A ferencesek középkori építészeti emlékei Zala megyében. ZGY 25., 1936, 58—9).
- ⁶³ A részleteket csak közlő lehetne megítélni. A nádszálak a Jánosnak és fiának (Ferenc), továbbá fivérének (György) szóló címereslevél (1507) ábráján nem látszanak, de szövegében szerepelnek, és a János főkamrás (*cubiculariorum magister*; Ferenc fia, l. GP Z 287: 1571) számára kiadott megerősítésben (1572) képük is tiszta (Dl. 86051, OL Sztáray lt. 3. cs., vö. Nyulásziné Straub E.: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címerlevelein. H. n., 1987, 51, 125, 152, 246, 283). E négyelt pajzsú címeren a vadkacsás alatti mezőben a Lackfi-címer sárkánya tűnik föl. A család más ágai e címer négy ábrája közül csak a vadkacsást használták (nádszálakkal). Ez a Lászlónak és a Miklós fia Tamás utódainak adományozott címeren (1659: uo. 125, 197, 262, ill. 1621: GP M 765) sas mellén, szív pajzsban jelenik meg. A család donátorkodása a keszthelyi ferenceseknél 1404-től kezdve képzelhető el (l. 60. j.). A hajót stíluskritikai
- alapon már CSEMEGI (195—8) későbbinek tartotta a szentélynél. Vö. még (a falképekhez): MM I. 210, 481, 597—8, 606—7, 611.
- ⁶⁴ Az ügyvédi nyilatkozat palota felégetését panaszolja, de ugyanez idő tájt más esetekben kúria kifosztásáról van szó (ZO II. 527—9, 542—3: 1445, 1448). 1461-ben a Pethő Péter özvegye, Katalin által lakott kúria kifosztását említik (Dl. 93315—6), 1469-ben János és György birtokrészén volt kúria. 1499-ben János kúriájáról van szó (Dl. 93679). 1503-ban a konventi emberek keszthelyi házában keresték föl Margitot. Az özvegy vásárolt házát és Keszthelyen, kúriájában lévő állatait eladni rendelte.
- ⁶⁵ Annak az adatnak a forrását, amely szerint e ház 1550-re rommá lett (K2 26), nem sikerült fellelni.
- ⁶⁶ 1522 tavaszán Miklós fia Ferenc Tátika építéséből eredő tartozást követelt néhai György fiain (Antal, György, János, Péter; Dl. 93837). 1555-ben György fia Jánost az általa Tátikára hívott meseterek lebeszélétk az építkezésről (SZK 15—6; vö. KOPPÁNYc 218). Az irat csereszterződésből támadt perre vonatkozik, amelynek más aktáiban (GP Z 252, 3; 257—8; 266) id. János szerepel. Rezi ügye homályosabb. Thaly K. közlése szerint (A Gersei Petheők családi szerződése. 1562. Adatok Zalamegye történetéhez. Szerk. Bátorfi L. IV. Nagykanizsa, 1877, 204) a várat azzal bízták „János Eöcsénkre király pohárnokjára”, hogy „ő csjnal-tatta ezt meg”. A dátum hibás, mert az iratban szereplő Antal (uo. 200—1, 205—6) 1559 előtt meghalt: János fia Ferenc fia ifj. János soproni főispán és kapitány (vö. 63. j.) vele szemben 1553-ban indított pere fiára, Ambrusra hárult (GP Z 248). A dicát 1556-ban még Antal, 57-ben már Ambrus birtokára rótták ki (CP 53. 147v, 171v, 232r). A Thalynál alispánként szereplő másik (id.) János (l. mint Antal) e címe 1548-ra és 50-re (CP 52. 360v, 366r, 448r), (ifj.) János pohárnoksága 1552-re és 55—6-ra igazolt (*vnnserm Mundtschenckhen; pincernae nostro*: OL Sztáray lt. 1. cs.). Rezi vára 1550-ben, 55-ben, 60-ban ifj. János kezében volt (Zalaegerszeg, megyei lt., Zalavári konvent országos lt. 2340, OL filmről; GP Z 260—1).
- ⁶⁷ 1543-ban még szerepelt a barátok fél jobbágytelke (CP 51. 89v, 113r). Az 1548. évi adóztatás előtt Keszthelyt felégették (uo. 52. 361v). 1552 őszén a kolostort (ifj.) János emberei őrizték (Komáromy A.: Gersei Pető János levelei Nádasdy Tamáshoz. 1550—1562. TT V—1904, 270—1). 1561-ben itt és Kemenden 6—6, Rezin 12, Tátikán 16 ember tartását vállalta a család (uo. 420). A nagyobb kiépítést kortársi visszaemlékezés szerint Sziget eleste (1566) után uralkodói rendeletre végeztette el ifj. János (Ila B.: Adalékok Keszthelyi végvár megépüléséhez. Mv XVII—1973, 223—4). Turco rajza (l. 12. j.) már az új állapotot ábrázolhatja. A Keglevicsek Keztl nevű vára (vö. K2 28) Pregrada mezőváros fölött volt (B Missiles 25203, filmről), Szlavóniában (ma Kostel, l. A. Horvat: Između gotike i baroka. Zagreb, 1975, 63, 65, 254).
- ⁶⁸ Zsigmondnak a Varasd megyei Béla vár alatt volt kúriája (GP M 805: 1650). E várat Tamás (Miklós fia: l. 63. j.) testvéreitől (Ferenc, Miklós, István) 1514-ben vette zálogba (Lukinich J.: A podmanini Podmaniczky-család levéltára. II. Bp., 1939, 96—9). 1609-ben András (István fia, l. GP Z 252, 2: 1563) özvegye, Zarka Margit keszthelyi jobbágytelkeket zálogosított, köztük egy kőházat (uo. 312).
- ⁶⁹ 1682-ben Gergely bérbeadta ága dunántúli birtokait Nádasdy Istvánnak (E R—37 39). 1687-ben Ádám tiltakozott az elidegenítés ellen, de a kamara zálog-

- jogát elismerte (SzK 136—9). 1722-ben a már lakatlan várban öt családnak (Eszterházy, Ebergényi, Bakács, Babocsai, Lengyel) volt része (E R—37 106 et NB).
- ⁷⁰ Az irat Kristóf, Bakács Sándor, továbbá Perneszy György és mások építkezését említi. Az építmények: kamrák a „Nagi szoba” és a szomszédos „ház” (szoba) fölött (*in superficie eorundem domorum*; Perneszy), kő börtön a kisebbik szoba alatt (Kristóf), kamra mellékhelyiséggel (*cum loco quodam secesso*; Bakács). Perneszy, már 1598-ban Pál özvegyének férje és Gaspár gyámja (GP 164. cs.), majd törökökkel barátkozó keszthelyi kapitány (T—1: 1602), Kristóf lányainak engedélyével építkezett.
- ⁷¹ A fentiekhez l. még GP Z 252, 44 (1616: Kata és Sára osztálya), MKA Nádasdy lt. Egyéb iratok 31., 34. tétel (1686—7: az elkobzott javak összeírása). Vö. H. Takács M.: Magyarországi udvarházak és kastélyok. Bp., 1970, 205 (idézetek e szövegből). Az 1687. évi irat szerint László része a várnak „az mint bé mennek bal kéz felől való szegletében” volt.
- ⁷² Vö. MRT 80, 89, 32., (térkép:) 42. t. 1741-ben a „Sz. Egyház” mint szántóföldek helymeghatározója szerepel, mint már 1678. máj.-ban is. Vö. T—1 (1573): „Az falu mellett” ... „az egyház földé” ...
- ⁷³ A rajz (OL tv. F 2) jelzése (*Lichtenwalner fecit 796*) nem sajátkezü, l. Joseph Liechtenwalner ács-mester aláírását: GP Z 2511 (1799). A rajzon a kronosztikon az Vngariae (hibás) I-je miatt 1744-et ad, és a szöveg Keszthely második (!) malmára vonatkoztatott. 1745 előtti keszthelyi számadások alig maradtak. Malomépitésre Festetics Kristóf levele utal (Constancy György sági tisztartóhoz, 1743. máj. 27.: KB—6). Az új malmot 1745-re szóló számlák említik (Sz—1: Balogh Mihály vasáros, febr. 4.; Fait Boldizsár pallér, dec. 28.; kőművesek segéd munkásainak bérjegyzéke, dec. 31.).
- ⁷⁴ 1699-ben a két jobbágytelekből kialakított Pethő-major házát sövényfalúnak (*septa*) írták (GP Z 692).
- ⁷⁵ „Keszthely Ipületnek, melyet az Ingeieur kezembe adot, Delineatiojat” Moricz András küldte meg Pozsonyból Ságára, 1745. ápr. 14-én (KB—6, Festetics Kristóf Constanczynak írt levelei között; vö. 73. j.). Az épület 1750-re lényegében elkészült. Simon Eder asztalos legénye 1750. jan. 27. előtt két hétig padlót rakott a „fölső házakban” (Sz—1, konvenciók bérjegyzéke 1749-re), 1750-ben az „Új épületben” ajtókat festettek (uo., Szaurer István tisztartó számadáskönyve, 1747—55). Christoff Hofstetter neve 1749 végén tűnik fel (uo., kőművesek, napszámosok, ácsok bérjegyzéke 1749-re). Az általa 1755-re szignált földszinti alaprajz (K2 93) az eredeti terv másolata lehet. A kastély helyiségeit 1757. évi leltár sorolja föl (Fcs 87. cs.).
- ⁷⁶ A *de Kueskuth* megjelölés egyetlen fordul elő, újkori másolatban (Dl. 1707: 1307).
- ⁷⁷ Ekkor még Besenyőszentgyörgy. 1431-ben a Balatonban Fenéig érő Battyánnal szomszédos Besenyő birtok határa áthaladt Szentgyörgy falum (Dl. 93827). A Besenyő név rég nem él, de Battyán pusztja még van (vö. KT 152. téka: 1858; SMFN 80—1).
- ⁷⁸ A medence szokatlan írásmódú 5-ös számjegyének későbbi harangokról idézhető párhuzama (Dávid L.: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest, 1981, 202, 249). Az országcímer hasonlóan megosztva szerepel a menyői keresztelőmedencén, de a törzsön, a donátorival együtt (Bunyitay V.: Szilágymegye középkori műemlékei. Bp., 1887, 31—2, 34—6). A nem mindennapi harangszöveg távoli vidéken is előfordul (uo. 39), de Várvölgyön (1524: PATAY 51, 12. k.) környékbeli előzményre mehet vissza. Somogyból számos elrejtett harang ismeretes (l. 53. j.; Patay P.: Harangok Somogy földjében. SomMK III., 1978, 235—41), de 1741 után a keszthelyi plébániatemplomnak is volt még régi harangja (CV 1746 Zala 121: 236 éves, 3 1/4 fontmáza súlyú, gótikus feliratú; ua. 1748 Keszthely 13: 130 éves, 156 font súlyú). Az elpusztult Szt. György ábrázolás éppúgy utalhatna donátor, mint templom védszentjére.
- ⁷⁹ Az örökösödési háború 1743-ban vett Ausztria számára kedvező fordulatot. Jún. 27-én az angol király vezérlete alatti szövetséges sereg a Majnamenti Dettingennél visszaverte a támadó franciát, amely a Rajnán túra húzódott. A győztes sereg, amelyben magyarok is harcoltak, aug.-ban Mainz-tól északra átkelt a Rajnán, és szept. végén elérte Speyert. Délebbre a Bajorország felől előrenyomuló, Lotharingiai Károlytól vezérelt osztrák főszereg nem tudott átkelni, így döntő hadműveletre nem került sor. Okt.-ben a seregek téli szállásra vonultak vissza. 1744 nyárutóján fordult a kocka: a rajnai és bajorországi osztrák főerőket porosz támadás miatt Csehország felé vonták vissza, míg a szövetségesek Lille környékén kedvező pozícióban ténylekedtek. L. Oesterreichischer Erbfolge-Krieg 1740—1748. (Főleg:) V—VI. Wien, 1901—2, 298—316, 324, 336—7, 340, 345—9, 353, 363—4, 367—71, 485—91, 503, 505—7, 516—7, ill. 74—7, 431—4, 438—43, 466—7.
- ⁸⁰ Párja Zalasántóra (BÉKEFI 176) 1778 (CV Zala 120: *Fons ... baptismalis non existit*) után került.
- ⁸¹ Salföldön a szentélyablakok mérművei vastagabbak voltak (OMF tv. 4288, manuálék 34). A keszthelyivel egyező vastagságú, de másféle rajzú salföldi mérműtöredék (manuálék 29; fénykép uo. 4289) a kolostorhoz vagy nagyobb templomi ablak körácsának szekundér kitöltéséhez tartozhatott. A kőtári töredék hasonló összefüggésekre lenne utalható, de jóval korábbi párhuzamokra emlékeztető rajzú (l. pl. a lőcsei ferences templom ablakának szekundér ívnyégszög-kitöltését: MM I. 329—30).
- ⁸² Festett, fa Pietà-szobor volt a keszthelyi plébániatemplomban. L. CV 1746 Zala 121 (bal mellékoltár): *dolorosae B. V. Mariae, cujus Imago ex Statua lignea colorata et inaurata cum figura Christi defuncti medium ... occupat*; ua. 1748 Keszthely 12: *Statuam M. Dolorosae sat bene coloratam refert, benedictum Suum Prolem in manibus tenens*. ENTZd 256 a fővárosi szobrot a ferences templommal és Margit asszony végrendeletével próbálta kapcsolatba hozni. A Krisztus-képmás nyakába szánt gyöngyházolvasó azonban aligha utalhat Pietà-szoborra.

Katalógus

1. Oszlopfőtöredék (3. kép)

Csonka tetejű darab, olyan fejezetből, amely az aljába fűrt csaplyuk mentén széthasadt. Nyakgyűrű nincs. A levélvégek letörték. A dísz kétsoros, a csak középpel tagolt levelek nyolcad alapkör szélességűek. A felső levelek hosszabbak. Ezek fölött a sima kehelytest látszik. Feljebb jobbra lezáró perem nyoma. E formálásmód kompozit alakzatra vall.

... Római vagy középkori. Szürkés homokkő. Kb. 22,5x26x15. M. a peremig 19,5. Csaplyuk h. kb. 12.

2. oszlopfőtöredék (3. kép)

Sarkos darab korinthosziás fejezet felső részéből. Erős homorulatú peremvonal. Tetejének sérült részén két csaplyuk nyoma. Lépcsős, lemezes-rézsús felső perem. A középtengelyeknél fent balra hengeres tag csonkjá, jobbra ugyanilyenre utaló törés. Balra lent törések közt vízszintes befaragás teteje. Volutás sarok. Lejjebb vastos idomú, tagolatlan, sarokra és középre hajló takarólevélpár maradványai.

... Római (?). Vörös homokkő. Kb. 19x37x28. Csaplyuk h. kb. 9—10.

3. Oszloplábazat (19. kép)

Eldurvult attikai forma: kiálló talplemezen két csaknem függőleges oldalú korong között horony. Ez a kisebb felső korong éléhez közvetlenül, az alsónak a vízszinteséhez kis lépcsővel kapcsolódik.

... Római (?). Fehér, kemény mészkő. 17x35x33. Talp m. kb. 6. Felső Ø kb. 23,5.

4. Kötéldíszes töredék (19. kép)

Végein és hátul törött. A díszített félhengertag hasábos, durva faragású rész csonkjához járul. Ennek szélei a díszítmény felé nincsenek egy síkban. A szálvonalak enyhén S alakúak.

... Római vagy középkori. Szürkés mészkő. Kb. 26,5x9,5x14. Hengertag szé. 6,5, kiállás kb. 3—4.

5. Domborműtöredék (3. kép)

Az egyetlen ép felületen két azonos alapsíkú mező csonka ábrázolásai. A határ vízszintes, kiálló tag: kötéldísz két eltérő szélességű lemez kísér. Fölötte talán kereszteződő farkú delfinpár volt. Lent vázához lépő négylábú állatpár töredéke. A hiányos váza öblös, kanellurás alsó és S alakú füllel ellátott, szűkebb felső részt mutat. A ferdén felnyúló vázapereget az állatok álla érinti. Balra csak a kiöltött nyelvű fej maradt meg. A másik állat sérült fejű, de teljesebb. Jobb mellső lábát a vázafülhöz emeli. Hátrafelé feltűnően vékonyodó testén a bordákat íves, részben S alakú vésetek jelzik.

... V—VII. század (?). Barnás homokkő. Kb. 46x43x17. Határoló tag szé. 4,5, m. alatta 28,5.

6. Gyámkötőtöredék (3. kép)

Háta törött. Dísztelen oldalain az egységes síkú hátsó és felső részt I' alakban kétlépcsős beugrás különítette el (jobbra a függőleges ág hiányzik) a szimás idomú betéttagtól. Ezen elől vájatos-hurkás, gerincből és széthajló ujjakból álló levél. Elöl legfölül szakállas fej, szarvfélével. Csúcsban összeérő szemöldök- és orrvonal. Az egyenes és széles tövű orr oldalvonalai szájránckoba mennek át.

... XII—XIII. század (?). Szürkés homokkő. 27x22x25. Felső rész m. kb. 12, kiállás 19,5, betéttag szé. 18,5.

7. Feliratos töredék (20. kép)

Fekvő hasáb. Lent utólag faragott, fent törött. Jobb-

ra fent csaplyuk. Az idomtalan hátoldalt a széleken két eltérő méretű, durva, nagyjából derékszögű bevágás szűkíti. Elöl kétoldalt a keretsávot a feliratos síkig elfaragták. Ennek kivethető betűi: ...E.G ENVA./GO...C...ET/FL...EDE.SVOTOS.

... Római, utóbb átfaragva. Szürkés mészkő. Kb. 35x74x23. Felirattükör szé. 54,5. Betű m. 4—4,5.

8. Oszloptörzs töredéke

Fűrészelt darab, amelyet három dobra kezdtek szétbontani. Az egyik dob félbetört. Oldalt égésnyom. Récéskút, külső feltöltés a déli falnál: OMF ftn. 9636—7; DERCSÉNYIc 100. — Nagy E.: A középkori Buda és Pest építészetének technikai és szervezeti kérdései. Budapest Régiségei XXI. Bp., 1964, 139—41 (k.).

... Római (?), utóbb darabolva. Zöldes, foltos márványféle. Kb. 36x59,5. Dob m. 9—10,5.

9. Lyukas közepű kő

Lapos hasáb, nagyjából négyzetes alapjára merőleges, kerek lyukkal. A másik lyukszájnal ferde oldal. Mállott felületek, faragásnyomok nélkül.

Récéskút, északi hajó, kutat lezáró kőhalmaz (?): RADNÓTI 29—30, II. t. — SÖSe 90, V. t.

... Középkori (?). Sárgásszürke homokkő. Kb. 28x54x54. Lyuk Ø kb. 28.

10. Rozettás töredék (19. kép)

Ép felületén vájattal osztott tag hatszirmú rozetták között méhkasmustrát alakít. A rozettaközép körül-vájt dudor. Egy mélyített dudorú, teljes rozetta és hat csonka szomszédja látszik. A szirmok a teljesen és még egyen tagolatlanok, a többin háromrészesek. A két előbbire merőleges páron egyformák. E négy rozettán a szirmköz végigfutó váját. Az ötödiken a más rajzú szirmok töve hajlatosan egybekapcsol. Két kis csonk megint más szirmformát mutat. Zalavár, plébánia: RÓMERc 204—6; MAKAY 79 (r.). — RÉCSEY 67—8 (r.); HAMPELa 49 (r.), b 302, 509, CCLLVIII. t. (r.); PRT VII. 219 (k.), 438; HAMPELc I. 670, 682 (r.), II. 435, III. 329. t. (r.); GEREVICHa 156, CLXIV. t.; Papp F.: Szent István korabeli építőkövek a Dunántúlról. Technika XIX—1938, 360 (k.); BOGYAYa 92; DERCSÉNYIc 99; BOGYAYd 218, e 142—3 (k.), f 365; MRL 404; ENTZb 20, 31—4 (k.); BOGYAYh 301; SÖSf 112, GEREVICHc 158; KISS 24, 143, 42. t.

... Római (?). Fehér márvány. Kb. 17x63x87. Hat-szög csúcsköz 28,5—29. Kerettag szé. 4.

11. Kapuzat töredékes fejezetfrize (4., 19. kép)

Jobb oldali. Felül kopott, balra és hátul átlósan törött. Elöl két-két lépcsősen egymást váltó falsarok és oszlop, továbbá jobb szélső pilaszter fejezete. Lent hurkás peremtag nyomai, rongált felületek. Fent az oszlopfők kehelypereméül is szolgáló, hornyos tagozat, fölötte lemez és pálcaféle. E tagozatok zárják a pilaszterfő dísztelen jobb oldalát is. A hornyos tagozatot a sarkokon és a pilaszterfő közepén levélvég fedi. Minden levélvég törött. Két levél, a pilaszterfő közepén és jobb szélén, ujjazott elemekből áll, a többi sima, éllel tagolt. A sarkokon lévők a szögletekben összeérő kisebbek közül nőnek ki. A két oszlopfőn áll középen csaplyuk.

Zalaapáti: OMF ftn. 104—5 (4. kép).

... 1220—40 körül. Szürke homokkő. Kb. 31,5x83x78. Átlós h. kb. 100. Csaplyuk köz 32,5. Falsarok oldal szé. 22,5. Oszlop Ø kb. 11,5. Pilaszter szé., v. lent kb. 30, 25.

12. Vízköpő alak töredéke (5. kép)

Körbefaragva. Alja könyökmagasságban törött. Az előrenyújtott fejű alak egybetett öklében szakálla végét fogja. A bal alkar sérült. A ruha jórészt sima, csak a felkaroknál redőzött. A jobb alkarnál sima közül hurkák. A gallért kifelé néző fűrészfogsor díszíti. Alacsony homlok, mandula alakú szempár, puffók arc, tömpe orr, sávyszerű szakáll, kétágú bajusz. A keretszerű szemhéjon belül a pupilla nem jelölt. Az arcszörzet párhuzamosan rovátkolt. A bajusz fő ága és a szakáll ívesen keretezi az arcot. Magasra helyezett, kagylós fülek. Keskeny hajkorona, tincseit felívelő, vájatolt elemek jelzik. Felül visszaugró, kelek, sima felület, amelyhez másik köelem illeszkedhetett. Közepét függőlegesből vízszintesbe forduló furat köti össze a szájjal.

Zalaapáti: RÖMERC 227; MAKAY 80 (r.). — PRT VII. 441; GEREVIChA 193—4, CCXVII. t.; BRTE 72 (k.); BKM 16 (k.); VÁTÁSIANU 92 (k.), 97; V 53. k. . . . 1220—40 körül. Szürkés homokkő. Kb. 30x29x23. Felső Ø 13,5. Furat Ø 3,5.

13. Oszlopfőtöredék (5. kép)

Kehelyidomú, felső szélein csonka tömb. Nyakgyűrű nem látszik. Egy oldal részletlenül. A többin álló levelek és visszatekintő madarak váltakoznak. A madarak váltakozó állásúak, elől egymásra nézők. Testükön csak a szárny vonala rajzolódott ki. A leveleket sima, hiányzó bimbójú alap és karéjos szélű, vájt gerincű rátét alkotta.

Zalavári (?): ÁKk 5. sz. . . . 1220—40 körül. Sárgás homokkő. Kb. 24x20x19. Alsó Ø kb. 12.

14. Ülő alak töredéke (5. kép)

Körbefaragva. Az alak felhúzott térdel, combjára könyökölve, fejét bal tenyerébe hajtva ült. Lábai jobb alkarjával együtt letörtek. Háta kopott, feje fent és elől roncsolt. A sima felületű ruha csak a combtónél redőzött. A gallér sima, elől szétnyílvá folytatódó. A derékon hosszában barázdált öv, szabályos közönléte korongokkal. A fej szakállas, talán bajusztalan. A sávyszerű, párhuzamosan rovátkolt szakáll puha faragású. A kilátszó, csonka jobb fül kagylós volt. A haját a tarkón több sor felívelő, vájatolt elem, feljebb egyszerű barázdálás jelzi. Alul illesztési felület, csaplyukkal.

Zalaapáti: RÖMERC 227. — PRT VII. 441; GEREVIChA 193—4, CCXVIII. t.; V. . . . 1220—40 körül. Sárgás homokkő. Kb. 43,5x26x21. Csaplyuk h. 11,5.

15. Domborműtöredék (18. kép)

Bal alsó sarok. Sima keret, rézsűsen visszavágott képmező, feltehetően két emberalak részleteivel. Fent nyak, alatta köpenyredők, majd sima, enyhén domború felület. Ezen elálló hüvelykű jobb kéz, ruhás alkarrésszel, amelyhez a mező bal szélén drapéria (?) járul, meredeken eső redőkkel. A szögletben kisebb jobb kéz, amely a nyak-váll részlethez tartozhat, gömbölyű tárgyat fog. A megfelelő bal kézben, a kövön jobbfelé, peremes oldalakra nyitott könyv, jelölt lapszélekkel. Környékén függélyes redőrészek, drapériából (?). Mindez Madonna-ábrázolásra utalhat. Piros és rózsaszínes festésnyomok.

A zalavári falumúzeumból: Sági Károly. . . . XIII. század első fele (?). Szürkés homokkő. Kb. 27x50x21. Keret szé. 3,5—5.

16. Sírkő két töredéke (20. kép)

Hosszú, fekvő téglatest alakú, tetején feliratos kő nagyobb (a) és kisebb (b) darabja. Fent és oldalt

gondos, alul, ahol jobbra nagy, durva, derékszögű bevágás vonul végig, nyers a faragás. A jobb szél b-n hiányzik. A bal felső saroktól kezdve a szegélyen körbefutó felirat a mezőben apróbb betűkkel, legalább 30 sorban folytatódott. A rongált felületen a szöveg alig kivehető. A szegélyen: +D...EG/. .C.MUNDI...VE...^a/DFVERAm/NVPerIAm^bNICH IL·SVmETVOSQVALES·ES[TIS]a; a mezőben: TALIS · NonEROQV/ALISSVmTALES/VOSE[RITIS]/DEPreCORVOSF/RATRES...T/QVATIN[usR]OGE/TISCREATOREmCE/LIETTERRE.P./B.V..ANCRA./ONEMMISS.../ATVILME.../DLICET.../ME.A.D.../NEG...XIM./DIE.../ALIB.../OI...R...A.../.../FESTINA.../EN.../AIA.../...^a/QVIA.../ParIETVR.S.../MEEPASSIONI/.V.../...DOR/...VRTO.../MANT.ME.../QVADVM.N.^b. Az érthető rész magyarul: ... voltam minap, már semmi vagyok, és amilyenek ti vagytok, olyan nem leszek, amilyen vagyok, olyanok lesztek, könyörgök néktek, testvérek, ... amennyiben kérnétek a menny és föld teremőjét ...

Zalaapáti: RÖMERC 198—200 (a). — RÉCSEY 65 (a). . . . XII. század, utóbb szétvéve. Vörös homokkő. Kb. 19x96x40, 17,5x33x32 (a, b). Eredeti h. legalább 130. Bevágás szé. 16—20 (a), m. 8—10 (a, b). Betű m. 4—5, ill. 2—4.

17. Szegélyfelirat két töredéke (6., 20. kép)

Téglalap alakú, hosszúka kőlapokból. Üres szegélyeket egy-egy sorzáró vonal határolja. A vonalközben néhány betű. 1: UALP (jobbba törés). 2: VATVS (balra törés, jobbra sarok). Égésnyomok. Zalavári: ENTZb 30 (k.: 1), 33—4, 43 (1). . . . 1070—80 körül. Fehér márvány. 20,5x33,5x6, 17,5x35,5x7 (1, 2). Betű m. 6,5—7. Feliratos sáv szé. 11 (1), 9—10 (2).

18. Oszlopfőtöredék (6. kép)

Kis sarokcsonk hárombordás szárú, lapos közepű, elő- és felnyúló volutapárral. Ezen fent és átlosan lent szigetszerű törés. A volutapár mögött vízszintes, faragott felület, hátrább azonos síkú törés. Mindez áttört sarokmegoldásra vall. A két volutaszár mögött a faragott vízszintest érintő, hárombordás átkötés, bemélyedés fölött.

A „zalavári apátság romjaiból”: KBM régi régészeti lk. 5064 („ióni oszlopfő”). 58.733.39. 1070—80 körül. Fehér márvány. Kb. 11,5x8,5x14,5.

19. Fonatkörös, indadiszes töredék (6—7. kép)

Lapos, három oldalán törött, hiányos hátú kő, égésnyomokkal. Ép széléhez hullámbindás sáv járul, sima szegélyekkel. Az inda hármas, egyforma tagú. Elágazásánál hegyes rügy. Leváló ágán félpalmetta kezdete, túlfelől másíknak a vége. A belső szegélyt háromtagú, széles középrészű keretszalag kíséri. Ezen túl hasonló szalagú kör kis része, rajta átnyúló formaelemmel. A szalagközben csonka, legyezőszerű növényi kitöltés, a keretnél végződő ujjakkal.

Zalaapáti: OMF ftn. 108—9 (7. k.). — ENTZb 26—8 (k.), 32, 42.

. . . 1070—80 körül. Fehér márvány. Kb. 22x21x7. Indás sáv szé. 7,5 (szegve 11,5). Szalag szé. 4.

20. Fonatkörös töredék (6., 20. kép)

Az egyetlen ép, trapezoid alakú felületen háromtagú, széles középrészű szalag egyenes és köríves részlete. Az ívesen GE betűk. A szalagközben az egyenestől befelé növekvő félpalmettapár töredéke. Töve osztott, épebb félpalmettája háromujjú. A félpalmetták közül

két elváló, vájatos ujj nő ki.

Zalavári: ENTZb 23 (k.), 26, 32.

... 1070—80 körül. Fehér márvány. Kb. 15x21x7,5. Félpalmettapár m. 6,5. Szalag szé. 3,5—4.

21. Fonatkörös, indadíszes sarokdarab (6., 20. kép)

Közel négyzetes kő. Két szomszédos oldala ép. Szögletüknél hullámbindás sáv vége, sima szegélyekkel és a sarok felé növe, hármás virágfélével, amelynek szárához a belső peremnél két félpalmettaujj csatlakozik. A három egyforma tag nyomát mutató indavéghez két sarokkitöltő rügy járul. A letört indaelágazásnál efféle forma nem látszik. A belső sávsebélyt háromtagú, széles középrészű keretszalag kíséri. Ezen az indát is csonkító törésnél hurkolásnyom. A szalag az ép kóperem mellett merőlegesen, az indás sávnál szélesebb szegéllyel folytatódik. A hurkolás mellett hasonló, de köríves szalagrész, belső tagján AT betűkkel. A sarokmezőben befelé növe, csonka, a kört érintve kettéváló, osztott tövű félpalmettapár. Félpalmettája talán háromujjú volt.

Zalavári házból: ENTZb 25 (k.), 27, 32, 42.

... 1070—80 körül. Fehér márvány. Kb. 21x20x8,5. Szé.: indás sáv 9 (szegve 12), szalag 3,5—4.

22. Töredék madaras fonatkörrel (6. kép)

Bal széle eredeti, háta sima. Elöl lent körfonatos mező töredéke, fent a bal szélen oszlopláb roncsa, mellette enyhén visszaugró, indadíszes rész némi maradványa. Az inda hármás, egyforma tagú. A szalag széles közepű, peremes. A szélső, hiányzó aljú körben jobbra fordul, visszanező, szárnyát emelő madár. Belső rajza jóformán eltűnt. A második kör megmaradt kis részletében kiemelkedő forma nyoma. A felső keretszalag, a szélső körnél hurkolással, kivethető. Mellette, azonos síkban, a felső rész keskeny talpszegélye. A kő bal szélén keretszalag nem férhetett el. A sarokmező kimélyítetlen. A körközben befelé növe, vájatos ujjú félpalmettapár. A félpalmettákon három, közülükben két ujj válik külön. Zalavár, plébánia: RÓMERC 206—7; MAKAY 79 (r.). — ENTZb 24 (k.), 26—7, 32, 34, 42; ÁK 72; VALTER 295 (?).

... 1070—80 körül. Fehér márvány. Kb. 36x41,5x11,5. Kör belső Ø 18,5. Szalag szé. 3,5—4,5. Félpalmettapár m. 8. Oszlopláb szé. 11,5, m. 6,5. Visszaugrás 2.

23. Töredék griffes (?) fonatkörrel (6. kép)

Egyetlen ép felületén háromtagú, széles középrészű szalagtöredék: egyenes keret és hozzá hurkolt kör részlete. Közöttük kifelé növe félpalmettapár háromujjú, bal tagja. Ennek hátából két ujj válik ki. A tö hiányzik. A körülvevő mélyedésekben sötét kitöltő paszta nyomai. A keretszalagot túlfelől is mélyedés kísérte. A körben visszaforduló madárfej és pödrött végű szárny töredéke: talán griff részletei.

Zalavári: ENTZb 22 (k.), 25—6, 32—4. — MRL 404.

... 1070—80 körül. Fehér márvány. Kb. 25x28x11,5. Szalag szé. 4,5—5.

24. Küszöbkő (8., 20. kép)

Hárommátört (balról: aa, ab, b). Hosszúkás, négyszögű, keskeny oldalon fekvő hasáb. Az elülső sík nagyobb részén, a felső perem mellett, geometrikus rajzú fonatfriz: koncentrikus körpárok keretelt sora. A nagy körök egymással és a kerettel összehurkolva. A kicsik átlósan átfűzött szálak hurkaiból alakulnak, ezért kétoldalt nyitottak. Ugyanezek a szálak a következő körközéppontban kereszteződnek. A körpárok száma 10 (4+3+3). A jobb szélén üres félkör. A keskeny felső síkon a fonat felől olvasható felirat: QVERENS INVENTO PVLANS HIJC GAVDET

APerTO (11 1/2+10 1/2+11 betű), bibliai szöveg (*qui quaerit, invenit; et pulsanti aperietur*: Máté 7, 8; Lukács 11, 10) helyszínrre vonatkoztatott, hexameteres átírása (magyarul: a kereső a találásnak, a kopogtató a megnyílásnak örül itt). A felirat mögött ferde levésések. Fűrészelt bal vég.

A várszigeti rommező északi széléről (b): KOLLÁR 13; DOLEZSALEK 153. Zalaapáti (a): MkkCC. — HENSZLMANN 123 (r.: a), Pécsnek középkori régiségei. Pest, 1869, 255 (r.: a); RÓMERC 196; RÉCSEY 63—4; HAMPELA 49—50, b 302, 510, CCCLIX. t. (a); PRT VII. 220, 437—8 (k.: a); HAMPELc I. 63, 681, II. 435—6, III. 330. t. (a); MAKAY 81—2 (r.); SZABÓ 113—4; BKRK 355 (r.: a); DERCSÉNYIa 325 (?), Az Árpád-kori kőfaragóművészet első emlékei. H. és é. n., 14; GEREVICHa 156, CXLIV., CLXIV. t. (b, ab), b 87 (k.: ab); BOGYAYa 92; E. Schaffran: Die Kunst der Langobarden in Italien. Jena, 1941, 16; DERCSÉNYIb 87—8 (k.: b), c 98, III. t. (aa); BOGYAYd 215, 218—9 (k.), e 141, f 365—7; MMT¹ 23 (k.: b); BOGYAYg 272; MRL 404; BKIM 15 (k.: b); MMT²⁻³ 25—6 (k.: b); ENTZb 18—20 (k.), 22—4, 32—3, 35—6, 40, 43; BOGYAYh 301; VÁTÁSIANU 8; V 49. k.; MMT⁴⁻⁵ 32, 89, 18. k. (b); BOGYAYi 17, 23, 11. k. (b); SÓSF 111; GEREVICHc 158, 79. t.; GYÓRFFY 50. k. (aa); ÁK 69; MTM 17; VALTER 17 (k.: b).

... 1070—80 körül. Fehér márvány. Kb. 35x191 (a: 127)x18. Fonatdíz m. 21,5. Betű m. 6,5—7.

25. Két palmettadíszes padlódarab (7—8. kép)

1. Négyzetes, egyik sarkán törött kőlap. Keskeny szegélyű tükreben simára kopott, szimmetrikus dísz, négy középtengelyben befelé növe palmettával, amelyet, többől kettéválva, saját indája keretel. Az átlóknál egybeérő indák közepén kis, homorú oldalú vájat formaadói. A palmetták íves tagocskáktól kétfelé háromujjú felekre oszlanak. Hasonló, de két pár ujjú palmetták nőnek az indahátakból a sarkok felé. Az indatöveken egy-egy cseppecske lóg. 2. Ugyanilyen kő sarkos része, keretes palmetta csonkjával. Zalaapáti: OMF ftn. 108—9 (7. k.: 1). — ENTZb 27—8 (k.: 1), 32.

... 1070—80 körül. Fehér márvány. 6,5x24x24, kb. 6,5x17,5x11,5 (1, 2). Tüköroldal h. 18 (1).

A. Férfifej

Fent faragott sík nyoma, hátul törés, az áll mögött derékszögű bevágás. Alacsony homlok, magasan lévő, kagylós fülek, mögéjük fésült haj, lapos arc, kerek áll, fürt orrlukak. Fülég erő, hosszában barázdált bajusz. Mandula alakú, pupilla nélküli szempár, keretszerű szemhéjakkal. Sérült, talán nyitott szája.

Zalavári: OMF ftn. 20689—90. — Dercsényi D.: Románkori építészet Magyarországon. H. n., 1972, 38. k., 189, Romanische Baukunst in Ungarn. H. n., 1975, 42. k., 194; Bogay T.: Stephanus Rex. Wien—München, 1976, 45. k.

... 1220—40 körül. Szürkés homokkő. Kb. 18x13x15.

B. Oltártöredék

Négyzetes lap letört sarkú bal felső részén szögletkör, lent jobbra átlósan nagyobb központinak a csonkjához hurkolva. Szalagjuk széles középrészű, hármás, de az ép köré keskenyebb. Fent keretszalag- és huroknyom ehhez. Ugyanehhez lefelé és jobbra széles, egyenes pánt, ettől kifelé, ferdén, balra íves idom, fent kis, csonka kör hurkolatlan, egyforma tagú, hármás szalagja tapad. Ez jobbra növe levélrészt övez. A körközben lenövő, háromujjú palmettácska. Az ép körben János evangélista jelképe: jobbra forduló, kis testű sas keresztres sarkú könyvvel. Farkán és hajlattal előrenyúló bal szárnyán egyenes rovátkák.

Nagykanizsáról: BOGYAYa (k., r.) — Uő.: Adatok a középkori magyar oltárdíszítő művészet történetéhez. Regnum V. Bp., 1943, 96; DERCSÉNYIc 98—9; CSÁNYI 37—8; BOGYAYd 218, e 141—2 (k., r.), f 365; MMT¹ 25; MRL 404; MMT²⁻³ 27; ENTZb 31—2, 34—5; MMT⁴⁻⁵ 32; K. Ginhart: Zwei „langobardische“ Steinkreuze in Kärnten. Aspekte zur Kunstgeschichte von Mittelalter und Neuzeit. Weimar, 1971, 89—90 (k.); BOGYAYi 16, 9. k. (r.); GEREVICHc 158, Pilis abbey a cultural center. AAH XXIX—1977, 18. k.; ÁK 69—71. 1. k.; VALTER 295.
... 1070—80 körül. Fehér márvány. Kb. 52x49x13. Kör külső Ø 34,5 (sasos), 16 (leveles). Szalag szé. ezeken 4,5—5, ill. 3, a fő körön 6,5.

C. Kő fonatkör és nyúlra csapó sas felével

Törés balra. Az ép rész háromfelé rövid nyúlvánnyal toldott négyszög. Benne fonatkör és hozzahurkolt, körülvájt keret, széles középrészű, hármas szalagból. A négyszögszegély és a belső keretoldalak megfelelő szélességű nyúlványok síkja egységes, sima. A fonatszögletekben egy-egy kifelé nővő, peremes tövű félpalmettapár. A félpalmetták háromujjúak. Hátukból két-két ujj nő ki. A körben két állat hátulja. Az emelt szárnyú madár lába a futó nyúl farát éri. A madár finoman rovátkolt, a nyúl sima testű. A mélyedésekben sötét pasztakított nyomai. Zalaapáti: GEREVICHA CLXIV. t., b 107 (k.). — BOGYAYa 90—2; DERCSÉNYIc 98, IV. t.; CSÁNYI 37, IX. t.; BOGYAYd 218, e 139 (k.), 141—2, f 365; MMT¹ 25; MRL 404—5 (k.); MRT²⁻³ 27; ENTZb 21 (k.), 24—5, 32—4, 42, 45, c 14. t.; TÖRÖK 109 (?); MMT⁴⁻⁵ 32; BOGYAYi 16—7, 10. k.; GYÖRFFY 51. k.; ÁK 71; MTM 16 (k.); M. Tóth: Architecture et sculpture en Hongrie aux XIe—XIIIe siècles. Arte Medievale 1—1983, 83—4 (k.); VALTER 295.
... 1070—80 körül. Fehér márvány. Kb. 72x50x11. Diszes rész m. 50 (vájattal 52). Négyszögszegély szé. 4,5—5. Oldalsó nyúlvány m. 42, h. 10—1. Többi nyúlvány h. 5. Szalag szé. 3,5—4. Kör belső Ø 33.

D. Szalagfonatos töredék

Ép felületén két körconkot összefonó hurkolás és ezt kerülő szál. Hármas, egyforma tagú szalagok. Vársziget, É/11 ásatási szelvény (vö. 1. k.): FEHÉRa 50, XI. t. — FEHÉRb 243 (k.); BOGYAYf 367—8, g 272; SÖSc 41, 146, XCVIII. t.; BOGYAYh 301; SÖSf 111.
MNM 53.69.22. 1070—80 körül. Fehér márvány.

E. Oroszlános padlódarab (20. kép)

Négyzetes lap. Sarkai közül csak a bal felső ép. Tükörében simára kopott, balra forduló, állva visszanező oroszlán bojtos, felcsapott farokkal. Széles, köriratos szegély. Jobbra és lent felső sorzáró vonal nyomai. A kivehető betűk az ép saroktól kezdve: [S]VMLEO ... / ... TISD / . MEFER. V. / ... OMNIS.
Zalavárról: ENTZb 21, 29—30 (k.), 32—4, 42. — ÁK 72—3.
MNM 56.28.1.A. 1070—80 körül. Fehér márvány. Kb. 38x37x6,5. Tüköroldal h. kb. 25,5.

F. Madaras padlódarab (20. kép)

Négyzetes lap alsó, ötszögűvé tört része. A mezőben balra forduló, álló madár részlete. Hosszanti rovátkolású fark- és szárnytollak. Széles, köriratos szegély. A betűk alatt és fölött sorzáró vonal nyomai. Feltehető olvasat: [V]IOLO/PRO[X]IMACE[L]/S...
Zalavárról: ENTZb 28—9 (k.), 33—4, 42. — ÁK 72—3.
Eltűnt. 1070—80 körül. Márvány, vöröses; kb. 23x37,5x7,5 (Entz).

G. Töredék két körben egy-egy állattal (20. kép)

Nagyobb lap négytört bal felső része. A szegélyen

lent a perem, oldalt a mező felől olvasható felirat. Összeolvadó, lent és jobbra hiányos körpár. Üres közők. Mindkét állat jobbra fordult. A bal töredéken (a) állatrész nem volt. A közbülsőkön (b—c) fejét előre tartó, farkát hasa alól felcsapó négy lábú és kör-csatlakozás volt. A másik körben visszanező griff állhatott (d). Itt a szegélynél hurkolásnyom: a szöveg fonat keretszalagján húzódnak. Olvasható része: SPiRITVAR[um]^d ... SV^c.BISE^b ... E/ SPIC ...^a
Zalaapáti: RÖMERC 203—4. — RÉCSEY 66—8 (r., külön: b, d); HAMPELa 49 (r.: d), b 302, 509, CCCLVIII. t. (r.: d); PRT VII. 438—9 (r.: d), 442 (r., külön: b); HAMPELc I. 642, II. 435, III. 329. t. (r.: d); MRL 404; ENTZb 34, 40, 42.
Eltűnt. 1070—80 körül. Fehér homokkő, 36x113x9 (Rómer).

H. Töredék fonatkörben lovasalakkal

Fent és balra törött. Lent kis horony fölött nagyobb hengertag, kettős hullámindadísszel. Fölötte függőleges felületes szögletes keret és kör töredéke, hármas, széles középrészű szalagból. Lent hurkolás nyoma. Mellette a jobb szögletben ép, a másikban csonka, kifelé nővő félpalmettapár. Háromujjú félpalmetták. További ujjak a hátukon. A körben jobbra forduló lovas csonkja. A lovasból csak kengyeles láb látszik. A lépő ló előtt díszítésnyom.
Sírkamraféle a várromban: KOLLÁR 13 (?). — MkkCC; HENSZLMANN 123—4; RÖMERC 158, 193—4; RÉCSEY 64—6 (r.); PRT VII. 220, 442 (r.); DERCSÉNYIa 325 (?); MRL 404; ENTZb 32, 34.
Eltűnt. 1070—80 körül. Fehér márvány (Kollár, Rómer). 2'6"x2'4" (MkkCC), 47,5x61 (Rómer).

I. Töredék szigonyos alakkal

Két balra forduló, csonka alak: lépő kentaur (?) és rajta (?) ember. Ennek felemelt kezében rövid, háromágú szigony.
Zalavárról: RÖMERC 209—10. — RÉCSEY 67—8 (r.); PRT VII. 442 (r.); MRL 404.
Eltűnt. Római (?). Márvány, 43x35x28 (Rómer).

J. Sírkő töredékei (7., 20. k.)

Tetején díszített, lapos, fekvő téglatestből. A fő darabon (aa) köriratos sáv, amelyet fent és jobbra hullámindás szegély kísért, középső mezőt keretelt. Ebben félkör formázó, háromtagú szalagpár, széles, mélyített, pikkelydíszes középrésszel, kiterjesztett szárnyú, baljában pálcát tartó angyal mellképét övezte. Lent hurkolás és körrészlet, a két körközben jobbra háromágú, leveles-félpalmettás, teljes, balra másféle, csonka növényi forma volt. A következő darabon (ab) két kör részlete, sassal, oroszlánnal, díszekkel. A harmadikon (b) pikkelyes szalagú kör kis, lent hurkolt töredéke. Hozzá csonkok: benn ököré (?), kinn jobbra lent lapos indaké. A balra fent induló szövegből ismert: +ANDREAS/ VITAM^{aa} „RESOLUTIS ... / / ... SUBPONITUR ISTI” ... ab Oaa.
Sírkamraféle a várromban (a): KOLLÁR 13. Zalaapáti (b): OMF ftn. 108—9 (7. k.). — DOLEZSALEK 153 (?); MkkCC (aa, ab); RÖMERC 158 (aa, ab), 191—2 (aa); RÉCSEY 64 (aa, ab), 66 (r.: aa), PRT VII. 220 (a), 442 (r.: aa); BKRK 355 (a); MRL 404 (aa).
Eltűntek. 1070—80 körül. Fehér márvány (Kollár). 18"x18"x4", 21"x21"x4" (MkkCC: aa, ab), 3'2"x2'3" (Kollár: a), 51x47,5 (Rómer: aa).

26. Domborműtöredék (18. kép)

Hosszabb oldalán álló téglatest. Hátral nyers, felül utólagos, másutt eredeti faragású. Elöl fent két egy-behurkolt kör hármas, egyforma tagú szalagból. Bennük egymással szemben álló, sima testű állatpár.

Jobbra Isten báránya, piros festésnyomokkal. Visszaforduló feje a hátából kinyúló keresztet éri. Balra griff. Sarlós ívű szárnyai felfelé és előre merednek, hasa alól felcsapott farka háromujjú palmettában végződik. Fent a körközben lógó fűrtfélé, a bal sarkon kidolgozatlan rész. Lent középen félpalmettá-pár, széles, téglalap alakú talpon. A talp fölött hasonló idomú gyűrűzés. A kéttágú félpalmetták közül hegyes ujj nő ki. Ezt a hurokig felnyúló, fordított Y alakú elem kereteli. A jobb félpalmettához levélke, a balhoz négy ujjpár füzérből álló növény tapad. Mellette a saroknál hasonló ujjú növény része. Hosszabb ujjpárfüzér húzódik a jobb körszéltől a félpalmettáig. Mész- és habarcsnyomok. Somogytúrról: BÉKEFI 116 (k.). — SZABÓ 351; GEREVICHa 164; CSÁNYI 38; BRTE 89; MMT¹ 45; BKM 166; MMT²⁻³ 47; ENTZb 37—42 (k.), 44—5, c 5—6, IV. t.; MMT⁴⁻⁵ 32; ÁK 175. ... 1100 körül. Sárgás homokkő. 41x68,5x16. Kör külső Ø 31—2.

27. Kapulábazat (18—19. kép)

Jobb oldali. Balra kapuzárhoz tartozó, elől—hátral sima kiugrás. Hátsó sarkán ajtólapnak való derékszögű bevágás. A kiugrás előtt lépcsősen két falsarok és közbülső oszlop négyzetes talplemezű, attikai tagozású lábazata, amelyet a felső sík peremén bevésés zárt. Ennek maradványai hosszúka falsarkokra utalnak. A talplemez felső részén gúlasoros sáv, az oszlopláb sarokgumós. A külső falsarokhoz jobbra merőlegesen rövid illesztési sík járul. Hátrább a kőtömb, oldalán részben nagyolva, kitüremlik. Somogytúr, ref. templom, támpillérből: BÉKEFI 116 —7 (k.). — SZABÓ 351; BRTE 89; BKM 166; GENTHON 297.

... 1200 körül. Szürkés homokkő. Kb. 28x92x86. Szár szé. elől lent 15, hátul 27,5, v. 14. Talplemez m. kb. 10, oldal h. 19—20, kiállítás a felső bevéséshez képest kb. 7. Párnatag m. kb. 6,5 (alsó), 3,5 (felső). Bevágás 4x6.

28. Díszített ivhomlok három darabja (9., 19. kép)

Vékony, hátul és részben kívül is faragott darabok. A homloksík és a keskeny, sima belső ívfelület között ferde sávban hatbordás szalagú motringfonat. 1. Bal alsó darab, elől lent a díszítés határát is jelző, vésett, vízszintes vonallal. Itt habarcsnyomok is. Fent törés. Kívül ferdén, tört vonalban egyenesre faragva. 2. Balra törés, jobbra talán nagyolás. A külső oldal balra rövid szakaszon ferde, egyenes, egyébként szabálytalan. 3. Balra sík, jobbra törés. Ferdén egyenesre faragott külső oldal. ... XII. század. Sötétszürke homokkő. Kb. 68x27x11, 65x24,5x10,5, 69x25,5x10 (1, 2, 3). Belső oldal v. 1,5—3. Díszített sáv szé. 12,5, fonat szé. kb. 10 (1—3). M. a vésett vonalig 3,5 (1). Ív rekonstruált belső Ø kb. 165.

29. Határkö (9., 20. kép)

Háromtört (balról: a—c.), egykor nagyjából téglalap alakú, vékony kő. Fent a sarkainál balra nagy, jobbra kisebb hiány. Alja végig csonka. Keskeny oldalain faragásnyomok csak fent és jobbra látszanak. Háta nyers. Elöl a durván megmunkált felület nagy részén 8 soros felirat: „H”Ib”..R”EGIS”I..AN”..c / TSIB,,I”b”..OCCVPARE”.....c / „N” ICOLAbO”·FILO”·VS”·NON”·c / [EM],”PT” ICIA”·EPT”·METACONFIRMANTe”c / „I”a „IA”·INPreSEncb,,I”·AOMPVD,,BANI”c / „PA” LATIN”·ICOMITIS”·LAVREncII”·PriSTALDus”c / „LO” NGus”·SYMEONHocSIG”b,,NV”·Mc,,LAPI”·aDISE stILLIVSTemPorIb,,S”c.

Az érthető rész magyarul: (István) királynak a ... magának elfoglalni... Vs fia Miklós(tól?) nem... (vásárolt?) és a határt megerősítve... Ompud bán (és?) nádor ispán Lőrinc jelenlétében Hosszú Simeon poroszló. Annak az időnek a kőjele ez.

Vörsről: Országos régészeti közgyűlés (1885. augusztus 3—6.). Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat Évkönyve 1879—1885. Bp., 1886, 47 (Lipp V.). — Hpl.: Két árpádkori fölíratos emlék. AÉ X—1890, 127—30 (k., r.); Kocztur É.: Somogy megye régészeti leletkatasztere. H. n., 1964, 159; Szabó I.: A középkori magyar falu. Bp., 1969, 114—5. (k.). ... 1162 után. Szürkés, mállékony homokkő. Kb. 75x136x15 (a—c). H. 35 (a), 65 (b), 71 (c). Betű m. 4—6.

30. Oszlopcsonk (10. kép)

Egyetlen ép, íves felületén szemben álló, felemelt mellső lábbal egymást érintő állatpár domborodik elő tagolatlanul. A jobb oldali épebb, farka emelt. A kő lent durván faragott, jobbra utólag elvésett lehet, másutt törött. Fent csaplyuk (?). A Szent György-hegyről: KBM ft. 4934. — Entz G.: Az esztergomi királyi kápolna oroszlános festménye. Esztergom évlapjai I. H. n., 1960, 8, IV. t. 65.327.1. XII. század (?). Bazalt. Kb. 32x27x16.

31. Oszlopcsonk (10. kép)

Az ép felületrész inkább lekerekített élű hasábra, mint hengerre emlékeztet. A díszítésből a törzs nyolcadaiban váltakozva fel- és lefelé húzóódon érintkező kétbordás szalagok egymáson átfont, ellentétes helyzetű hurkai látszanak. A hegymagasi r. k. templomtól: KBM Dornyay-lk. 15. 43.6. („Oszlopfaj töredék, szalagfonatos”). ... XII. század (?). Bazalt. Kb. 45x40x36.

32. Kötélfonatos tagozat töredékei (10. kép)

A dísz valamennyin változó irányú szálkőtegek alkotják. Íves: 1, egyenes: 2—4. 1. Minden oldalán faragva, kívül görbe. Elöl kétlépcsős peremek, amelyek közül a kötél dísz alig emelkedik ki. Balra sík, jobbra a perem mellett kifelé ferdén kissé bevágódó sáv. 2—4. A dísz faragott oldalak közül kiemelkedő henger tagon. Hátul törés. 2. Végződés: fent a sarkokon egy-egy átlósan előrenyúló fejféle. A dísz mellett balra két-, jobbra háromlépcsős tagolás. Lent törés. 3—4. Lépcsős tagolás nincs, illetve csak az egyik oldalon van egyszerű bevágás. Törött végek. A Szent György-hegyről: KBM ft. 4934—6. 65.327.2—5. XII. század (?). Világosszürke mészkő (1), bazalt (2—4). Kb. 35x10x10, 26x12x23, 35x10x21,5, 31,5x10x20, kötél dísz szé. 4,5, 6, 8,5, 7,5 (1, 2, 3, 4). Belső húr h. 27,5 (1). Fejfélék m. 9,5 (2).

33. Három bordanyaláb (10., 19. kép)

Boltzatindítás körétege, egyforma szélességű, tagolatlan, szétváló szalagbordákkal. A harántborda meredekebb ívű, mint az egymással 57°-os szöveget bezáró átlósak. Lent vízszintes, egységes, fent ferde, megoszló illesztési felület, hátul törés. ... XIII. század első fele. Sárgás mészkő. Kb. 19x40x17. Borda szé. 12—3, m. elől 13—4.

34. Oszloplábazat (10., 19. kép)

Négyzetes talplemezen érintő körbe íródó, vaskos párnatag, egyszerű sarokgumókkal. E tagot a fölette levő magas horonytól kis, függőleges lemez választja el. Fent törött szélek, rongált felület. ... XII. század. Szürkés homokkő. Kb. 16x18,5x18,5. Talplemez, párnatag m. 3, 4,5. Felső Ø kb. 12,5.

35. Pillérfőtöredék (18—19. kép)

Hosszúak, alul, felül vízszintes, elől és keskeny oldalain felfelé szélesedő, hátul két síkban függőleges, jobbfelé keskenyebb, e végén törött tömb. Elöl és balra díszítés, rongált alsó pálca és zárólemez között. Alul pillérsíkokat jelző bevésés a pálca mögött. Fölötte a sarkon csavart törzs nyoma, kétfelé hullámos felület: egybefüggő, homorú levéltövek, amelyekből a szárok a domborulatoknál hajlatosan válnak szét. Háromtagú levelek. Calkos végű tagok, a fölsők visszahajlók. A sarok csonka levele és kétfelé minden második csaknem a lemezig ér fel, a többi rövidebb. Ezeket a szár, azokon a felső tag megnyúlt. A ferde oldalsó tagok rányúlhatnak a szomszédos levelek alsó, illetve felső részére. Három kisebb levél fölött egy-egy eltérő típusú emberfej, a saroknál jobbra ennek helyén hengeres, peremgyűrűs száron karéjaival egymás felé forduló, domború félpalmettapár. Balra hátul letört fej (?) nyoma.

Taliándörög, déli falurész, háztól: Éri István. — KOPPÁNYa 107; ÁK 260.

...1225 tája után. Vörös homokkő. 28x77x40. Fent bal rész h. 47, v. jobbra 34,5. Lent h. elől 60,5, balra 28,5. Kiállítás a pillérsíkok elé kb. 12.

36. Kapuzattöredékek (11., 19. kép)

Kapubélet lábazata (1), fejezete (2), függőleges elemei (3—6) és ívdarabja (7). A homloksíkhöz csatlakozó egyik oldal nyers, a többi faragott. 3—7. Azonos tagozás. Három egyforma és egy vékonyabb félhengertag sorakozik hátrafelé. Érintősíkjuk egységes, a homlokoldalra merőleges. 1—2. Jobb oldali elemek, a többinek megfelelő részletekkel. Tagolatlan talp- és zárólemez, a homlokoldali folytató és erre merőleges síkkal. Tagolás. 1. Egymást érintő lábazatok, nagyobb alsó és kisebb, lemezzel elválasztott felső gyűrű között hengeresre formált horonnyal. 2. A lezárás alatt egyenes tagok: pálca, visszazugró lemez. Ez alatt fordított csonkakúpra emlékeztető, sima, fent összeérő fejezetek, vékony, íves peremtaggal zárva. Lent hullámos vanalú, rongált, hurkás nyaktag. Fent a hátsó fejezetsarkon kiugró, gumós forma, az elülsőn ilyenre utaló törés.

Badacsony, a Kisfaludy út építései fellelve: BOGYAYc 509—10. — Hivatalos kiszállások, tanulmányutak. BMKÉ 1943,1 15—6 (Dornyay B.); BKM 24; GENTHON 18: KOPPÁNYa 86; MRT 29; KOPPÁNYb 229; ÁKk 4. sz.

...XIII. század. Szürkés mészkő. Kb. 18x31,5, 26,5x37, 31x24, 20x23,5, 22,5x19, 20x29, 32x33,5 (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7), v. 42—3 (1—7). Oszlop fő m. (peremtagokkal) kb. 17,5, talp- és zárólemez m. 6,5, 3,5, féloszlop v. 10—10,5, 5. Ív rekonstruált belső Ø kb. 145.

37. Krisztus-dombormű (11. kép)

Álló téglatestből kiemelkedő, helyenként roncsolt formák. A jobb alsó saroktól vízszintesen, ág-bogasan kiinduló és középtől kissé balra hurkásan felemelkedő szőlőtöke. Fent egy függélyes és két átlós főág. Ezeket több, lent két rövid mellékág. Az indákon nagy fürtök és vájatolt, néhol ujjazott palmettákra emlékeztető levelek. Krisztus mintegy a tőkére felfeszítve, de a függélyes és a bal főágtól kissé közép felé, egyenes törzsszel, könyökben—térdben enyhén hajló tagokkal, begömbülő ujjakkal, jobbja felé billenő, töviskoronás, szakállas-bajuszos, hosszú hajú fejével, bal csipőjénél kilebbenő ágyékkötővel jelenik meg. Festés: vörös alap, barna haj és indák, zöld levelek, pirosas (?) fürtök. Oldalt nagyolás, hátul durva megmunkálás, habarcsnyomok.

V 54. k.

...1500 körül. Sárgás, finomszemcsés homokkő. 49x39,5x15,5. Relief v. 3,5—4. Alak m. 31, szé. 24.

38. Szőlőinda-dombormű (18. kép)

Vékony, fekvő, sérült sarkú téglalapon kiemelkedő növényi dísz. Fekvő 8-as alakú, vaskos indapár, leágazó, vékony szárrakkal és kacsokkal. A két fél egyező, de az egyiket sokszoros (legfőleg szürkés) meszelés. Fentről egy-egy nagy fürt lóg, tövével oldalra nyúló mellékszáron három bogó (a méssz alatt letörve). A fürtök mellett két-két vájatos, csillagszerű levél, a balfelől emelkedő, a másik lehajló szárral. Fent balra és lent jobbra az indán két-két hurkos kacs. Kétfelé a minta folytatódott. Hátul habarcs-, fent vakolatnyomok.

...XIV. század (?). Világosszürke műkő. 22,5x48,5x5,5. Relief v. kb. 3,5.

39. Harangtöredék (11—12., 20. kép)

Több, mint a fele hiányzik. Olvadt, zúzott szélek. A domborúan kiszélesedő talprészt kiálló tag választja el a felfelé homorúan szűkülő palásttól. A vállon feliratos sáv, lent, fent két-két kiálló taggal határolva. Fölötte domború sáv, amelyből a kúpos tető egyszerű lépcsővel emelkedett ki. A rozettával kezdődő, minuszkulás felirat „xpistus rex venit in pace.” deus homo factus „est 1509” volt (Krisztus király eljön békével, az Isten emberré tétetett). A homo szó alatt kiemelkedő, domborműves medaillon, rajta Angyal üdvözlés. Mária közepén, visszafordulva térdel a balfelől, átlósan ábrázolt imapulnával, hasonló nézetű, számárhátives, aprólékosan díszített baldachin alatt. Jobbról kisebb, térdelő angyal fordul feléje, kezében, a baldachinszél alatt, függőleges pálca, rétekeredő írásszalaggal. Az elpusztult részen Szt. György-ábrázolás volt.

Keszthely, pusztatorony, a Balatonból, Berény felől: RÓMERA III, 53—5 (1861, r.). Keszthely, új templomtorony, a fenéki partoktól: Lipp V.: A keszthelyi sírmezők. Bp., 1884, 2. — BONTZ 220; GERECZE 1032; BKRK 241; Madarassy L.: Keszthelyi harangok. Balatoni Kurír 1939. ápr. 6., 3; K1 34; MRT 80; KOPPÁNYb 223; PATAY 6. 25 (r.) 43, 51, 13. k. 65.241.1. 1509. Bronz. Kb. 59,5x58x38. Betű m. 2,5, Medaillon Ø 6,5.

40. Keresztelőmedence (13., 20. kép)

Kívül fent nyolcszögű, függőleges peremsáv, alatta ferde síkú szűkület, felváltva négy- és háromszögű mezőkkel. A négyszögűek simák, a többi egyszerű, lefelé homorodó és egyre elállóbb, sérült talpú címerpajzs díszíti. Négyzetes alsó sík, sarkai a pajzs talpak mögött. Egy pajzs üres, a jobbra következő rátétnek ható, fordított S alakhoz hasonlóan hajló, tekeredő végű, évszamos írásszalag van, a harmadikon négy pólya közbülső bevágásokkal, a negyediket kiálló kettős kereszt. Az írásszalagon, egyszerűen vésvé, szegélyvonalpár és arab számok: 1465. A belső peremszél kerek, derékszögűen bevágott. Megfelelő méretű, leágazó bevágás a kereszt tengelye fölött a külső peremszél felé. Kívül, kissé lejjebb, egykor kiálló vas csonkja. A tülös sarkoknál a külső peremszél egy-egy ferde bevágás. A medence oldala csaknem függőleges, alja szöglettel csatlakozó, homorú. Részben kimeszelve. Kívül a szűkületen utólagos beépítésre valló habarcsnyomok.

Keszthely, kastély, kapualj, a helyi és a szalkszentmártoni határból eredő kövek között: Magyar Akadémiai Értesítő VIII—1848, 53 (Walther I.). — Ipolyi A.: Régi magyar keresztutak és Magyarország címerének monumentális használata. Archeológiai Közlemények II. Pest, 1861, 180, 182, 185—6 (r.); GERECZE 1032; BÉKEFI 149; MRT 94; V; KOPPÁNYb 227. ...1465. Szürkésbarna homokkő. 36x52x52. Alsó sík

24,5x24,5. Medence \varnothing 40,5, m. 13,5. Peremsáv m. 10. Nyolcszögoldal h. 20,5—22.

41. Keresztboltozati zárókő (18—19. kép)

Hengeres, csonka tetejű, négy egymással nem derékszöget bezáró borda kiálló kezdetének nyomaival és oldalt körbefutó tagozataik maradékával. Az oldalsó bordatagok: keskeny rézspár és szélesebb, közbülső horony. A hengertest lefelé kissé túlnyúlt a bordák orrlemezein. A homloktárcsán, a peremtől kissé beljebb, hurkatagos gyűrű és ezzel egybeolvadó, beírt háromkaréj. Középen kiemelkedő, tetejével karéjközi csúcsot metsző, legalább két mínuszulat (talán f és b vagy o) egyesítő jel. Utólagos beépítésből eredő habarcsnyomok.

Keszthely, volt ferences templom, szentély, barokk oltáralapozás (ásatás, 1982): Vándor László.

...1400 körül. Világosszürke homokkő. Kb. 22,5x35,5x35,5. Alsó túlnyúlás 6, ebből relief 1,5. Tárcsa \varnothing 28,5. Hurkatagos gyűrű külső, belső \varnothing 26,5, 23,5. Jel m. 20, szé. 10,5. Borda szé. kb. 13—4. Homloklemez, alsó rézsú, horony szé. 3,5, 4, 7,5.

42. Két karéjos kerettörődék (14., 19. kép)

Elöl, hátul párhuzamos sík. Egy oldal tagolt: rézsús körív mögött, további párhuzamos síkkal és erre merőleges felületekkel, vastagabb, beírt félkaréjpár. Az ívszéleknél jobbra illesztési sík, balra törés. 1. Kisebb. Majdnem ép félkaréjok, törött túlsó oldal, csonka rézsú és elülső sík. 2. Nagyobb, épebb. A félkaréjok benyúló része letört. A túloldalalon L alakban nagy bevágás, nyilván csatlakozó faragott kő számára. Elöl, az ívszélekhez közel, egy-egy lyuk egykori vasrácsra utalhat.

...XIII—XV. század. Szürkés homokkő. Kb. 24x27x17, 42,5x43x16,5 (1, 2). Karéj v. 10—1, rézsú szé. 8—9. Félkaréj hur kb. 16. Rézsús ív rekonstruált belső \varnothing kb. 60—70.

43. Két ablakkerettörődék (14., 19. kép)

Elöl, hátul párhuzamos, belül merőleges sík. Tagozás előlről az oldalsóig: rézsú, kis lemez, horony. Hátul derékszögű sarokbevágás. 1. Jobb alsó szárkő, hasábos, ép végű. Lent tagozatlan. Hátrafelé emelkedő rézsúre metsződő tagozás, az oldalsókra merőleges lemezzel. Végigfutó bevágás. Fent elől és balra meredek törés. 2. Szemöldökkő bal fele. Végin és felül törött. Ferde lemez. A sarkon, a rézsú fordulásánál szabálytalan összemetsződés. Hátul bevágás csak a horonyfordulattól jobbra. Jobbra a törésen hosszú, ferde csapolásnyom.

...1400 körül (?). Barnásszürke homokkő. 67x31x21,5, 25x43,5x22 (1, 2). Tagozás szé. elől 13,5, oldalt 12. Tagozatlan rész m. 19 (1).

44. Mérműves ablak kerettörődéke (14. kép)

Elöl, hátul, kívül talán nagyolt, végein és belül jól faragott. Belül kétfelől egyforma tagozás: ferde, meredek bélletsík, kis lemez, horony. A hornyok mérete eltérő: köztük egyfelől a lemezekre merőleges, keskeny sáv, másfelől derékszögű bevágás van. Az egyik végen be- és kifelé csaplyuk, a síkon elhelyezőjelek. Túlfelől sérült tagozás, csaplyukkal.

...XV. század (?). Szürke homokkő. Kb. 62x23x32. Hornyos rész v. 16.

45. Ajtószemöldök gyámos idomú vége (14., 19. kép)

Elöl, hátul párhuzamos, alul merőleges sík. Balra és felül durva idomítás. Jobbra fent törés, lent körívek: elől rézsú, mögötte a fő síkokra merőleges, széles felület. A negyedköríves rézsú elülső élét fent rövid függőleges metszi. A két élhez a metszés alatt és jobbra rézspár járul. A lenyúló, csonka végű forma

a rézsúívból válik ki. A függőleges élhez fent jobbra vízszintes kapcsolódik, amelyet ferde sík kísér. Ez a rézsúív elülső éle fölöttivel és a függőleges melletti háromszöggel együtt gúlás bevágást alkot. A metszéstől jobbra nyúló rézspárú formát függőleges felületcsonk zárja. Az ív fölött karcolt sarokszerkesztési nyomok.

...1500 körül. Barnásszürke homokkő. Kb. 51x50x23,5. Tagolt rész m. 31, ebből a metszés fölött 5,5. Rézsúív szé. 7,5.

46. Mérműtörődék (14. kép)

Két alig összeilleszthető darabból egybeépítve. Elöl, hátul párhuzamos síkon homorú oldalú, hosszukás ív négyzöggé kiegészíthető, keskeny felületsávok. Rézsúsen kimélyített közükben trapézos és háromszöges felületek. Külső szélüket elől, hátul eltérő szélességű hornyok kísérik, derékszögű bevágásokkal, illetve az alapsíkokra merőleges felületsávokkal kapcsolatban. A négyzög két szomszédos íve egy karéjos kőrácsidomhoz tartozott. A hosszabb ív végénél csúcs sejtethető. Itt a sík felület szélesebb, egyik fele a csatlakozó harmadik ívvel együtt más karéjos kőrácsidom része volt. A negyedik ív, amelyből csak kis csonk maradt a túlsó részen, bizonyára érintkezett szomszédjaival. A két karéjközi ornyúlványnál keskeny, az ívvégeknél széles törés.

Salföld, kolostorrom: Sági Károly.

...XV. század (?). Szürkésbarna homokkő. Kb. 33x40x15.

47. Hálóboltozati zárókő (19. kép)

Hengeres, lyukas középu test, amelyen az egykor hat kinyúló, kétfelől horonypárral ellátott bordakezdet tagolása kívül-belül körbefut. Az alsó horony kisebb a felsőnél. A borda-orrlemezek a zárókő megfelelő alsó, gyűrűs felületsávjával egybefüggnek. Felül törött sík, oldalt sérülések, két bordakezdet hiányzik. A többi illesztési sík zárja, amelyen a tengelyt bekarcolás jelzi. A meglévő bordakezdetek középső köze kisebb a szélsőknél.

...XV. század utolsó harmada. Kb. 23x33,5x30,5. Bordaköz szé. fent 2,5, 4. Alsó gyűrű \varnothing kb. 15,5, 22. Lyuk \varnothing 6,5.

48. Ablakkeret-törődékek (19. kép)

Bal alsó szárkő (1), osztódarabok függőleges (2—3) és vízszintes (4) helyzetből. 1. Elöl, hátul, jobbra sík, fent törött, balra nyers (?). Lent tagozatlan. Tagozatai előlről befelé: kis rézsú, nagy derékszögű bevágás, hátrametszésből induló kima, kisebb derékszögű bevágás. Mindezek lent vízszintesbe fordulva végződnek. A kimát jobbra saját beforduló idoma zárja. Hátul derékszögű sarokbevágás fut végig. 2—4. Elöl keskeny középső síktól kétfelé a szártagozás kimás része. Kétoldal, hátul sík. 2—3. Hátul mindkét sarkon végigfutó, derékszögű bevágás. 2. Sík végek. 3. Egyik vége törött, e tájon eleje is sérült. 4. Hátsó bevágás nincs. Elöl zúzott, egyik vége törött. A másikonál elől nagy derékszögű bevágás a tagozáson túli síkig. A hátsó nyúlvány nyilván a keretszárba ágyazódott.

Keszthely, Kossuth u. 70., házépítéskor fellelve: K1 32 („kő ajtókeretek”). — K2 26; MRT 90; KOPPÁNYC 201, 203 (r.: 1—2).

...1512—3 (?). Sárgás, szürkés homokkő. Kb. 68x28,5x23,5, 42,5x16,5x19, 45x16,5x19,5, 16x20,5x15,5 (1, 2, 3, 4). Tagozott rész v. 8 (1), 4,5 (2—4). Tagozatlan rész m. 20,5 (1). Hátsó bevágás szé. 4,5—5 (1—3). Nyúlvány v. 9 (4).

49. Szemöldökfríz két törődéke (15., 20. kép)

Fekvő hasáb alakú tömbök. Elöl síkból kiemelkedő

díszek, alul, felül és részben hátul nagyolás. Három végen utólagos faragás nyomai. Az egyik bal vég ép (a). Itt a szélen átlós, egymást keresztező serleppár, gyümölcsökkel megrakva. Hasuknál törés. Alakjuk innen kétfelé szűkül, majd végeikig homorúan tágul. A bal nyak hosszában barázdált. A kő jobb szélén rátétszerű, szabálytalan körvonalú, feliratos mező kezdete, amelyből oldalt középen balra kigyózó szalag indul ki. Ez a jobb vázatalpnál kettébomolva végződik. A másik kővön (b) a feliratos mező hossz- tengelyesen kissé homorodó folytatása. Ennek tagolt, sérült szegélyén eltérő idomú, egymást többnyire nem érintő, íves öblök. A három feliratsorból a középső végig roncsolt. A szöveg és hiányai: ...^aNOMEN DOMINI^b...../B·^a.....^b...../M·^a·XXXX VIII·ANnO^b... Vagyis: ... (Az) Úr neve... 149. év... Meszelésnyomok, a serleppár törésén is (a).

...1549 (?), utóbb szétvésvé. Szünke homokkő. 23x48x21, 23x46x24 (a, b). H. a feliratos mezőtől balra 35 (a). Betű m. 2,5—3.

50. Koriátpillér (?) végződése (15. kép)

Lapos négyzethasáb. Alul, hátul törött, másutt rongált, de finom faragású. Fent elől és kétoldalt kis részsű. Alatta függőleges síkok, az elülsőn kiemelkedő díszek. Ballusztárszerű, hosszában csavarodóan barázdált, középen szalaggal átkötött idomból kiterjesztett szárny pár nő ki. A barázdált idom és a szárnyak közül kétfelé villám cikázik elő. A szalag felfelé hurkot vet. Ezen és a sima, peremes szárnytollak tövének recézés. Habarcsnyom nincs.

...XVI. század (?). Szünke homokkő. Kb. 14x30x30. Rézsű m. 1,5.

51. Konzol (?) töredéke (15. kép)

Ballusztárszerű, törött hátú végződés. Középen egyszerű bevágás, a végeken volutányok. Rezipből: KBM régészeti lk. — MRT 131. 65.296.1. XVI. század. Vöröses homokkő. Kb. 6,5x14,5x7,5.

52. Pillérdarab

Alul-felül sík. Közel négyzetes alapú lábazati rész. Ennek éleitől átlós, háromszöges, enyhén homorú, fent visszaugrással elhatárolt felületek vezetnek át a nyolcszögű, sima törzshöz.

...XV—XVI. század (?). Szürkés homokkő. 54x25x23,5. Lábazati rész m. 15.

53. Kőtábla építési felirattal (16., 20. kép)

Álló téglatest. Elöl sík, négyoldalt keskeny, kapcsolódó sávban faragott, hátrább nyers. A síkon vésetek. Vonalkeret sarok- és középső oldaldíszekkel. A mezőben ügyetlen elosztású szöveg fölött és alatt széles dísz. Alapjuk hasonló, szimmetrikus helyzetű indapár, amelynek tükörképes, érintkező tagjai csigás végűek és középső töréstől kétfelé ellentétes hajlásúak. A szélső, erősebb ívekhez két-két, az elnyúlóbb belsőkhöz a felső diszen egy-egy ujjazott levélke tapad. Az érintkezésből közép felé nyelvecske, kifelé fent ötkaréjos, vonalkeretes, a belső indarészekhez simuló szélű kagylódísz, lent öt háromujjú elemre oszló akantuszlevél bomlik ki. A mező felé legyezőszerűen tá-

guló sarokdíszeket a vonalkeret öt-öt karéjuknál, belül kíséri. Az oldaldíszeket a peremsávból betüremelő csigás elem pár és középső, hármassal levélke alkotja. Tövéükön nyelvecske, oldalt domborúan is kidolgozva. A többi nyelvecskén és a leveleken belső tagoló vonalak. A felső leveleken csepp alakú betétek is vannak. Az indákon hullámos harántvonalak. A sarkokon és a kagylón a dísz felülettagolói keskeny, sima sávokon belüli durvított tükrök. A kagylódísz szélein két ilyen, különváltan, az indaöblökhöz idomul. A kronosztikonos felirat 9 sora: NOBILIS DOMINUS CHRISTO, PHORUS FESTETICS, S:uae R:egiae MAiesTaTIS/ CONSILIARIUS, & E:xcelsae SEPTEMV, RALIS TABULAE ASSESSOR, SIBI, SUISQVE/ FIERI FECIT/ ANNO/ QVO OPE GENTIS SVAE VNGARAE/ REGINA MARIA THERESIA GALLIAE/ VICTRIX EVADIT. Azaz a nemes úr, Festetics Kristóf, ő királyi felsége tanácsosa és a magas hétszemélyes tábla ülnöke, magának és övéinek készíttette (azon) évben, amelyből magyar hada segítségével Mária Terézia királynő Gallia legyőzőjeként lábalt ki. Keszthely, Újmajor táji volt malomból: Sági Károly. ...1743. Sárgásszürke homokkő. Kb. 110x94x16. Kerektelt mező 104x88,5. Felirat m. 45,5. Betű m. 2,5, 4.

54. Keresztelődönce (17. kép)

Darabjai: talp (1), törzs (2), tál (3). A törzsen lent, fent hasábos csapnyúlvány, amely a talp-, illetve tálközépen lévő lyukba illeszkedik. 1. Lapos négyzethasáb. Felül a szabadon álló részek kifelé enyhén lejtettek. 2. Négyzetes alapú, tagolt. A szélesebb tagok egyik sarkán nagy derékszögű bevágás. Alsó rész: talplemez, fölötté kis visszaugrás és bukószima. Középrész: kehelyszerű, levéldíszes kiszélesedés, fent gömbsoros visszaugrással zárva. Sima, lándzsahegy alakú levelek, közeikben fent hasonló mögülik kilátzó végei. Felső rész: nagy homorlatból kinövő, hosszúkás hasáb, fent pálcátagos zárás, négyoldalt sima szegélyek és durvított tükrök. 3. Kerek, kívül az alsó részen íves nyúlvánnyal bővülő, feljebb a megfelelő szakaszon kissé horpadt vonalú. Lapos, gömbölyű alsó rész. A kerek tálrészen domború, egymást érintő, perem alatt ívesen végződő gerezdek. A nyúlványon lapos, különváltan kiálló, felfelé szétartó, peremig érő bordák. A felső rész hengeres. Lent visszaugró, függőleges felületsáv, kis felső kihajlással zárva. E fölött kis, függőleges lemez. A kiugró peremtag lent éles, e fölött domború, fölül sík, belső szélén derékszögűen bevágott. Homorúan mélyülő, lapos medence. Alját vízszintes furat köti össze a nyúlvány sekély mélyedésével.

Adta „Boér Mihályné néhai Nagy István (Debrecen)”, előbb Keszthely, plébániatemplom: KBM Dornyay-lk. 6.41.1. („1 db”). — Dornyay B.: A Balatoni- és Állami Darnay Múzeum, Keszthely gyarapodása 1941-ben. BMKE 1942, 1. 12.

... 1800 felé. Szürkés homokkő. Kb. 125x70x83 (1—3). Kb. 20x54x54, 80x34x34, 25x70x83 (1, 2, 3). Talprész, középrész, zárópálca m., hasábos szakasz szé. 16, 24, 3, 18,5 (2). Bevágás 12,5x6 (2). Medence Ø, m., peremrész m. 60—62,5, 16,5, 9,5 (3). Nyúlvány szé. kb. 31 (3).

Jelek, rövidítések

1. Egyes szavak, megjelölések

(Közhasználatú rövidítések — 1., pl., stb. — nincsenek feloldva.) Ø: átmérő; C.: Comitatus (megye); cs.: csomó; fej.: fejezet (caput); ft.: fényképtár; ftn.: fényképtár, negatív; h.: hosszúság; j.: jegyzet; k.: kép; lk.: leltárkönyv; lt.: levéltár; m.: magasság; r.: rajz; rp: reprint; r v: recto, verso (kéziratlapon eleje, visszája); sz.: szám; szé.: szélesség; t.: tábla; tvt.: tervtár; v.: vastagság.

2. A katalógushoz

a) Jelölések a feliratközlésekben
 „” kiegészítés előző forrásból
 [] biztos vagy valószínű kiegészítés
 / · a sorvég, sarok; szóközi jel; kötőre-
 dék vége
 ... olvashatatlan rész, egyéb hiány
 ABCDE bizonytalan olvasat
 AbcdE feloldott rövidítés
 abcde ua.
 AbcdE bizonytalanul feloldható rövidítés

b) A leírást követő adatok közlési módja
 Sorrend Ahol van, a fő származási adat (szóbeli közlés, dokumentum, egy vagy több irodalmi említés), valamint, ettől — jellel elválasztva, a (további) publikáció(k) rövidítése (címe) áll az élen. Külön bekezdésben a többi adat: leltári sz. (KBM nincs kiírva) vagy „eltűnt” megjegyzés; kor; anyag; fő- és rész-méretetek. A főméretetek sorrendje: m., szé., v., a kiállítási elhelyezésnek megfelelően. Az ivdaraboknál a m. helyén az iv mentén mért h. áll. Mértékegységek. Láb', hüvelyk", a többi adat cm-ben értendő.

3. Intézmények

KBM Keszthelyi Balatoni Múzeum
 MNM Magyar Nemzeti Múzeum
 OL Magyar Országos Levéltár
 OMF Országos Műemléki Felügyelőség
 4. Kéziratok, levéltári állagok és gyűjtemények
 B OL Bathyány lt.
 CP OL MKA Conscriptioes portarum (filmről)
 CV Veszprém, püspöki lt., Visitaciones canonicae (OL filmről)
 DL OL középkori oklevélgyűjtemény
 E R—37 OL herceg Eszterházy lt. Repositorium 37.
 F OL Festetics lt.
 Fcs OL F Festetics család
 GP OL F Gersei Pethő család
 GP M OL F GP Miscellanea (162. cs.)
 GP Z OL F GP C. Zaladiensis
 GyKOL Győr, 1. sz. területi lt., Győri káptalan országos lt. (OL filmről)
 KB—6 OL F Központi birtokigazgatás 6. doboz
 KT OL Térképtár Kataszteri térképek
 MKA OL Magyar Kamara Archivuma
 RÓMERA OMF Könyvtár, R. F. jegyzőkönyvei Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, fol. Hung. 1111/1., R. F. iratai
 RÓMERC OMF Könyvtár, R. F. kéziratai zalai műemlékekről (175—80: Hencz A. zalavári ásatási jelentése, 1881 = RÓMERA 146—7)
 Sz—1 OL F Számadások 1. cs.

SzK OL F Vegyes iratok VII.: a szombathelyi káptalan átíratos könyve, 1816
 T—1 OL Tallián lt. 1. cs.

5. Nyomtatványok

a) Tanulmánygyűjtemények (folyóirat, évkönyv stb.)
 AAH Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
 AÉ Archaeologiai Értesítő
 AH Ars Hungarica
 AHA Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae
 ARegia Alba Regia, Székesfehérvár
 BMKE Balatoni Múzeum Keszthelyi Értesítője
 DuSz Dunántúli Szemle
 ÉÉ Építés-Építészettudomány
 ESR Études Slaves et Roumaines
 FA Folia Archaeologica, Bp. (MNM)
 FKCA Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie
 Művészettörténeti Értesítő
 Magyar Művészet
 Műemlékvédelem
 Művészet Zsigmond király korában. 1387—1437. I. Bp., 1987
 SF Südostforschungen
 SomMK Somogyi múzeumok közleményei, Kaposvár
 TT Történelmi Tár
 VMMK A Veszprém megyei múzeumok közleményei, Veszprém
 ZGy Zalai Gyűjtemény, Zalaegerszeg

b) Önállóan idézett munkák (cikkek, könyvek, sorozatok)

ÁK Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus. Bp.—Székesfehérvár, 1978
 ÁKk Kiegészítések és pótlások az Árpád-kori kőfaragványok c. kiállítási katalógushoz (az előbbi melléklete)
 ÁKO Szentpétery I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Bp., 1923
 BÉKEFI B. R.: A Balaton környékének egyháza és várai a középkorban. Bp., 1907
 BKM Entz G.—Gerő L.: A Balaton környék műemlékei. Bp., 1958
 BKRK Balaton és környéke részletes kalauza. Szerk. Dornay B.—Vigyázó I. Bp., 1934
 BRTE Radnóti A.—Gerő L.: A Balaton régészeti és történeti emlékei. H. n., 1952
 BOGYAYA B. T.: Szent István korabeli oltár töredéke Zalavárról a Vasvármegyei Múzeumban. DuSz VIII—1941, 88—93.
 BOGYAYB B. T.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna. Szombathely, 1943
 BOGYAYc B. T.: Badacsonyi egyházai a középkorban. Balatoni Szemle III—1944, 508—10.
 BOGYAYd T. B.: Izkopavanja v Zalavaru in njihova zgodovinska razloga. Zbornik za umetnostno zgodovino II—1952, 211—47.

- BOGYAYe T. B.: Die kunst- und kirchengeschichtliche Bedeutung der Ausgrabungen von Mosapurc—Zalavár. FKCA I, 2. Baden-Baden, 1954, 131—45.
- BOGYAYf T. B.: Mosapurc und Zalavár. SF XIV—1955, 349—405.
- BOGYAYg T. B.: Zum Problem der Flechtwerksteine. FKCA III. Wiesbaden, 1957, 262—76.
- BOGYAYh Bücher- und Zeitschriftenrundschau. SF XXIV—1965 (T. B.: 298—301)
- BOGYAYi T. B.: Über den Stuhlweissenburger Sarkophag des hl. Stephan. Ungarn—Jahrbuch 4, 1972. Mainz, 1973, 9—26.
- BONTZ B. J.: Keszthely város monográfiája. Keszthely, 1896
- CBC H. Wolfram: Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Wien—Köln—Graz, 1979 (a 6—14. forrásfej. magyarul: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk. Gyórfy Gy. Bp., 1972², 196—203)
- CD G. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I—XI. Buda, 1829—44
- CSÁNYI Cs. K.: Bizánci elemek az Árpád-kori magyar építészetben. Magyar Tudományos Akadémia II. társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei. 3. Muzeológiai sorozat. II, 1. Művészettörténet. Bp., 1951
- CSEMEGI Cs. J.: Keszthely egykori ferences templomának építéstörténete. DuSz VIII—1941, 50—65, 136—44, 195—203.
- DERCSÉNYIa D. D.: Középkori kőemlékeink védelme. MMűv XIII—1937, 324—8.
- DERCSÉNYIb D. D.: Az Árpád-kori magyar művészet problémái. Antiquitas Hungarica I—1947, 84—91.
- DERCSÉNYIc D. D.: L'église de Pribina à Zalavár. ESR I—1948, 85—100.
- DERCSÉNYId D. D.: Vorromanische Kirchentypen in Ungarn. AHA XX—1974, 1—12.
- DOLEZSALEK D. A.: Az első keresztény egyház' romai Szalavárott. Honderű V—1847, 1. 153—4.
- ENGEL E. P.: Zsigmond bárói: rövid életrajzok. MZsKK 405—58.
- ENTZa E. G.: A gyulafehérvári székesegyház. Bp., 1958
- ENTZb G. E.: Un chantier du XIe siècle à Zalavár. Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts 24. Bp., 1964, 17—46 (magyarul uo. 109—24).
- ENTZc G. E.: L'architecture et la sculpture hongroises à l'époque romane dans leurs rapports avec l'Europe. Cahiers de civilisation médiévale IX—1966, 1—11.
- ENTZd G. E.: Neuere Beiträge zur spätgotischen Holzplastik im mittelalterlichen Ungarn. AHA XVIII—1972, 251—6.
- FEHÉRa F. G.: Zalavári ásatások (1951—1952). AÉ 80—1953, 31—52.
- FEHÉRb G. F.: Les fouilles de Zalavár (1951—1953). AAH IV—1954, 201—62.
- FEUERNÉ F. Tóth R.: Reneszánsz építészet Magyarországon. H. n., 1977
- GENTHON G. I.: Magyarország művészeti emlékei. I. Bp., 1959
- GERECZE G. P.: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Magyarország műemlékei. Szerk. Forster Gy. II. Bp., 1906
- GEREVICHa G. T.: Magyarország románkori emlékei. H. n., 1938
- GEREVICHb G. T.: Magyarországi művészet Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk. Serédi J. III. Bp., 1938, 83—110.
- GEREVICHc L. G.: Die Anfänge der Bauornamentik in Ungarn. Kolloquium über spätantike und frühmittelalterliche Skulptur. 3. Vortragstexte 1972. Mainz, 1974, 149—58.
- GEREVICHd G. L.: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre, 1984
- GYÓRFFY Gy. Gy.: István király és kora. Bp., 1977
- HAMPELa H. J.: Keresztény emlékek a régibb középkorból. AÉ 14—1894, 23—53.
- HAMPELb H. J.: A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. II. Bp., 1897
- HAMPELc J. H.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I—III. Braunschweig, 1905
- HENSZLMANN H. I.: A székes-kehérvári ásatások eredménye. Pest, 1864
- HO Nagy I.—Paur I.—Stummer (Ipolyi) A.—Ráth K.—Véghely D.: Hazai okmánytár. I—VIII. Győr—Bp., 1865—91
- HOLUB H. J.: Zala megye története a középkorban. I. Pécs, 1929
- HORVAT A. H.: Über die Steinskulptur in Kontinentalkroatien. ARegia 17, 1979, 173—83.
- IVÁNYI I. B.: A balatonhídvégi átkelő a török időkben. A Göcseji Múzeum jubileumi évkönyve 1950—1960. Zalaegerszeg, 1960, 161—79.
- K1 Sági K.—Iványi B.—Péczy P.—Csilki L.: Keszthely. H. és é. n.
- K2 Koppány T.—Péczy P.—Sági K.: Keszthely. Bp., 1962
- KISS Á. K.: Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn. Bp., 1987
- KK Dercsényi D.—Cs. Gárdonyi K.—Mezey L.—(ford.) Geréb L.: Képes Krónika. Bp., 1964 (szövegkötet hasonmás kiadáshoz)
- KOLLÁR J. K.: Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko se zvlátním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841. Pest, 1843 (11—4 magyarul: HENSZLMANN 120—2)
- KOPPÁNYa K. T.: A Balaton-felvidék románkori templomai. VMMK 1., 1963, 81—113.
- KOPPÁNYb K. T.: Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében. I—II. VMMK 6., 1967, 117—49, 11., 1972, 213—41.

- KOPPÁNYC K. T.: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészete. AH XII—1984, 183—232.
- LCI Lexikon der christlichen Ikonographie. Hg. E. Kirschbaum — W. Braunfels. I—VIII. Rom—Freiburg—Basel—Wien, 1968—76
- MAKAY M. B.: A Balaton a történeti korban. Bp., 1913
- MAROSI E. M.: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Bp., 1984
- MGH Monumenta Germaniae Historica. Ed. G. H. Pertz — Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. 1826—
- MkkCC Notizen 9. Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale I—1856, 15 (magyarul: HENSZLMANN 123).
- MM Magyarországi művészet 1300—1470 körül. Szerk. Marosi E. I—II. Bp., 1987
- MMT¹⁻⁵ A magyarországi művészet története. Szerk. Fülep L. I—II. Bp., 1956¹, 1961², 1964³, (szöveg- és képkötet:) 1970⁴, 1973⁵
- MREV Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. Ed. Collegium Historicorum Hungarorum Romanum — J. Lukcsics. I—IV. Bp., 1896—1907
- MRL Magyarország régészeti leletei. Szerk. B. Thomas E. Bp., 1957
- MRT Magyarország régészeti topográfiája. I. Veszprém megye régészeti topográfiája. Szerk. Sági K. A keszthelyi és tapolcai járás. Bp., 1966
- MTM A művészet története Magyarországon. Szerk. Aradi N. Bp., 1983
- NAGY N. S.: Dombó. Középkori monostor és erőd. Újvidék, 1987
- ÖK Österreichische Kunsttopographie. I. Kunst-Topographie des Herzogtums Kärnten. Wien, 1889 — XXXI. O. Womisch: Die Kunstdenkmäler der Benediktinerstiftes St. Lambrecht. Wien, 1951
- PATAY P. P.: Régi harangok. H. n., 1977
- PKG Propyläen-Kunstgeschichte. Supplementband 1. B. Brenk: Spätantike und frühes Christentum. Frankfurt a. M.—Berlin—Wien, 1977
- PRT A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Szerk. Erdélyi L. I. A pannonhalmi főapátság története 1. Szerk. Erdélyi L. Bp. 1902 — VII. Füssy T.: A zalavári apátság története. Bp., 1902 (benne Erdélyi L.: A zalavári apátság legrégebbi oklevelei, 451—508; Gyulay R.: Zalavár legrégebbi építészeti emlékei, 435—47)
- RADNÓTI A. R.: Une église du haut moyen âge à Zalavár. ESR I—1948, 21—30.
- RÉCSEY R. V.: Zalavári emlékek. AÉ 12—1892, 56—68.
- SMFN Somogy megye földrajzi nevei. Szerk. Papp L.—Végh J. Bp., 1974
- SÓSa Á. Cs. S.: Rapport préliminaire des fouilles exécutées autour de la chapelle du château de Zalavár. AAH IV—1954, 267—73.
- SÓSb Á. Cs. S.: Wykopaliska w Zalavár. Slavia Antiqua VII—1960, 211—305.
- SÓSc Á. S.: Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Bp., 1963
- SÓSd Á. Cs. S.: Über die Fragen des frühmittelalterlichen Kirchenbaues in Mosapurc-Zalavár. Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart. Wiesbaden, 1966, 69—86.
- SÓSe Á. Cs. S.: Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen von Zalavár—Récéskút in den Jahren 1961—1963. AAH XXI—1969, 51—103.
- SÓSf Á. Cs. S.: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München, 1973
- SÓSg Cs. S. Á.: Megjegyzések a zalavári ásatások jelentőségéről és problematikájáról. ZGy 6., 1976, 105—39.
- SÓSh Á. Cs. S.: Zalavár—Kövecses Ausgrabungen 1976—78. H. n., 1984
- SRH Scriptorum rerum Hungaricarum. Szerk. Szentpétery I. I—II. Bp., 1937—8 (I. 219—505: Képes Krónika; II. 401—40, 449—60, 480—506: Szt. István legendája Hartviktól, Szt. Gellért nagyobb legendája, Szt. Imre legendája; ezek magyarul: Árpád-kori legendák és intelmek. Szerk. Érszegi G. Bp., 1983, 34—53 62—7, 74—94)
- SZABÓ Sz. L.: Az Árpád-kori magyar építőművészet. Bp., 1913
- SZÓKE Sz. B. M.: Zalavár. ZGy 6., 1976, 69—101.
- SZÓNYI Sz. O.: A Pécsi Püspöki Múzeum kőtára. Pécs, 1906
- THOMAS E. B. T.: Pannonische Reliquienaltäre. Arheološki Vestnik XXIX. Ljubljana, 1978, 573—87.
- TOESCA P. Toesca: Storia dell'arte italiana. I. Il medioevo. I. Torino, 1927
- TÓTHa T. S.: Régészet, műemlékvédelem, történelem. EE V—1973, 617—30.
- TÓTHb T. S.: A gyulafehérvári fejedelmi kapu jelentősége. EE XV—1983, 391—428.
- TÖRÖK T. L.: XI. századi palmettás faragványaink és a szekszárdi vállkő. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve. I. 1970. H. és é. n., 96—154.
- V Vezető a Keszthelyi Balatoni Múzeum természettudományi, régészeti, történeti, néprajzi és fürdőtörténeti állandó kiállításához. Szerk. Sági K. Keszthely, 1969
- VALTER I. V.: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt, 1985
- VATAȘIANU V. V.: Architectura și sculptura romanică în Panonia medievală. București, 1966
- VR Kumorovitz L. B.: Veszprémi regeszták (1301—1387). Bp., 1953
- ZO Zala vármegye története a középkorban. Szerk. Nagy I.—Véghely D.—Nagy Gy. I—II. Bp., 1886—90

Das mittelalterliche Lapidarium des Balaton-Museums zu Keszthely

Das Lapidarium ist in vier Teile gegliedert. Im ersten befinden sich einige Stücke unbekannter Herkunft. Sie stammen aus der Antike bzw. sind von zweifelhaftem Alter und solche, die altertümliche Traditionen bewahren und auf die Anfänge der mittelalterlichen Steinmetzkunst hinweisen (1—7). Der zweite Teil enthält ca. 30 aus Zalavár herleitbare Steine, deren Drittel, weil die Stücke verschwanden oder nicht in Keszthely aufbewahrt werden, nur auf Bildern ausgestellt ist (8—25, A—J). Die Mehrheit davon — von einigen Stücken, deren Alter diskutabel ist, abgesehen — kann mit Sicherheit in die Zeit der Könige des Arpádenhauses (1001—1301) datiert werden. Im dritten Teil befinden sich ca. 20 Steine in romanischem Stil, deren Fundplätze unbekannt (28, 33—4) oder weiter entfernt sind (Somogytúr: 26—7; Vörs: 29; Szent György—Berg und Umgebung: 30—2; Taliándörögd: 35; Badacsony: 36). Zum letzten Teil gehören Werke der Gotik, der Renaissance und des Barocks (37—47, 52; 48—51; 53—4). Hier fand auch ein Glockenbruchstück Platz (39). Dieses und einige andere Stücke (40—1, 48, 53—4) stammen vielleicht oder sicher aus Keszthely, je ein weiterer Fund aus Rezi bzw. Salföld (51; 46).

Auf dem Terrain von Zalavár wurden während des Ausbaus der unter fränkischer Oberhoheit stehenden Herrschaft des Slawenfürsten Pribina (gegen 860) wenigstens drei Kirchen gebaut. Eine, zu deren Bau der Salzburger Erzbischof Steirnetzen und andere Meister schickte, wurde dem Heiligen Adrian geweiht. Im Jahre 1019, kurz nach der Gründung des ungarischen Königreiches, wurde eine Kirche neuerlich dem Heiligen Adrian geweiht. Diesen Titel trug später, laut der im 13. Jh. einsetzenden Quellen, eine Abtei, deren beide falsche, höchstwahrscheinlich auf Chroniktexten beruhende Gründungsurkunden sich auf eine königliche Anordnung von 1019 bzw. 1024 berufen. Die Abtei wurde schon vor 1500 befestigt. Um 1570 löste sich der Konvent auf, seine Gebäude jedoch blieben als Grenzfestung erhalten, bis man sie nach der Vertreibung der Türken aufsprengte (1702). Das Kloster hat man im 18. Jh. als eine Zweigstelle von Göttweig in Zalaapáti neu organisiert. Im 18. und 19. Jh. wurden die auf der Burginsel (Vársziget) noch bestehenden alten Reste der Abtei zu Bauzwecken abgetragen. Damit verschwand diese endgültig von der Erdoberfläche.

Archäologisch sind die Reste der ehemaligen Abtei bis zum heutigen Tag nicht sicher nachgewiesen. Die Gebäude sind hauptsächlich von einem Grundriss des 16. Jh.s her bekannt. Auf diesem ist eine etwa 20—25x10 m grosse Kirche erkennbar, deren Langhaus eine Stützenreihe am Südtail aufweist, und die sich mit einer grossen Apsis im Osten abschliesst. Hingegen sind ungefähr 500 m von dieser Stelle entfernt, zu Récéskút, die Reste einer ähnlich grossen, drei Schiffe mit Pfeilern und drei Apsiden zeigenden Kirche freigelegt worden. Deren Bau kann nach der Neubewertung der letzten Ausgrabungsbefunde mit

Recht im 9. Jh. angenommen werden. Diese Kirche wurde im 11. Jh. mit Hilfe eines grossen Gerüsts umgebaut. Auch über spätere Umbauten sind Angaben bekannt. Am Ende des Mittelalters war nur noch der Hauptchor, zu Kapelle umgebaut, erhalten.

Die Umstände weisen darauf hin, dass die St. Adrian—Kirche des 9. Jh.s jene von Récéskút war, welche auch der Gegenstand der Weihe von 1019 gewesen sein kann. Daraus dürfte man darauf schliessen, dass der Titel St. Adrian durch Versetzung auf die Burginsel gelangte. Möglicherweise war erst ein solches Ereignis, geschehen vielleicht 1024, der Ausgangspunkt der eigentlichen Abtei.

Ins Lapidarium kamen von Récéskút nur zwei unverzierte, ungegliederte Stücke (8—9). Einige andere, verzierte Stücke sind der Quellen nach auf der Burginsel gefunden worden (24b, D, H, J). Diese Funde gehören einer grossen frühen Gruppe von Zalavár an (17—25, B—H, J). Die andere grosse Gruppe aus dem 13. Jh. (11—4, A; wahrscheinlich: 15) und ein Mönchsgrabstein aus dem 12. (16) können kaum anderer Herkunft sein. Zu den Funden von der Burginsel mögen auch zwei andere Steine gehören, welche vielleicht in der Römerzeit bearbeitet wurden (10, I). Für einzelne Motive der frühen Gruppe existieren ausländische Parallelen sowohl aus dem 9. als auch aus dem 11. Jh. Die auf dem Territorium Ungarns der Arpáden auffindbaren Parallelen sind alle mittel- oder unmittelbar in die zweite Hälfte des 11. Jh.s zu datieren. So ist die frühe Gruppe, auf deren Zusammengehörigkeit die Übereinstimmung der Buchstabentypen und noch einige Merkmale verweisen, nicht auf 1019, sondern etwa ein halbes Jh. später zu datieren. Die Beziehungen zueinander und zu den Parallelen aus der Zeitspanne um 1220—40 weisen auch die zweite Gruppe als zusammengehörig aus.

In die frühe Gruppe, deren flache Marmorreliefs in Ungarn zu den qualitativsten rechnen, gehören zahlreiche Steinplattenbruchstücke, einige Fussbodenstücke (25, E—F), Teile eines Grabsteines (J), ein Schwellenstein (24), ein Kleinkapitellbruchstück (18) und ein Eckfragment eines Altarvorsatzes (B). Diese Zusammensetzung weist darauf hin, dass es sich hier um die Elemente einer reichen Chorausstattung handelt. In die späte Gruppe sind ein Teil einer Portallaubung (11), ein Kapitell (13), mehrere Bruchstücke von Statuen (Wasserspeier: 12, sitzende Figur: 14, Kopf: A) und vielleicht ein Reliefbruchstück (15: aus einem Madonnenbild?) einzureihen. Von diesen eine umfangreiche Erneuerung bezeugenden Stücken dürfte man wenigstens den Wasserspeienden und den Sitzenden, die vermutlich von einem Brunnen herrühren, als Zeugen der Verschönerung des Klosters auffassen. Diese Figuren sind Beispiele der ältesten mittelalterlichen Rundskulpturen in Ungarn.

In die Gemarkung von Somogytúr ist in der Neuzeit das Terrain von verschiedenen mittelalterlichen

Dörfen eingeschmolzen. In einem deren (Tard) stand schon 1102 eine Kirche. Diesem Datum ist das Reliefbruchstück, welches der frühen Gruppe von Zalavár nahesteht und einen Greif und den *Agnus Dei* einander gegenüber stehend darstellt (26), entsprechend auch. Der Portalsockel (27), welcher etwa 100 Jahre später entstand, stammt wohl aus einem anderen Gemarkungsteil. Die Inschrift des Marksteins (29) aus Vörs kann kurz nach 1162 entstanden sein. Auf dem Szent-György-Berg stand am Anfang des vergangenen Jh.s noch eine Art Kapelle, über welche ältere Daten völlig fehlen. Die von hier bzw. aus Hegyagas stammenden wenigen rohen Basaltarbeiten (30—2) konnten trotz ihrer altertümlichen Motiven um 1200 entstehen. In Dörögöd befanden sich 1347 eine neue Kapelle und eine nicht lange zuvor erweiterte Pfarrkirche. Jene war der Vorgängerbau der heutigen Kirche, diese ist mit der auf der Flur stehenden Ruine gleichzusetzen, deren kleiner romanischer Vorgängerbau freigelegt werden konnte. Das im Dorf gefundene Wandpfeilerkapitell (35), welches nicht früher als 1230 zu datieren ist, kann von der Ruine stammen. Die ähnlich zu datierenden Portalbruchstücke (36) von Badacsony sind mit mittelalterlichen Daten nur unsicher zu verbinden und stammen aus dem südlichen Eingang einer gegen 1880 verschwundenen Kirchenruine.

Keszthely und das benachbarte Rezi gehören bezüglich der historischen Grundbesitzverhältnisse zusammen. Keszthely, zu den Burgen Tátika und Rezi (ersmals 1333 erwähnt) gehörig, wurde um 1400 Marktflecken. Es war vor 1397 mehrere Jahrzehnte hindurch im Besitz der Familie Lackfi. Mit Tátika kommt Keszthely 1406 an Bischof Eberhard, mit Rezi 1421 an seine Verwandtschaft, 1427 an die Familie Gersei Pethő. Diese Familie besaß — mit der Zeit zusammen mit den Erben aus weiblicher Linie — alle drei Orte bis zum Anfang des 18. Jh.s, als die Festetics an ihre Stelle traten (endgültig 1741—42).

Im Jahre 1247 standen in Keszthely zwei Kapellen (St. Martin und St. Lorenz). 1368 war jene schon Pfarrkirche, diese aber in Anspruch genommen von den Franziskanern, für die noch in der Zeit der Lackfi's ein Marienkloster entstand. Vor 1443 entstand noch eine weitere Kirche (St. Nikolaus). Eine Kurie wird zuerst 1435, später dann öfters erwähnt. Aus dem Jahre 1513 hören wir von einem neben der Nikolaikirche gebauten neuen Steinhaus. Im 16. Jh. wird noch auf den Burgen gebaut (auf Rezi um 1550), doch schon am Ende des Jh.s verfallen sie. Noch vorher befestigte man das von den Franziskanern schon verlassenen Kloster gegen die Türkenangriffe. Bis zum Ende des 17. Jh.s wurde dieses Gebäude mehrmals erweitert. Ein neuer Aufschwung begann erst unter der Familie Festetics. Dieser äusserte sich bald auch in der Errichtung der neuen Mühle und des Schlosses von Christoph (1743 bzw. ab 1745).

Das feste Klostergebäude, in das die Franziskaner im 18. Jh. für einige Jahrzehnte wieder einzogen, steht, seither wieder mehrmals umgebaut, auch heute noch, samt der Kirche. Diese, die sehr wahrscheinlich an der Stelle der ehemaligen Lorenzkapelle entstand, ist seit etwa 1800 Pfarrkirche. Die Nikolaikapelle blieb im Friedhof stark erneuert erhalten. Die Martinskirche, welche dem Schloss gegenüber stand,

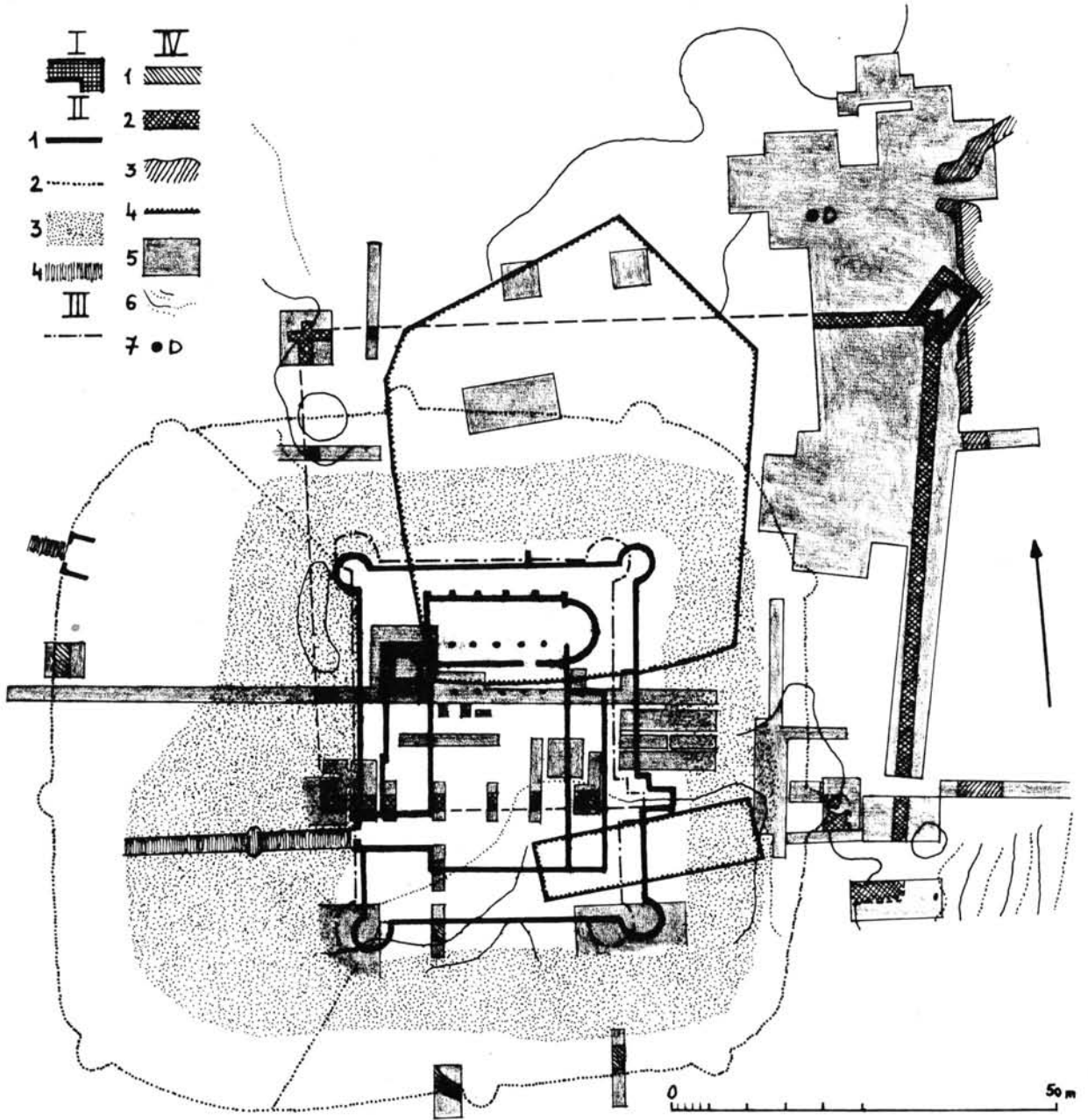
wurde im vergangenen Jh. abgerissen. Die Burg von Rezi ist auch heute noch eine Ruine. Die Mauer der mittelalterlichen Steinhäuser haben keine sichtbaren Spuren. Auf dem Grundstück des Barockschlosses befand sich um 1700 eine schwach gebaute Meierei.

Der älteste hierher gehörige Stein im Lapidarium ist Ausgrabungsfund aus der Franziskanerkirche: ein Schlussstein mit Schriftzeichen aus der Zeit um 1400, welcher vielleicht zum ehemaligen Lettner gehörte (41). Zwei mit Jahreszahl versehene Stücke stammen zweifelhaft aus Keszthely. Das eine ist das Taufbeken (40: 1465) mit dem Landeswappen. Das andere ist das Bruchstück einer 1509 gegossenen Glocke (39), auf der sich ein Medaillon mit dem Englischen Gruss befindet. Die Fensterrahmenstücke in Renaissancestil (48) können aufgrund ihres Fundplatzes mit der erwähnten Angabe über einen Hausbau (1513) verbunden werden. Das kleine Bruchstück aus Rezi (51: Konsolenabschluss) entspricht den Angaben über die Erneuerung der Burg um 1550. Die barocke Bauinschrift (53), deren Chronostichon die Jahreszahl 1743 angibt, gehörte zur neuen Mühle. Das Taufbeken (54) ist einige Jahrzehnte später anzusetzen.

Von dem vor 1263 entstandenen und 1487 schon entvölkerten Paulinerkloster zu Salföld blieben spätgotische Teile als Ruine erhalten. Das eventuell von hier stammende Masswerkbruchstück (46), welchem ein Laibungsfragment unbekannter Herkunft im Lapidarium (44) in seinen Massen entsprechen würde, zeigt keine klare Zusammengehörigkeit mit den Resten an Ort und Stelle. Dagegen ist die Rippenform des Schlusssteins unbekannter Herkunft (47), aus einem Netzgewölbe aus der Zeitspanne um 1500, massengleich mit einem zu Salföld verwendeten Typ.

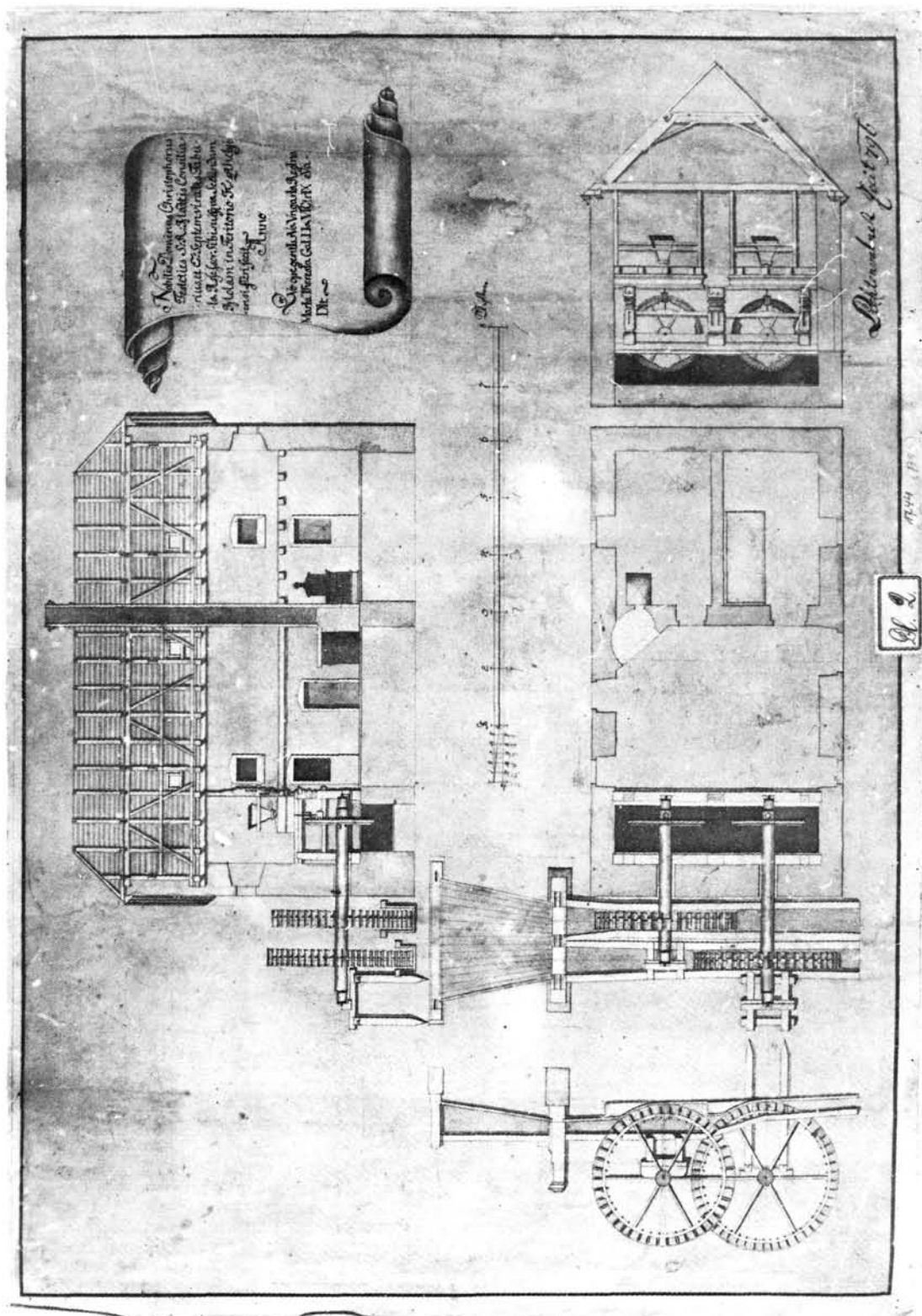
Von den anderen Steinen unbekannter Herkunft können die in den ersten Teil gehörigen nicht sicher datiert werden. Hier erscheinen neben weniger charakteristischen Stücken (Säulenfuß: 3, Kapitellstücke: 1—2, Gliederungsbruchstück: 4) und einem ungemesselten, mit Inschrift versehenen römischen Stein (7) auch zwei ausgeprägter geformte Steinmetzarbeiten. Die eine, mit der bruchstückhaften Darstellung eines an eine Vase zuschreitenden Tierpaares (5), ist durch ihre Formensprache ins 5—7. Jh. einzuordnen. Die zweite ist ein Konsolenbruchstück von römischem Typ, aber im Stil ihrer Blatt- und Menschenkopfverzierung árpádenzeitlich (6). Das Flechtwerk der romanischen Bogenbruchstücke (28) und die Gliederung des kleinen Säulensockels (34) verraten noch das 12. Jh. Das Rippenbündel (33) ist aus dem 13. Jh. Weiterhin sind zu erwähnen: typische Rahmenbruchstücke gotischer Öffnungen aus dem 14/15. Jh. (42—3, 45), ein nicht näher datierbares Pfeilerstück (52), eine wahrscheinlich aus dem 14. Jh. stammende Kunststeinplatte mit Weinranken (38) sowie eine ikonographische Seltenheit: ein um 1500 entstandenes, Christus auf den Weinstock gekreuzigt darstellendes Relief (37). Die Funde aus der Renaissancezeit können mit den Stücken aus Rezi gleichaltrig sein. Jener Stein, auf dem aus einem sich drehender Ornament je ein Flügel- und Blitzpaar entspringen, diente vielleicht als obere Begrenzung eines Geländerpfeilers (50). Auf den zwei Bruchstücken mit Inschrift aus dem Fries eines Sturzgesimses (49) ist die unvollständig erhaltene Jahreszahl wahrscheinlich auf 1549 zu ergänzen.

Tóth S.

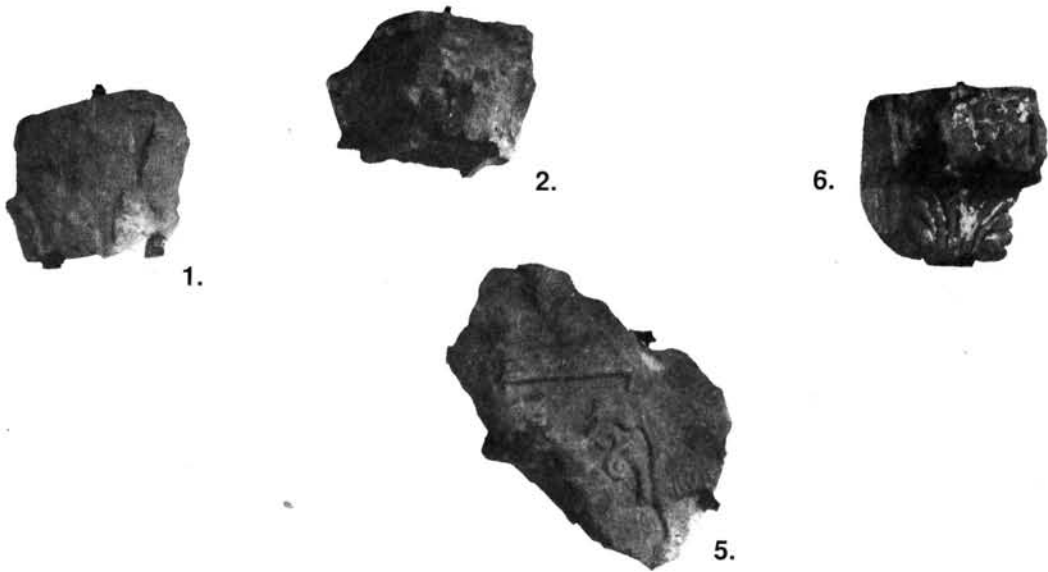

1. kép: Zalavár—Vársziget, az apátság és a feltárások alaprajzi viszonya Cs. Sós megoldása nyomán.
- I. Feltárt cölöpalapozás, a Turco-rajz templomtornyához tartozónak véelve.
- II. A Turco-rajz más részletei (1. kőfal, 2. palánk, 3. vizesárok, 4. híd).
- III. A Turco-rajz várfalainak helyzete Cs. Sós alapján.
- IV. További feltérési felvételek (1. késői falnyomok, 2. „XI. századi” körítőfal, 3. erődítés a sziget peremén, 4. homokgödör, 5. feltárt felületek, 6. szintvonalak, 7. kőfaragvány lelőhelye).

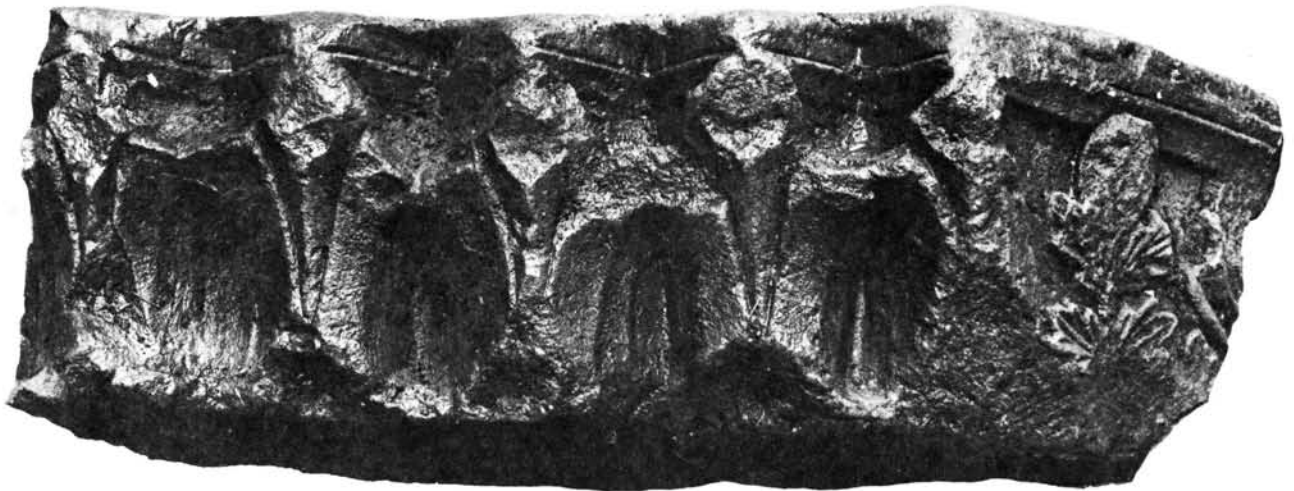
- Zalavár—Burginsel, das Grundrissverhältnis der Abtei zu den Freilegungen gemäss der Lösung von Cs. Sós.
- I. Freigelegtes Pfostenfundament, vermeintlich zum Kirchturm der Turco-Zeichnung gehörig.
- II. Andere Elemente der Turco-Zeichnung (1. Steinmauer, 2. Planke, 3. Wassergraben, 4. Brücke).
- III. Die Lage der Burgmauern der Turco-Zeichnung nach Cs. Sós.
- IV. Weitere Freilegungsaufnahmen (1. Mauerspuren der Spätzeit, 2. Umfassungsmauer „aus dem 11. Jh.“, 3. Befestigung am Rande der Insel, 4. Sandgrube, 5. erschlossene Flächen, 6. Horizontlinien, 7. Fundort eines Ornamentsteins).

2. kép: Keszthelyi malom rajza 1796-os dátummal
(OL tv. F 2).
Zeichnung einer Keszthelyer Mühle, 1796.

3. kép: Oszlopfőcsonkok (1—2), domborműtöredék (5),
gyámkötőtöredék (6), ismeretlen lelőhelyről, ókor vagy
középkor.
Kapitellbruchstücke (1—2), Reliefbruchstück (5),
Kragsteinbruchstück (6), Fundort unbekannt, Alter-
tum oder Mittelalter.

4. kép: Kapuzat töredékes fejezetfríze (11), Zalavár,
XIII. század első fele (archív felvétel: OMF ftn.
104—5).
Bruchstückhafter Kapitellfries eines Portals (11), Za-
lavár, erste Hälfte des 13. Jh.s (Archivaufnahme).

5. kép: Vízköpő alak töredéke (12), oszlopfőtöredék (13), ülő alak töredéke (14), Zalavár, XIII. század első fele.

Bruchstück einer Wasserspeierfigur (12), Kapitellbruchstück (13), Bruchstück einer sitzender Figur (14), Zalavár, erste Hälfte des 13. Jh.s.

6. kép: Szegélyfelirat két töredéke (17), oszlopfőtöredék (18), díszített kőlaptöredékek (19—23), Zalavár, XI. század második fele.

Zwei Bruchstücke einer Randinschrift (17), Kapitellbruchstück (18), Bruchstücke von verzierten Steinplatten (19—23), Zalavár, zweite Hälfte des 11. Jh.s.

7. kép: Fonatkörös, indadíszes kőlaptöredék (19), padlódarab (25), eltűnt sírkőrészlet (J), Zalavár, XI. század második fele (archív felvétel: OMF ftn. 108–9). Bruchstück einer mit Flechtwerkskreis und Ranke verzierten Steinplatte (19), Fussbodenfliese (25), verschwundenes Stück eines Grabsteins (J), Zalavár, zweite Hälfte des 11. Jh.s (Archivaufnahme).

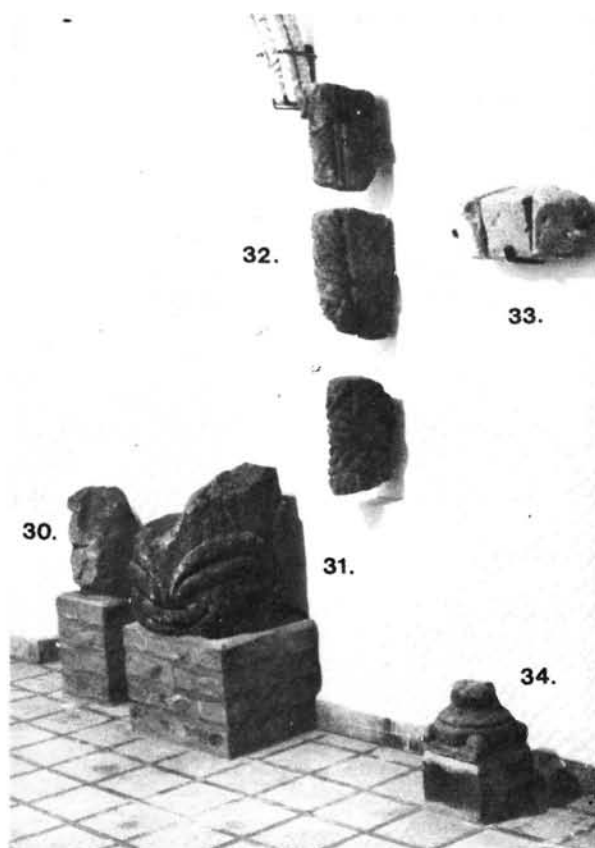

8. kép: Küszöbök és padlódarabok (24–25), Zalavár,
XI. század második fele.
Schwellenstein und Fussbodenstücke (24–25), Zala-
vár, zweite Hälfte des 11. Jh.s.

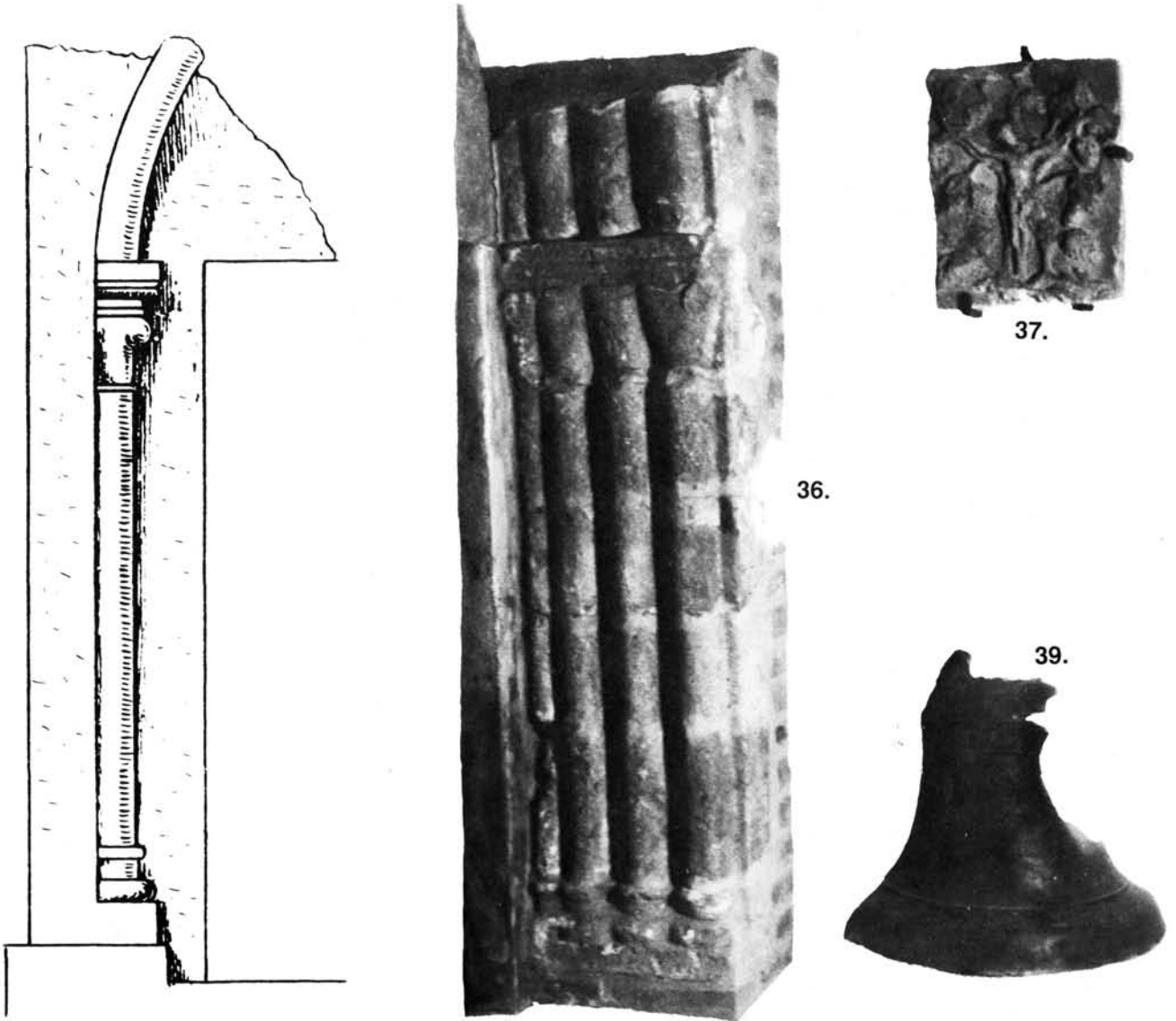
9. kép: Díszített ívhomlok három darabja (28), ismer-
etlen lelőhelyről; határjel maradványa (29), Vörs;
XII. század.

Drei Stücke einer verzierten Bogenstirn (28), Fundort
unbekannt; Rest eines Marksteins (29), Vörs; 12. Jh.

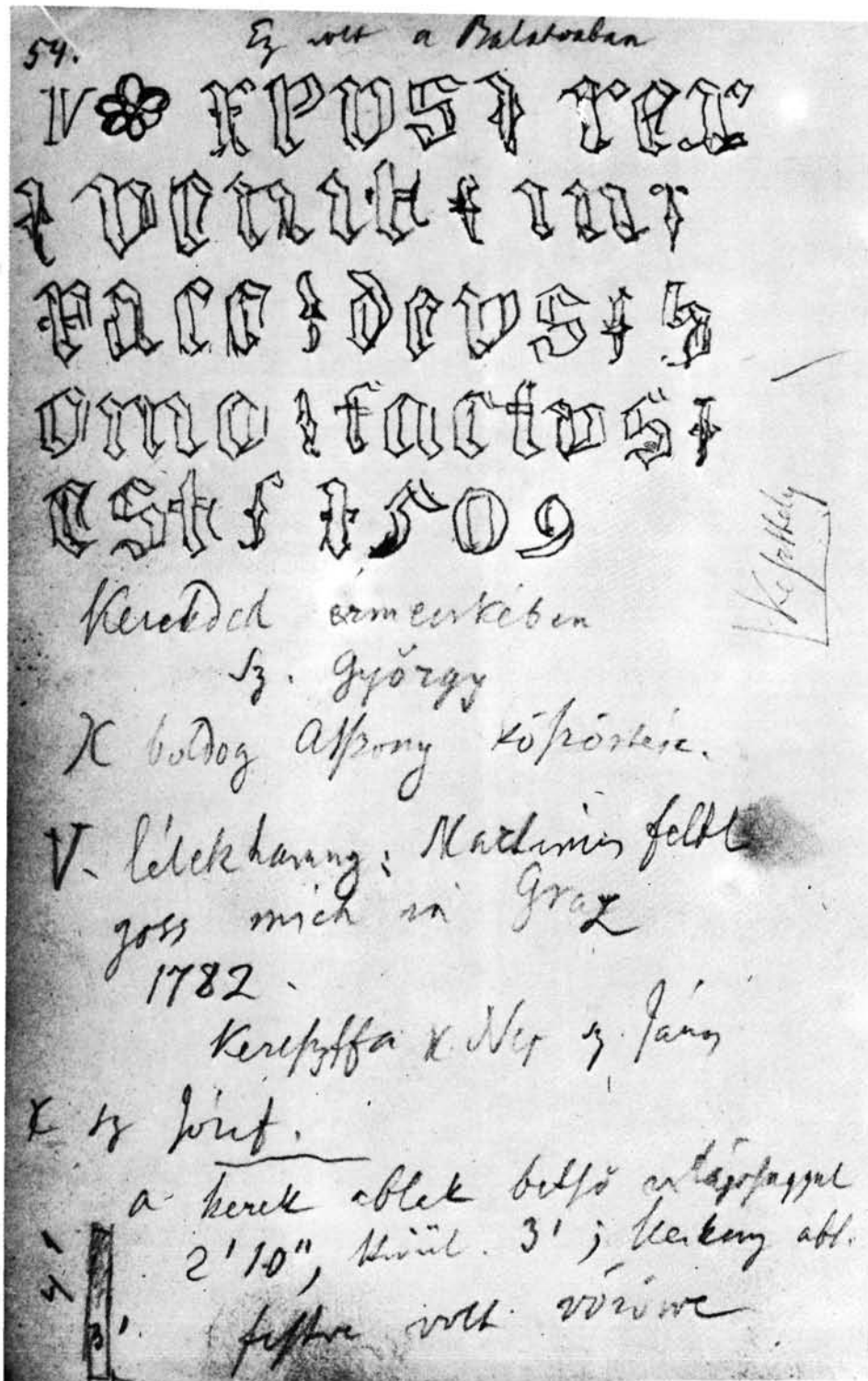
10. kép: Oszlopcsonkok (30–31), tagozattöredékek
(32), Szent György-hegy és vidéke; bordanyaláb (33),
oszloplábazat (34), ismeretlen lelőhelyről; XII–XIII.
század.

Säulenbruchstücke (30–31), Gliederungsbruchstücke
(32), Szent-György-Berg und Umgebung; Rippenbün-
del (33), Säulenbasis (34), Fundort unbekannt; 12–
13. Jh.

11. kép: Kapuzat múlt századi részletrajza (OMF tv. 186) és fennmaradt töredékei (36), Badacsony; Krisztus-dombormű (37), ismeretlen lelőhelyről; harangtöredék, Keszthelyről vagy környékéről; XIII—XVI. század.

Detailzeichnung eines Portals aus dem vorigen Jh. und dessen erhalten gebliebene Bruchstücke (36), Badacsony; Christus-Relief (37), Fundort unbekannt; Glockenbruchstück (39), aus Keszthely oder Umgebung; 13—16. Jh.

12. kép: Rómer Flóris feljegyzése (a III, 54) a még ép haragról, 1861.
 Aufzeichnung von Flóris Rómer über die noch unversehrte Glocke, 1861.

13. kép: Keresztelőmedence (40), talán Keszthelyről, 1465. Taufbecken (40), eventuell aus Keszthely, 1465.

14. kép: Nyílászkeretdarabok (42–45), ismeretlen lelőhelyről; mérműtöredék (46), Salföldről; XIV–XV. század.

Stücke von Öffnungsrahmen (42–45), Fundort unbekannt; Masswerkbruchstück (46), Salföld; 14–15. Jh.

49.

50.

51.

15. kép: Szemöldökfríz-töredékek (49), korlátpillér (?) végződése (50), ismeretlen lelőhelyről; konzol (?) töredéke (51), Rezi; XVI. század közepe.
Friesbruchstücke aus einem Sturzgesims (49), Ende eines Geländerpfeilers (?) (50), Fundort unbekannt; Konsolenbruchstück (?) (51), Rezi; Mitte des 16. Jh.s.

16. kép: Keszthelyi malom építési felirata (53), 1743.
Bauinschrift einer Keszthelyer Mühle (53), 1743.

17. kép: Keresztelőmedence (54), Keszthely, 1800 felé.
Taufbecken (54), Keszthely, gegen 1800.

15.

35.

38.

26.

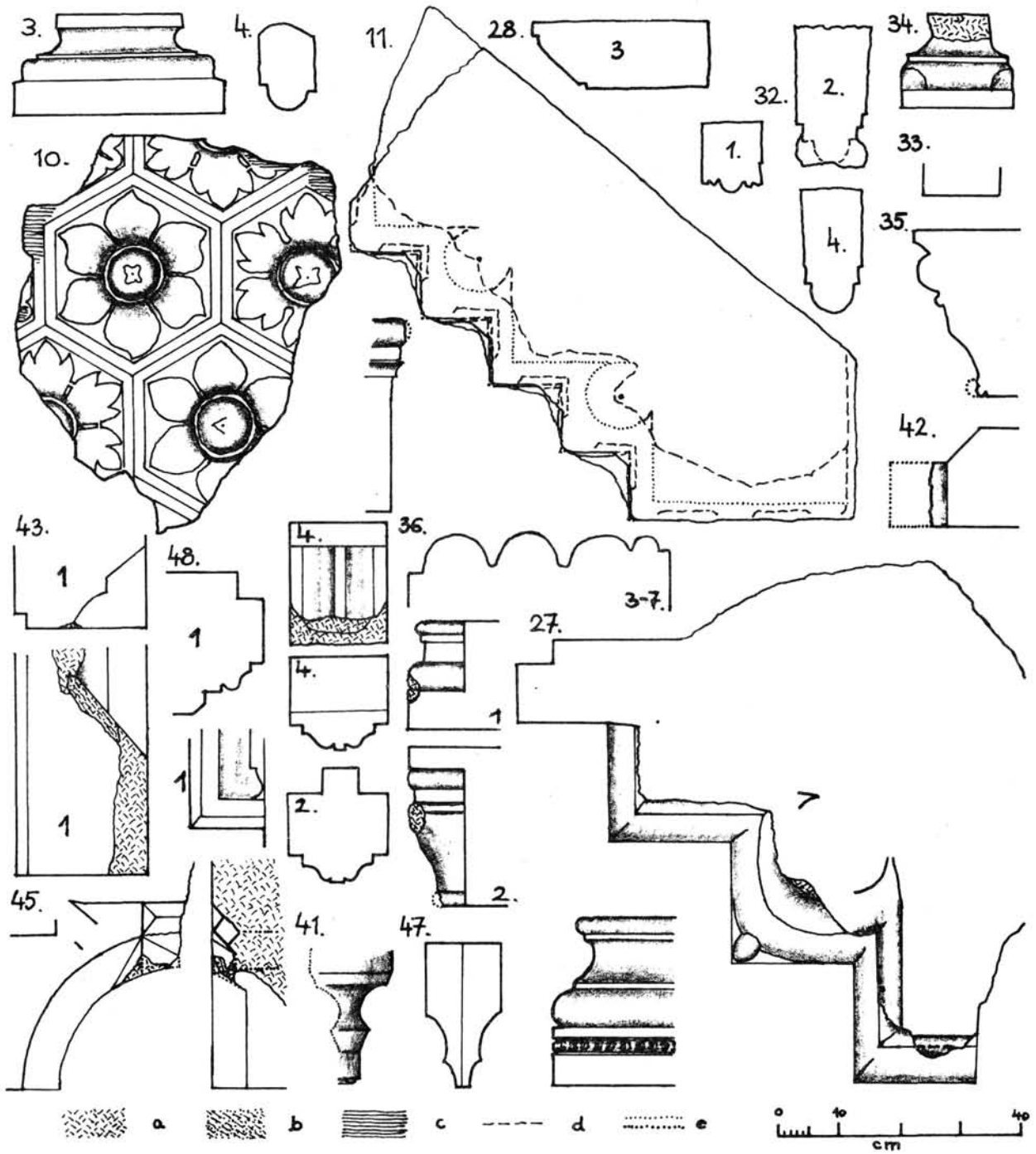

41.

27.

18. kép: Domborműrészlet (15), Zalavár; domborműrészlet (26), és kapulábazat (27), Somogytúr; pillérfőtöredék (35), Taliándörögd; szőlőinda-dombormű (38), ismeretlen lelőhelyről; zárókőcsomk (41), Keszthely; XI/XII—XIV/XV. század.
Reliefdetail (15), Zalavár; Reliefdetail (26) und Portalsockel (27), Somogytúr; Pfeilerkapitell (35), Taliándörögd; weinrankenverziertes Relief (38), Fundort unbekannt; Bruchstück eines Schlusssteines (41), Keszthely; 11/12—14/15. Jh.

19. kép: Nézet- és metszetrázok (a: törés, b: rávésés, c: kopás, d: nézetben takart körvonal, e: kiegészítések nézetben takart, illetve látszó körvonalhoz).
 Ansichten und Querschnitte (a: Bruch, b: Anmeisselung, c: Abwetzung, d: in Ansicht verdeckte Umrisslinie, e: Ergänzung in Ansicht verdeckter bzw. sichtbarer Umrisslinien).

7	16	17	20-1	24	E-F	G	J	29	39	49	53
A	Ā _A	AA	Λ	A	A	AR	A	AM	a	A	AE
						B		B			B
	C _c			Ĉ	Ĉ	C		CĈ	Ĉ		C _c
	D _D			D	D		D	L	↓	D	D _D
E	E _E E		E	E	E	E	E	E _E	↓	^{et} est	E &
F	F _F				F			F _F	↓		F
	G		G	G			gus →	G			G
	h			!!			hoc →	h	↓		H
	I _I			I	I	I	I	I		I	I _I
	L _L	L		L	L			L			L _L
	O _{ME}				M		M	O	W	M	M _M
N	NN _N			NN	↓		N	NN _N		N [~]	N _N
O	O _O			O	O		O	O	↓	O	ô
p.r. →	P _P	P	per →	P	P	↓	pr. → pir	P _P	← por		P
	q _q			Q							Q
	R _R			R	R	l.A	R	R			R
S	SS _{SS}	U		SS	S	S	S	SS	↓		SS
T	T _T	T	T	T	T	↓	T	T	↓		T
	U	U							↓		u
V	V _V _V	V		V	V	l.T	V	V		V	V _V
40:	1	2	6	7						X	X
A rajz nem léptékhelyes!								Y			

20. kép: Írásjegyek (ókor, XI–XII., XV–XVI., XVIII. század).
Schriftzeichen (Altertum, 11–12., 15–16., 18. Jh.).

